

EDUARD KUČERA

MARX

A ENGELS

O PROLETÁŘSKÉ

POLITICKÉ

SPOLUPRÁCE

ACTA UNIVERSITATIS CAROLINAE

IURIDICA 1970

MONOGRAPHIA XII

*Šest příloh
11.7.72
kol*

UNIVERSITA KARLOVA PRAHA 1970

EDUARD KUČERA

MARX

A ENGELS

O PROLETÁŘSKÉ POLITICKÉ SPOLEČNOSTI

OBSAH

§ 1. Úvodní rozvahy a marxismus	7
§ 2. Úvodní rozvahy o politické společnosti	13
1. Úvodní rozvahy o politické společnosti	13
2. Politická společnost a politická společnost	24
3. Jednotlivé složky politické společnosti	26
4. Demokracie jako forma společnosti	30
5. Formy převzetí moci proletariátem	33
6. Diktatura proletariátu a demokracie	40
7. Politická strana proletariátu	41
§ 3. Partéjská komuna	53
1. Specifičnost proletariátu převzetí moci partéjským proletariátem	54
2. Partéjská komuna	57
3. „Výchozí demokracie“	61
§ 4. Marx a Engels o přístupu k socialismu a proletářské politické společnosti po Partéjské komuně	73
Další poznámky k textu	85
Seznam literatury	88

MARX
UND ENGELS
ÜBER
DIE PROLETARISCHE
POLITISCHE
GESELLSCHAFT

OBSAH

§ 1. EPOCHY revoluce a marxismus	7
§ 2. Koncepce proletářské politické společnosti	13
1. „Dovršený moderní stát“	13
2. Průlom do světa kapitalismu	24
3. Jediná skutečně revoluční třída	26
4. Demokracie jako forma a obsah	30
5. Formy převzetí moci proletariátem	33
6. Diktatura proletariátu a demokracie	40
7. Politická strana proletariátu	51
§ 3. Pařížská komuna	53
1. Specifičnost podmínek převzetí moci pařížským proletariátem	54
2. Pařížská komuna	57
3. „Výrobní demokracie“	68
§ 4. Marx a Engels o přístupu k socialismu a proletářské politické společnosti po Pařížské komuně	75
Další použitá literatura	85
Souhrn (německy)	89

MARX
UND ENGELS
ÜBER
DIE PROLETARISCHE
POLITISCHE
GESELLSCHAFT

INHALT

§ 1. Die Epochen der Revolution und der Marxismus	7
§ 2. Die Konzeption der proletarischen politischen Gesellschaft	13
1. „Der vollendete moderne Staat“	13
2. Der Durchbruch in die Welt des Kapitalismus	24
3. Die einzige wirkliche revolutionäre Klasse	26
4. Die Demokratie als Inhalt und Form	30
5. Die Formen der Machtübernahme	33
6. Die Diktatur des Proletariats und die Demokratie	40
7. Die politische Partei des Proletariats	51
§ 3. Die Pariser Kommune	53
1. Die Spezifität der Bedingungen der Machtübernahme durch das Pariser Proletariat	54
2. Die Pariser Kommune	57
3. „Die Produktionsdemokratie“	68
§ 4. Marx und Engels über die proletarische politische Gesellschaft nach der Pariser Kommune	75
Literaturangaben	85
Zusammenfassung	89

§ 1.

EPOCHY REVOLUCE

A MARXISMUS

1. Zakladatelé marxismu tvořili svou materialisticko historickou teorii v závěrečné etapě buržoazních revolucí a v etapě stabilizace vítězného kapitalismu. V době, kdy vyšel Komunistický manifest, stála (kromě Francie a Velké Británie) západní a střední Evropa před buržoazní revolucí, avšak již ve změněných podmínkách. Mimofrancouzská buržoazie roku 1848 se v mnohých rysech odlišovala od své starší sestry. Nebyla jednoznačně revoluční třídou. Nestala se přirozeným vůdcem revoluce. Síla proletářského hnutí, které začalo být ve městech (nikoli v celé zemi) převažující, vedla k rozštěpení buržoazie a k její náchylnosti ke kompromisům a k ústupu od revoluce. Buržoazie již nenalézala oporu v reformním intelektuálním křídle šlechty jako tomu bylo v Anglii a v počáteční fázi francouzské revoluce. Do jisté míry ztrácí vlastního ideového vůdce a organizátora revoluce — revoluční inteligenci.¹⁾ Její část, zejména v Německu, přešla více nebo méně důsledně na pozici proletariátu, popřípadě k němu hledala cestu.²⁾ Jen část liberální buržoazie

¹⁾ Srov. K. Kautského hodnocení role „měšťanské inteligence“ v buržoazní revoluci (*Materialistyczne pojmowanie dziejów*, 2, část 1, Varšava 1963, str. 811–814; *Parlamentarismus und Demokratie*, Stuttgart 1911, str. 59–60). Též A. Gramsciho hodnocení „intelektuálů-Jakobínů“ ve studiích *Nový kníže a Risorgimento a minulost* (*Pisma wybrane* 1 a 2, Varšava 1961).

²⁾ K. Marx, B. Engels, *Spisy sv. 1*, str. 407–408 (o významu a roli filosofie v revoluci). Též O. Bauer, *Zwischen zwei Weltkriegen?*, Bratislava 1936, str. 236–238.

zůstala revoluční, ale nedůsledně. Ohrožena hnutím proletariátu, instinktivně směřujícím proti monopolu soukromého vlastnictví, považuje zrušení feudálního vlastnictví za vlastní ohrožení. „... bez ostychu zrazuje rolníky, kteří jsou jejími *přirozenými spojenci*, tělo z jejího těla, a bez nichž je proti šlechtě bezmocná“.³⁾ Buržoazie roku 1848 není již třídou, reprezentující celou společnost.⁴⁾ K tomu měl momentálně blíže proletariát. Svým vítězstvím ve městě a vyřešením agrárního problému (ve směru antifeudálním) mohl získat feudálního rolníka a v něm, sice politicky ještě neemancipovanou, přesto „tvárnou“ masovou oporu.

Marx a Engels něco podobného očekávali. Nasvědčuje tomu závěr Komunistického manifestu, kde se říká: „... německá buržoazní revoluce může být jen bezprostřední předehrou revoluce proletářské“.⁵⁾ Koncepce buržoazní revoluce jako prologu proletářské revoluce, v reminiscenci na Velkou francouzskou revoluci, musela nutně ovlivnit původní pojetí revoluční diktatury proletariátu s rysy „rudého terorismu“.⁶⁾

Ve Francii byla již buržoazní sociální revoluce úspěšně probíhána. Specifický politický vývoj vedl v jejím průběhu k bonapartismu a vyústil v restauraci. Buržoazie *zůstala panující* třídou.^{6a)} *Nebyla* však zároveň třídou vládnoucí (buď vůbec, nebo jako celek).⁷⁾ Postupná obnova a vzrůst

³⁾ K. Marx, B. Engels, *Spisy sv. 5*, str. 311.

⁴⁾ Srov. Marxův rozbor, *Vybrané spisy I*, str. 60–64.

⁵⁾ Tamtéž, str. 58–59; srov. též *Spisy sv. 1*, str. 408–414. Marx a Engels zde stojí zřejmě na pozici brzkého konce kapitalismu a jeho vystřídání komunismem. Tuto pozici neopustili ani po porážce revoluce 1848. Ještě v roce 1857 se domnívají, že hospodářská krize vyústí v proletářskou revoluci (srov. F. Mehring, *Život K. Marxa*, Bratislava 1961, str. 257). Teprve v šedesátých letech provádějí korekturu tohoto svého přístupu a vyvozují z ní důsledky. (Srov. např. předmluvy k německému vydání Komunistického manifestu z r. 1872 a 1890, Engelsovu předmluvu k Třídním bojům ve Francii 1848–1850 z r. 1895 aj.)

⁶⁾ Srov. *Spisy sv. 5*, str. 497, 514, 516 aj. Též Marxův článek z 13. 1. 1849 o Maďarsku v *Neue Rheinische Zeitung* (viz K. Kautský, *Terrorismus und Kommunismus*, Berlín 1919, str. 39). „Rudý terorismus“ neměl být jakobínským terorismem. Marx odmítal historicky ospravedlnit „omyl hrůzovládů“ (*Spisy sv. 2*, str. 142). Mělo jít o „revoluční teror“ *mas*, postavený proti bílému teroru. „Teror obranný“, nikoli útočný, nevyvolávající psychózu hrůzy, strachu a demoralizující samy masy. I v tomto pojetí se Marx distancoval od praxe masového teroru první Pařížské komuny, jehož jednou z hlavních motivací bylo překonat hrůzovládou nezměrnou bídu a nouzi *mas*, tj. cíl, který nelze dosáhnout jenom násilím.

^{6a)} Blíže o vztahu mezi panováním a vládnutím třídy viz E. Kučera, *Panství nebo hegemonie třídy a stát*, AUC 1968, č. 3.

⁷⁾ Srov. K. Marx, B. Engels, *Spisy 2*, str. 143. A. Cornu (ve spisu *Karel Marx, B. Engels*, II, Moskva 1961, str. 299–301) do značné míry jednostranně zdůrazňuje „antiburžoazní“ povahu bonapartismu. Napoleonovým převratem prý „utrpěla liberální buržoazie porážku“. Napoleon „vedl boj proti buržoazní společnosti“ apod. Závěr s nepřímým zdůrazněním panství buržoazie za vlády Napoleona i restaurace je pak s uvedeným hodnocením v rozporu. Proto také se mu nedaří osvětlit, proč Napoleon a Bourboni museli utrpět „fiasko“, jakou vlastně hráli roli. Marxova úvaha o bonapartismu vychází ze základního předpokladu, že Napoleon „... věděl, že základnou tohoto státu je nebrzděný vývoj občanské společnosti, svobodný pohyb soukromých zájmů atd. Rozhodl se tuto základnu uzdat a chránit. Nebyl blouznivý

sociální moci buržoazie a vzestup její připravenosti k správě a řízení státu a společnosti si vynucoval demokratizaci liberalistickooligarchické formy vládnutí. Vzhledem k povaze zmíněné formy vládnutí ve Francii po restauraci, dály se „demokratizační“ přeměny cestou *násilného* povstání a ozbrojeného střetnutí, vtahující do akce stále širší vrstvy proletariátu a udržující jej v „revoluční bdělosti“. Žádná z oněch „revolucí“ se však nedotkla postavení byrokratického aparátu a militarismu. Naopak, nová vládnoucí skupina jej — jako páteř své moci — převzala a dále zdokonalila.⁸⁾ Oligarchičnost forem vlád a faktické mocenské postavení byrokracie a militarismu přibližovaly boj za demokracii a politické osvobození proletariátu k analogii boje proti absolutní monarchii. A jelikož v politické sféře zůstaly Německo a Francie středem Marxovy pozornosti, jsou jeho závěry o přístupu k socialismu a o politické proletářské společnosti především zobecněním zkušeností a možností těchto dvou zemí. Při tom je v nich velmi obtížné odlišit, co je specifické pro feudální, resp. polo-feudální Německo a co pro liberalistickou Francii a nakolik jsou závěry obecné.

Jistým korektivem pro tuto delimitaci může být konfrontace „kontinentálních“ závěrů s přístupy k politickému vývoji v Anglii. Ostrovní říše procházela odlišným sociálně politickým vývojem. Tak jako kdysi specifické rysy anglické aristokracie, tak nyní obdobné specifické rysy anglické průmyslové buržoazie a „zralost“ anglického kapitalismu vůbec, determino-

hrůzovládce“. Marxovi zůstává buržoazie panující, třebaže byla zbavena, odstavena od moci. Vládnoucí si pak může „dovolit“ deformovat, dokonce dočasně vládnout proti zájmům panující třídy. Není a nebyl s to ji zbavit jejího panství. Z druhé strany je vhodné upozornit, že ani za direktoria nebyla liberální buržoazie vládnoucí, jak se A. Cornu domnívá. Přesnější by bylo: *začínala* mít možnost vládnout; *sáhala* po vládnutí. Avšak složitá situace po pádu revoluční diktatury (umrtvení aktivity chudiny, vyčerpání revolučních sil, silný vzrůst vnitřního odboje) a její vlastní oslabení touto diktaturou jí předem „předurčily“ za neschopnou k samostatnému vládnutí. Liberální buržoazie potřebovala dočasně zastoupit „někým třetím“, jehož zrodila revoluční diktatura (revoluční armáda, nová byrokracie a policie) a jenž našel v Napoleonovi svou hlavu. Přesnějším se jeví hodnocení bonapartismu A. Gramscim, který jej odvozuje z rovnováhy sil, nastalé po pádu revoluční diktatury a ochromující akceschopnost direktoria (srov. A. Gramsciho stať o „Cesarismu“). Za výstižnější a adekvátnější skutečnosti je možné považovat rovněž hodnocení Engelsovo. I když v něm má Engels na mysli bonapartismus „vůbec“ (při zdůraznění rozdílu mezi panující třídou a vládnoucím), postihuje plně i první bonapartismus. Engels píše: „Zdá se, že německý buržoa na to přistoupí po určitém vzpírání, protože bonapartismus je přece jen pravým náboženstvím moderní buržoazie. Vidím stále jasněji, že buržoazie není schopná sama přímo vládnout, a proto tam, kde oligarchie nedokáže za dobrou odměnu — jako v Anglii — převzít řízení státu a společnosti v zájmu buržoazie, je bonapartistická polodiktatura normální formou; tato polodiktatura prosazuje velké materiální zájmy buržoazie dokonce i proti vůli buržoazie, ale nepřipouští ji k moci samé. Na druhé straně je tato diktatura zase proti své vůli nucena si osvojit tyto materiální zájmy buržoazie“ (K. Marx, B. Engels, *Vybrané listy*, Bratislava 1959, str. 174; srov. též Marxovo hodnocení prvního bonapartismu, *Vybrané spisy I*, str. 337).

⁸⁾ Srov. K. Marx, B. Engels, *Vybrané spisy I*, str. 37.

valy jeho základní tendence. Navíc, vzhledem k odlišnostem v politické společnosti, se sice změny liberalistickooligarchické formy vládnutí usku- tečňovaly pod obrovským nátlakem dělnického hnutí, ale cestou legální, skrze parlament.

Domnívám se, že teprve zobecněním obou (vlastně tří) vývojových procesů lze získat závěry obecné hodnoty a zároveň plně respektovat — což je pro Marxovu teorii příznačné — specifičnost jednotlivých zemí. Přitom ono obecné nebude zajisté určeno aritmetickým průměrem. „Průmyslově vy- vinutější země ukazuje méně vyvinuté zemi jen obraz její vlastní budou- cnosti“.⁹⁾ Každý národ se může a má učit od druhých. Avšak o méně vy- vinuté zemi to platí zřejmě dvojnásob, neboť „nemůže přeskočit, ani oddekretovat přirozené fáze vývoje. Ale může zkrátit a zmírnit porodní bolesti“.¹⁰⁾

2. Pařížskou komunou a sedmdesátými lety minulého století končí v západní a střední Evropě epocha buržoazních revolucí. Rozpor mezi kapitalismem a feudalismem byl s konečnou platností vyřešen. Epocha proletářské revoluce byla v „nedohlednu“. Nastalo období stabilizace kapi- talismu a jeho relativně pokojného vzrůstu. Na pořad dne se dostala „organizace“, zatímco akce ustoupila do pozadí.¹¹⁾

Nebyla nablízku válka, jež by znovu „přivolala“ revoluční situaci a sou- časně byla zdrojem revolučního nadšení z revoluční války. Sociálně poli- tická krize kapitalismu se dala tušit v budoucnosti. Oligarchickoliberalis- tické formy vládnutí postupně vystřídalávaly demokratičtější, legalizující dělnické politické hnutí a zavádějící všeobecné volební právo.¹²⁾ Sama děl-

⁹⁾ K. Marx, *Kapitál I*, str. 16.

¹⁰⁾ Tamtéž, str. 19. Kautský, odvolává se na uvedenou poučku a interpretuje ji v mechanickomaterialistickém pojetí dějin, hodnotil sice Říjnovou revoluci jako pro- letářskou co do vůdčích sil revoluce, ale jako buržoazní vzhledem k řešeným sociálně ekonomickým úkolům. Proto považoval diktaturu proletariátu v Sovětském Rusku za přechodnou, v jistém smyslu analogickou jakobínské diktatuře, a to i pokud jde o její „budoucnost“. Úspěchy výstavby socialismu v SSSR v praxi vyvrátily tento Kautského omyl. V teorii tak učinil již V. I. Lenin, když odhalil mechanický histo- rismus Kautského „ortodoxního marxismu“ a tudíž jeho neschopnost skutečně mar- xisticky zhodnotit stupeň vývoje kapitalismu v Rusku a zásadní význam nových podmínek, vyvolaných monopolním kapitalismem a imperialismem, určujících přístup k socialismu. (Bližší viz E. Kučera, *K Leninově teorii sovětské politické společnosti*, Právnické štúdie č. 3/1968; V. I. Lenin o podmínkách socialistické revoluce a dikta- tuře proletariátu, AUC 1970, č. 1. Kautského řešení problému viz: *Die Diktatur des Proletariats*, Vídeň 1918, str. 28–29, 51–52, 55; dále v práci *Terrorismus und Kommunismus*.)

¹¹⁾ Srov. Engelsův dopis Marxovi ze 7. 9. 1870 a Marxovu odpověď z 10. 9. 1870. V obou se konstatuje, že pařížský proletariát nestojí před revoluční akcí, nýbrž že má využít obnovy republiky k vlastnímu organizování. Dále viz cit. Engelsovu před- mluvu k *Třídám bojům ve Francii*.

¹²⁾ K. Marx charakterizuje nové vývojové období takto: „Nesmíme se oddávat iluzím. Jako americká válka za nezávislost v XVIII. století rozezněla zvon bijící na poplach evropské buržoazii, tak vyburcovala americká občanská válka v XIX. století evrop- skou dělnickou třídu... Nezávisle na jakýchkoli vyšších motivech velí tedy nyní

nická třída pak získává jistá zlepšení v sociálním postavení. (V Anglii nastalo toto období po bouřích a reformách z let 1832–1846).

Bylo nutné konfrontovat původní závěry se stávající situací a jejich aplikovatelnost. Bylo třeba zhodnotit praktickou reálnost původních závěrů v tehdejších a stávajících podmínkách. V obou případech byla postavena opět otázka obecnosti. Nikoli již jen v dimensi prostorové a vývojového stupně, nýbrž i dobové determinovanosti.

Kritika časem postupuje pomalu a zároveň obohacuje původní teorii proletářské revoluce a přístupu k proletářské politické společnosti. Již v předmluvě k vydání Komunistického manifestu z r. 1872 konstatují Marx a Engels, že „... jsou všeobecné zásady, rozvinuté v tomto Manifestu, celkem také dnes ještě správné. Tu a tam by bylo třeba něco poopravit. Praktické uplatnění těchto zásad, jak prohlašuje sám Manifest, bude všude a vždy závislé na historicky daných okolnostech a proto se nepřikládá revolučním opatřením, navrhovaným na konci II. oddílu naprosto žádný samostatný význam. Dnes by tento odstavec zněl po mnoha stránkách jinak... Manifest je však historickým dokumentem, na němž již podle našeho nemáme právo co měnit“.¹³⁾ Obohacení se pak ubírá cestou analýzy možností přístupu k proletářské politické společnosti ve změněných podmínkách, dnes bychom řekli „možného pokojného přístupu k socialismu“. (Po roce 1848 byla takováto orientace opět nově připuštěna v Evropě jako představitelná v r. 1872). Původní koncepce ozbrojeného povstání nebyla vyloučena. Byla ale pojata nově, vzhledem k změnám v politické buržoazní společnosti a k novému postavení armády.¹⁴⁾ Vývoj kapitalistické společnosti, která „není pevný kristal, nýbrž organismus schopný přeměny a neustále procházející procesem změny“,¹⁵⁾ determinuje, že ani marxistická teorie není a nemůže být teoretickým kristalem; je teorií dynamickou.

vládnoucím třídám jejich nejvlastnější zájem, aby odstranily všechny zákonně regulované překážky, které brzdí rozvoj dělnické třídy.“ (*Kapitál I*, str. 19)

¹³⁾ K. Marx, B. Engels, *Vybrané spisy I*, str. 18 (podtrhl E. K.). R. Luxemburgová (a v tom se shoduje s K. Kautským) stanoví počátek onoho „konce II. oddílu“ odstavcem, začínajícím: „Proletariát využije svého politického panství k tomu, aby postupně vyrval buržoazii veškerý kapitál...“ (srov. *Dílo II*, str. 518). Diskusním ale je její závěr, že „dějinná dialektika vedla k tomu, že se dnes vracíme k pojetí, které později Marx a Engels prohlásili za mylné“ (str. 519). Zajisté „příbuznost“ podmínek mezi r. 1848 a 1918 v Německu tu je (hluboká sociálně politická krize staré společnosti, revoluční situace, byrokratickomilitaristická monarchie atd.). Dovoluje se „vrátit“, nikoli však bez honorování významu oněch sedmdesáti let odstupu se všemi průvodními změnami v čase, vývojovém stupni (zejména Leninova „nového kapitalismu“ – imperialismu) a v prostoru (tj. co zastoupilo to, co nebylo prohlášeno „za mylné“ bezdůvodně). Navíc musíme vzít v úvahu důsledky první světové války (na svou dobu katastrofy „sui generis“) a krize buržoazní politické společnosti na samé dělnické hnutí (politickoorganizační rozkol, síla reformismu apod.).

¹⁴⁾ Srov. K. Marx, B. Engels, *Vybrané spisy I*, str. 122–123, 125–127, v souvislosti s Engelsovou kritikou Erfurtského programu (*Kritiky programů*, Svoboda 1950).

¹⁵⁾ K. Marx, *Kapitál I*, str. 20.

§ 2.

KONCEPCE PROLETÁŘSKÉ POLITICKÉ SPOLEČNOSTI

1. „DOVRŠENÝ MODERNÍ STÁT“

Marx a Engels modelují tedy politickou proletářskou společnost a přístup k ní v podmínkách sociálně ekonomického liberalismu (ve sféře ideové v závěrečné fázi předdemokratického a v začínající fázi demokratického, „sociálního“ politického liberalismu¹⁾ — Anglie, USA, Francie) a států s „ancien régime“ (s vyšším či nižším stupněm jeho filosofické negace — Německo, Rakousko). V jejich původní kritice, obsažené v ranných pracích, lze odlišit několik směrů: kritiku „ancien régime“, kritiku liberalistického („buržoazně stavovského“ či oligarchického) státu ve směru „dovršeného moderního státu“ a kritiku (ještě neurčitou a abstraktní) posledně jmenovaného (a s ním spojené politické emancipace) ve směru lidské emancipace.²⁾ Postupně se však pozornost Marxe a Engelse soustřeďuje na země vítěz-

¹⁾ Bližší viz E. Kučera, *K politickému učení liberalismu*, Právník č. 6, 1969.

²⁾ Srov. K. Marx, B. Engels, *Spisy sv. 1, Ke kritice Hegelovy filosofie práva, K židovské otázce, Úvod ke kritice Hegelovy filosofie práva; Spisy 2, Svatá rodina*. Lze souhlasit s K. Bertelmannem, když nesdílí „tajně se vyskytující názory, zastávané i známými marxisty, že „mladomarxovská“ demokracie je v podstatě rozvinutý buržoazní stát, buržoazní demokracie“ (rukopis referátu o Marxově díle ke kritice Hegelovy filosofie práva, str. 8).

ného kapitalismu a liberalismu, jímž je také Marxova teorie politického státu, politické emancipace a demokracie nejbližší.³⁾

1. Kapitalismu volné soutěže a liberalismu jsou vlastní podstatné znaky a obecné zákonitosti kapitalistického sociálně ekonomického systému. Jejich uplatnění je modifikované. Zároveň se vyznačují významnými specifickými rysy.

Vítězství kapitalismu je provázeno metodickým a organizačním oddělením politické společnosti od společnosti občanské. V občanské společnosti, oprostěné od korporativismu, stavovství a sociálních privilegií (v jejich negativních, ale i „pozitivních“ funkcích),⁴⁾ zaujaly dominující postavení individuální soukromé vlastnictví, soukromý kapitalista – podnikatel a jeho zájem. Ve svém souhrnu reprezentovali kapitalisté *faktickou sociální moc*, která byla základem jejich hegemonie ve společnosti. Ze svého středu (resp. ze středu jiných majetných tříd či vrstev sociální základny) produkovali vlastní vrstvu inteligence, jež jim zabezpečovala duchovní převahu a vedení společnosti.⁵⁾

Naproti tomu nová závislá třída nemajetných, námezdně pracujících, byla z oficiální společnosti fakticky vyobcována. Neznamenal doposud „nic“, neboť se nesměla organizovat,⁶⁾ neměla vlastní (z hlediska třídní orientace) vrstvu inteligence – duchovního vedení. A právě organizovaností a uvědoměním svého historického poslání dodává proletariát své početnosti teprve skutečnou sílu.

Sociální postavení kapitalistů nenechávalo také nikoho na pochybách, kdo skutečně panuje ve společnosti. Od politické společnosti kapitalisté požadovali, aby jim zabezpečila „...nebrzděný vývoj občanské společnosti“. Přestali vidět ve státu samoučel. Začali ho považovat za „sociálně politic-

³⁾ Již ve svých raných pracech odlišuje K. Marx země s převahou liberalismu od zemí s převahou „ancien régime“. (Po odchodu do Paříže a studiu Velké francouzské revoluce je odlišení naprosto výrazné.) Tak např. v *Úvodu ke kritice Hegelovy filosofie práva* píše: „Ve Francii stačí, aby někdo byl něčím, a už chce být vším. V Německu nesmí být člověk ničím, nemá-li se všeho vzdát. Ve Francii je částečná emancipace základem všeobecné emancipace. V Německu je všeobecná emancipace *conditio sine qua non* každé částečné emancipace. Ve Francii se musí úplná svoboda zrodit ze skutečnosti postupného osvobození, v Německu naopak z nemožnosti takového postupného osvobození“ (*Spisy* 1, str. 412–413). „Německo... neprošlo mezistupni politické emancipace současně s moderními národy. Prakticky nedosáhlo ještě ani těch stupňů, které teoreticky překonalo“ (str. 409). „Pro Německo není utopickým snem radikální revoluce, není jím *obecně lidská* emancipace, ale naopak částečná, *pouze* politická revoluce, která nechává stát pilíře domu“ (str. 411).

⁴⁾ K. Marx, B. Engels, *Spisy* 1, str. 141–142; 2, 496–497 aj.

⁵⁾ Srov. pojetí třídní hegemonie: K. Marx, B. Engels, *Spisy* sv. 3, str. 59–60; A. Gramsci, *Pisma vybrané* 2, str. 566–567.

⁶⁾ Srov. část textu Loi Chapelier a jeho hodnocení. K. Marx, *Kapitál* I, str. 781 až 782.

kou službu“.⁷⁾ Proto ho „vypudili“ z občanské společnosti; stát se stal *vnějším* strážcem bezpečnosti občanské společnosti.⁸⁾

Z načrtnutých historických předpokladů a z kritického zhodnocení Hegelovy filosofie práva vychází Marxovo pojetí *politického státu* jako „zvláštní existence vedle občanské společnosti“,⁹⁾ na ní relativně nezávislé. Relativní samostatnost státu (resp. politické společnosti¹⁰⁾ se objektivizuje v *abstraktní* povaze politického státu.¹¹⁾

Jako nositel v něm zpředmětného a podobou osamostatněného průměrného zájmu panující třídy (který není zájmem ani jednotlivců ani celku), disponuje politický stát nutným monopolem násilí, jímž je s to zpětně spoluformovat, přetvářet, ale i ovládat a „podrobovat si“ občanskou společnost (srov. již cit. Marxovu úvahu o bonapartismu). Zároveň je základní překážkou změny stávajících poměrů, jimiž je determinován. Revoluční změna občanské společnosti se může ubírat jen prostřednictvím změny politické společnosti (politického státu).

Politický stát k tomu také sám vytváří ve své vrcholné formě (jako „dovršený moderní stát“) politické předpoklady. Je odvozen z moderní,

⁷⁾ K. Marx, B. Engels, *Spisy* sv. 2, str. 143.

⁸⁾ Bližší viz E. Kučera, *Soudobý buržoazní stát a jeho hospodářská činnost*, kap. I, § 2/2.

⁹⁾ K. Marx, B. Engels, *Spisy* sv. 3, str. 76.

¹⁰⁾ V Marxově původním chápání se pojem politický stát shoduje s pojmem politická společnost. Marx tehdy, především ještě „determinován“ pruským polofeudálním prostředím, nezahrnoval do politické společnosti politické strany. Konečně jejich existence jako stabilních institucí (nikoli ještě organizací) se v jisté míře uplatňovala (mimo Anglii) jen ve Francii.

¹¹⁾ Bližší o Marxově koncepci politického státu viz K. Bertelmann, cit. referát; dále též v článcích: *Politické řízení, politická demokracie a lidská emancipace*, Právnick č. 10/1965; *K myšlenkám mladého Marxe o samosprávě a byrokracii ve světle dalšího vývoje společnosti*, Právnick č. 2/1966; F. Šamalík, *Marx o „politickém státě“*, sborník Marx a dnešek, Svoboda 1968.

Ve svém referátu vyslovuje K. Bertelmann zajímavou myšlenku, že „politický stát je spjat s kapitalistickou a patrně i *postkapitalistickou* fází *zbožní výroby*“. Tato myšlenka by vyžadovala aspoň dvojí upřesnění. Předně Marxův a Engelsův model *postkapitalistické* společnosti (srov. vývoje v *Kapitálu*, *Občanské válce ve Francii*, v *Anti-Dühringu* aj.) je modelem *nezbožním*. Praxe se utváří ve směru *zbožního* modelu. Bylo by třeba zodpovědět otázku, proč a teprve pak odvodit závěr ve vztahu k „politickému státu“. Za druhé Marxův a Engelsův model je modelem *samosprávným*. V Bertelmannově interpretaci znamená autonomii a převahu občanské společnosti nad společností politickou. Dodejme jen, že znamená formu odumírání státu. Dnešní podmínky rovněž předpokládají *samosprávu*, avšak zřejmě nikoli jen územní (či územně výrobní) a jako výlučný princip. Dosažený stupeň monopolizace a centralizace národního hospodářství si vynutil přechod od „negativního“ k „pozitivnímu“ státu. Determinuje pozitivní roli státu v řízení a organizování hospodářství a sociálních procesů. Ve vztahu k proletářskému státu obohatil a doplnil princip *samosprávy* o princip *centralismu* (bližší viz E. Kučera, *V. I. Lenin o podmínkách socialistické revoluce a diktatuře proletariátu*, část *Formování proletářského státu*). Domnívám se, že přesnější odpověď na tuto problematiku dává sám K. Bertelmann ve svém prvním článku (Právnick č. 10/1965), v části „K problematice tzv. falešné negace“. Avšak i potom s korektivem obou upozornění.

třídní společnosti; společnosti proměnné a dynamické. Popření starého společenského „krystalu“ nejen uvolnilo svobodný pohyb sociálních sil a střetávání protikladů. Dovolilo též politickému státu abstrahovat od nich a prohlásit je pro sebe za „nepolitické“ a v politické společnosti za „neexistující“. Podle Marxe „... náboženství i ostatní elementy občanského života *začaly* v plném rozsahu existovat teprve tehdy, když je („dovršený moderní stát“ — E. K.) prohlásil za nepolitické a tudíž ponechal samy sobě. Zrušení jejich *politického* jsoucna, jako třeba zrušení *vlastnictví* zrušením *volebního cenzu*, zrušení *náboženství* zrušením *státní církve*, právě tomuto vyhlášení jejich státoobčanské smrti odpovídá jejich mohutný život, který se nyní nerušeně řídí svými vlastními zákony a rozlévá do celé šíře.

Zákonem občanské společnosti emancipované od rozčleňujících *výsad* je *anarchie* a *anarchie občanské společnosti* je základem soudobého *veřejného stavu*, tak jako je veřejný stav sám opět zárukou této anarchie. Jakkoli je si obojí protikladné, vzájemně se podmiňuje“. „Dovršený moderní stát“ zprostředkuje politickou emancipaci společnosti.¹² Osvobozuje síly občanské společnosti od politicko právně fixovaných, strnulých zvláštních zájmů, aby jim umožnil být skutečnou určující politickou silou. Politický stát neruší faktické rozdíly, které jsou vlastní občanské společnosti a určují jeho charakter a podstatu. Ruší jen jejich někdejší politicko právní formu a nechává „... soukromé vlastnictví, vzdělání a zaměstnání *působit jejich vlastním způsobem*, tj. jako soukromé vlastnictví, jako vzdělání, jako zaměstnání a připouští, aby uplatňovaly svou *zvláštní* podstatu. Ani ho nenapadá zrušit tyto faktické rozdíly, existuje naopak jen za předpokladu, že tu tyto rozdíly jsou, cítí se jako *politický stát*, a uplatňuje svou *obecnost* jen v protikladu k těmto svým prvkům“.¹³)

Politická emancipace je nejvyšší formou emancipace v rámci kapitalistického sociálně ekonomického systému. Dovoluje politické sebeurčení jednotlivým sociálním skupinám uvnitř společenství, jehož vnějším rámcem je politický stát. Zároveň rozkládá občanskou společnost na její materiálně sociální prvky (soukromá individua, sociální skupiny atd.). Desintegruje a zjednodušuje občanskou společnost a současně „orientuje“ tyto prvky v jejich sociálně politické dynamice. Politická emancipace vytváří tak nejvhodnější podmínky pro vybojování rozhodného zápasu mezi buržoazií a proletariátem jako předpokladu dalšího stupně emancipace — emancipace sociální. Z druhé strany musí být tento boj vybojován nejdříve v rámci politické společnosti jednak proto, že je již sférou emancipova-

¹²) K. Marx, B. Engels, *Spisy* sv. 2, str. 134—137 (cit. ze str. 136—137); A. Cornu, tamtéž sv. 2, str. 330—331.

¹³) Tamtéž sv. 1, str. 378, dále 380—382; F. Mehring, cit. práce, str. 83—85.

nou, jednak proto, že ještě zůstává formou institucionalizovaného panství buržoazie nad společností; je základní zábranou řešení sociální otázky.¹⁴⁾ Daulita občanské a politické společnosti, jež je základní devisou a silou kapitalistického sociálně ekonomického systému, je zároveň jeho slabostí. Určuje, že první krok proletariátu k osvobození musí být politickým krokem, provedeným ve formě politické revoluce.¹⁵⁾ Nesmí se však jí omezit, zůstat jen částečnou revolucí, která neruší pilíře domu.

2. Dualita občanské společnosti a politické společnosti má svého „dvojníka“ v dualitě individuum: občan, projevující se v „droits de l'homme“ a v „droits du citoyen“. Marxova kritika především směřuje do sféry „droits de l'homme“. Stejným směrem se ubírá též interpretace Marxova stanoviska: směrem kritiky lidských práv jako „práva člena občanské společnosti, tj. práva egoistického člověka, člověka odděleného od lidské podstaty a od pospolitosti...“, jako práva člověka na svobodu, jež „se nezakládá na spojení člověka s člověkem, nýbrž naopak na odloučení člověka od člověka“.¹⁶⁾ Jde o kritiku kapitalistického obsahu lidských práv a omezenosti politické emancipace ve směru lidské emancipace. O kritiku rozdělení (duality), jehož „vnitřní pravdou... je, že občanská společnost byla jeho prostřednictvím emancipována (vyčleněna z) od politiky: lidská práva, práva egoistických jednotlivců, získala povahu *přirozených* práv a stala se garancí respektování sociálních a jiných rozdílů, zatímco práva „občana“ se stala formálním právem abstraktně morálněprávní osoby. Politická a právní rovnost, jež přísluší tomuto abstraktnímu politickému člověku, je důsledkem toho, že difference „přirozeného“, tj. sokromého člověka byly přetvořeny na nepolitické. Tedy ty difference, jež jsou *předpokladem* (dodal bych i určením — E. K.) politického státu, jsou zároveň vyčleněny ze sféry politiky; co je základem politiky je postaveno mimo ni“.¹⁷⁾

¹⁴⁾ Již ze samého rozboru vyplývá, že „moderní dovršený stát“ klade *zvýšený* důraz na *hegemonii* vládnoucí třídy, zatímco nástroje jejího politického panství „zatlačuje“ do druhé řady. Je to pochopitelné, neboť tam, kde se třídní jeví nezprostředkované jako třídní (tj. kde systém sociálně ekonomické nerovnosti je hmatatelný a kde akce státní směřuje jednoznačně k jeho zajištění), represivní akce státní nezmírňují, nýbrž vyostřují a prohlubují sociální napětí. Mohou je však uvolnit metody nepřímého, nenásilného vedení (tj. vedení morálního, ideologického a duchovního vůbec), doplněné sociálním, resp. materiálním manévrováním. To ovšem buržoazie v době Marxe a Engelse nechápala, resp. ještě chápat nemusela. Plně to dosvědčuje praxe „negativního státu“. Teprve události revolučního roku 1848 a zejména Pařížská komuna a zavedení všeobecného volebního práva ji „poučily“ o nezbytnosti dovršit a zabezpečit své politické panství ucelenou soustavou třídní hegemonie. Trvalo jí dalších 60 až 70 let, než tento problém vyřešila pro sebe „uspokojivě“. Nemalou zásluhu na tom má objektivní působení reformismu.

¹⁵⁾ Srov. K. Marx, B. Engels, *Spisy* sv. 3, str. 82–83.

¹⁶⁾ K. Marx, B. Engels, *Spisy* sv. 1, str. 387–388. Srov. autory cit. v pozn. 11; dále A. Cornu, cit. práce sv. 1, str. 533–535; F. Mehring, cit. práce, str. 84–85.

¹⁷⁾ Sborník *Marx a dnešek*, str. 98.

Znamená Marxova kritika „droits de l'homme“ jejich negaci jako práv a tím i negaci „droits du citoyen“? A. Cornu konstatuje, že Marx ve stati K židovské otázce „překoná liberální demokratismus a dospěl ke komunismu“.¹⁸⁾ Co znamená u Marxe ono překonání? Stručně odpovězeno: uplatnění zákona negace negace. Nepřímo nám tak odpovídá A. Cornu, když na jiném místě píše: „Marx přitom kritizuje komunismus a socialismus jako jednostranná dogmata. (Rozuměj předmarxovské proudy – E. K.) Komunismus vznikl jako dogmatická abstrakce v protikladu k individualnosti. Jako jeho protějšek se objevil socialismus, který usiluje o to, aby přeměnou materiálních poměrů konkrétně uskutečnil pravou lidskou podstatu.“

Z toho však vyplývá pouze jednostranné uskutečnění humanismu. Socialismus se totiž stará pouze o materiální stránku lidského života a pomíjí teoretickou existenci lidí, která nalézá svůj výraz v náboženství a ve vědě. Tyto však musí být právě předmětem kritiky, jestliže chceme uskutečnit celou lidskou podstatu.“¹⁹⁾

Marx neneguje mechanicky svobodu, postiženou přirozenými právy nebo z nich odvozenou. Neguje jen její omezenost a stávající determinovanost, její kapitalistický rámec a povahu, bránící lidské emancipaci. Avšak lidskou emancipaci bez duchovní atd. svobody, určenou novými sociálně ekonomickými poměry, považuje za neuskutečnitelnou. Neneguje mechanicky ani stávající podobu svobody, neboť bez ní by nebyl rozklad občanské společnosti v její elementární sociální součásti a jejich vzájemné sociální odlišení. Taktéž neneguje mechanicky negativní vymezení svobody, neboť právě jím je i v daném prostředí možná integrace sociálně shodných či příbuzných individuí jako třídních individuí při garancii vyloučení vnějšího rušícího zásahu, tj. příprava předpokladů k dosažení stavu, kdy člověk bude nalézat uskutečnění svobody v druhém člověku. To vše je dáno emancipací občanské společnosti od politiky jako možnost, kterou však nelze v rámci samé občanské společnosti uskutečnit jinak než zprostředkovaně. A zprostředkovatel je přítomen (resp. může být přítomen). Zavedením „lidských práv“, osvobozením občanské společnosti od politiky, zbavila politická revoluce také „okovů politického ducha... konstituovala ho jako sféru pospolitosti, *obecné záležitosti* lidu, ideálně nezávislé na oněch *zvláštních* elementech občanského života... Veřejná záležitost jako taková se naopak stala obecnou záležitostí každého individua a politická funkce jeho obecnou funkcí.“²⁰⁾

Lidská práva mají také svou abstraktní právní (a tím i politickou) formu nebo jsou z ní odvozena. Tím se stýkají s „droits du citoyen“, jež je dále

¹⁸⁾ A. Cornu, tamtéž sv. 1, str. 542.

¹⁹⁾ Tamtéž, str. 509; srov. K. Marx, B. Engels, *Spisy* sv. 1, str. 368.

²⁰⁾ K. Marx, B. Engels, *Spisy* sv. 1, str. 391.

rozvíjejí a umožňují ono „zprostředkování“. Marx sám říká: „Z části jsou tato lidská práva politická práva, práva užívaná jen ve společenství s ostatními lidmi. Jejich obsahem je *účast na pospolitosti*, a to na *politické pospolitosti*, na *státu*. Spadají do kategorie *politické svobody*, do kategorie státoobčanských práv...“²¹⁾

Jestliže v první sféře svoboda občanské společnosti uzavírá občanskou společnost do sebe, osvobozuje od ní stát a přeměňuje občanskou společnost a její členy v objekt působení politického státu, pak „droits du citoyen“ zprostředkují opětovné podřízení politického státu občanské společnosti, nikoli však jako souhrnu individuí, nýbrž souhrnu občanů (aktivních občanů). Jistě, „politický člověk“ je jen abstrahovaný „umělý člověk“, pokud „droit du citoyen“ nejsou naplněna silou lidských práv, tj. silou občanské společnosti, která se jejich zprostředkováním účastní politické pospolitosti. Zároveň „droits du citoyen“ rozvíjejí politický stát o další dimenzi; určují mu roli zprostředkovatele a arbitra politickoprávně zprostředkovatelných zájmů občanské společnosti a vykazují mu určitou neutralitu při konkurenci politických sil. Politický život se neuskutečňuje pouze v rámci politického státu (ten je jen „prostředníkem mezi člověkem a svobodou člověka“). Jeho těžiště se s „droits du citoyen“ přesunuje mimo něj. Politický stát přestává být výlučným vládnoucím momentem.

Účast na politické pospolitosti a tím schopnost aktivně změnit své postavení získává individuum jako občan (*aktivní občan*), nikoli jako člen občanské společnosti. Tím je také určen postup proletariátu (*pasivních občanů*) v procesu osvobozování: stát se politickou silou, získat již v rámci kapitalistické společnosti možnost politické emancipace.

Marx neneguje význam duchovní a politické svobody, svobody člověka a ostatních politických a státoobčanských práv a jejich garancí. Neneguje vymoženosti, jimiž liberalismus obohatil proces emancipace a jež se staly kulturně politickým dědictvím společnosti. Aprobujeme je a integrujeme je do vlastního pojetí politické demokracie, do koncepce „dovršeného moderního státu“. Vyhrazuje jim odpovídající místo v „demokracii skutečného demos“ (viz § 2/4). Dialekticky neguje pouze jejich kapitalistický rámec a kapitalistickou determinovanost. Progresivní vývoj v Marxově teorii neruší již dosažené stupně svobody. Afirmuje je, rozšiřuje na celou společnost a naplňuje novým sociálním a duchovním obsahem.^{21a)}

²¹⁾ Tamtéž, str. 386.

^{21a)} Imperialismus a jej provázející krize buržoazní politické společnosti (vrcholící ve fašistické diktatuře) *nezbytně* modifikují přístup proletariátu k politické svobodě, k státoobčanským právům atd. a k jejich garancím v podmínkách diktatury proletariátu, zejména jejich *třídně proletářským* omezením. „Úplná svoboda“ a „demokracie opravdu úplná, opravdu bez jakýchkoli výjimek“ (V. I. Lenin, Spisy 25. str. 475) se stává programem, dosažitelným až v nové společnosti. (Bližší E. Kučera, V. I. Lenin o státu a diktatuře, Právník 5/1968.)

3. „Dovršený moderní stát“, v němž by nebyla právně politická omezení a výsady (privilegia) téměř neexistoval ve 40. a 50. letech minulého století. Francouzská praxe zdůrazňovala, že je možný politický stát při respektování „faktických lidských práv“, bez práv státoobčanských, resp. při vysokém stupni jejich omezení, popřípadě formalizace (oba bonapartismy a restaurační liberalismus). Dokazovala možnost existence „čistého“ politického státu, tj. jako „samoúčelu“. Ještě vypjatější byla situace v polo-feudálním Prusku s určující rolí monarchistické byrokracie a junkerského militarismu ve státním životě. Výjimku tvořily jen některé státy severo-americké Unie. Lze konstatovat, že „dovršený moderní stát“ byl spíše budoucností než faktem přítomnosti. Byl však *potencionálně* přítomen a více či méně uskutečněn v průmyslově vyspělých kapitalistických zemích.

Původní liberální společnost ještě uznávala volební census, tj. soukromé vlastnictví jako politické jsoucní. Avšak sférou kde sociální fakta „zrušila“ v jejich politickém jsoucní (např. legalizací rovnosti před zákonem a „legalizací“ přirozených práv) vytvářela široké politickoprávní předpoklady k završení započaté (a více či méně pokročilé) politické emancipace společnosti, která se v průmyslově vyspělých zemích stává skutkem v poslední třetině XIX. století nebo na přelomu XIX. a XX. století.

Kdo za francouzských či „filosofických“ německých okolností představuje moc politického státu, v kom se personifikuje. Ve svém díle „Ke kritice Hegelovy filosofie práva“ odpovídá Marx tuto otázku jednoznačně: byrokracie. Autonomie občanské společnosti a soukromých zájmů, dualita mezi nimi a politickou společností vyžaduje *zprostředkování*. V něm přisuzuje Marx klíčovou roli právě byrokracii, která také zpětně fixuje protiklad mezi občanskou a politickou společností. Ze stejných okolností vyrůstá potřeba zprostředkovat obecný (průměrný) zájem. Jako zprostředkovaný získává politickou formu a osamostatňuje se v politickém státě. Jeho oficiálním nositelem se převážně stává byrokracie, která jej realizuje jako další „specifický“ zájem. V politickém státě získává byrokracie svou relativní nezávislost. Je „vládcem“ občanské společnosti a jejím členům. Zároveň je nejmocnějším prostředkem pro zajištění statu quo. Je produktem organizačního oddělení občanské a politické společnosti a současně největší mocenskou překážkou jeho překonání v integrovaný, kvalitativně nově jednotný celek, kde „oddělení“ — pokud a nakolik bude nezbytné — bude pouze metodické.²²⁾

²²⁾ Podrobnější rozbor byrokracie za kapitalismu volné soutěže a monopolního kapitalismu jsem provedl v monografii *Soudobý buržoazní stát a jeho hospodářská činnost*. Zde uvedená charakteristika má účelové poslání: vytýčit jednu ze stránek Marxovy teorie proletářské revoluce — poměr k byrokracii. „Mladomarxovskou“ analýzou byrokracie se zevrubněji zabývali K. Bertelmann v cit. stati v *Právniku*

Stupeň relativní nezávislosti a „ztotožnění“ byrokracie s politickým státem je závislý na uspořádání a silách občanské společnosti. Dal by se do jisté míry vyjádřit úměrou: Čím více je schopna jedna z tříd (sociálních skupin) společnosti prosadit se jako vládnoucí (nejen panující), tím ustupuje relativní nezávislost byrokracie. Čím je tato schopnost nižší, nebo pokud je „nepřítomná“ (bud' v důsledku nerozvinutosti stavů ve třídy,²³⁾ nebo rovnováhy sil antagonistických tříd), tím vzrůstá relativní nezávislost byrokracie, tím více je „čistý politický stát“ státem byrokracie.

Občanská společnost, zejména po svém zmohutnění a získání dostatečného prostoru pro manévrování, se brání své přeměně v pouhý objekt vládnutí. Její úsilí může být také úspěšné, neboť byrokracie se nekryje se státem jako suverénní mocí. Obsah úkolů, jež vykonává, si rovněž neurčuje sama, je jí zprostředkován zvenčí. Kdysi byl zprostředkujícím zdrojem monarcha (resp. „Bonaparte“) se svým dvorem. Mohou jím být — a tím směrem se za života Marxe ubíral vývoj — síly občanské společnosti, které skrze „droit du citoyen“ vstupují do účasti na politické pospolitosti, aby určily samy svůj průměrný zájem a podřídily mu byrokracii. Za určitých okolností, v jistém rozsahu či stupni, si pak mohou zmíněné síly jako síly sociálně politické obstarávat jeho realizaci bez byrokratického prostředníka.

Důsledkem je dualita *samého* buržoazního státu. Buržoazní stát tvoří jednak linie (složka) byrokratická, jednak linie demokratická a samosprávná. Prostřednictvím demokracie a samosprávy se buržoazie stává také třídou vládnoucí, nejen panující. Přesněji, nakolik je buržoazní stát demokratický a samosprávný, natolik je rovněž buržoazie vládnoucí.

4. Expanse demokracie za kapitalismu volné soutěže směřovala trojím směrem: a) „změkčit“ a učinit „regulérním“ původní politický stát; b) přeměnit ústřední státní orgány v orgány vlády buržoazie a podříditi buržoazii jejich prostřednictvím byrokracii; c) umožnit občanské společnosti jejími vlastními politickými silami samosprávu určitých (podle okolností) stránek „obecného zájmu“, resp. jím determinovaných skupinových zájmů a potřeb. Směr a) + c) mají fakticky shodný dopad. Realizují se převážně mimo politický stát. *Předně* prostřednictvím demokratického veřejného prostředí a demokratické veřejné kontroly. (Nesporně jde o významné složky demokratické politické společnosti; později o fundamentální oblast činnosti a působení politických stran). Oba znamenají praktické fungování sféry politických a osobních svobod, která na jedné straně umožňuje „svobodné“

č. 2/1966 a v uvedeném referátu; F. Šamalík ve svém příspěvku do sborníku *Marx a dnešek*; R. Panusiuk v publikaci *Filosofia i państwo*, část o byrokracii (Varšava 1963) aj.

²³⁾ Srov. K. Marx, B. Engels, *Spisy* sv. 3, str. 7.

sebeurčení individuí a sociálních skupin jako politických sil (a dokonce seberealizaci individua jako individua ve stupni, úměrném blízkosti individuí panující třídy a jako individua této třídy.²⁴⁾ Na druhé straně staví pod jejich kontrolu a kritiku činnost demokratických institucí a byrokracie a v tomto smyslu nadřazují občanskou společnost demokratickým institucím i byrokracii. Za druhé prostřednictvím samosprávy, která ve své liberální koncepci měla být protivahou centrální moci a překážkou její přeměny v absolutní moc (jak politického státu tak popřípadě parlamentu). Směr b) zahrnuje celý proces „tvorby“ (vyjasňování, formulování a fixování) „průměrného zájmu“, vrcholící v celostátním zastupitelském orgánu. Prostřednictvím celostátního zastupitelského orgánu si buržoazie také podřizuje byrokratický aparát (včetně militarismu) jednak právním režimem (omezujícím a regulujícím rovněž úřednický režim) a právní jistotou (směru a + c), jednak odpovědnou vládou parlamentu, resp. volbou šéfa exekutivy. I stručný přehled „mechanismu“ demokracie za kapitalismu volné soutěže zdůrazňuje určující význam mimostátní sféry politické společnosti. Smyslem státního zprostředkování bylo negativně vymezit prostor svobodného pohybu a pravidla demokratické hry politických sil. Zároveň byl stát povolán dohlížet, aby hranice svobody nebyly překračovány a pravidla nebyla porušována. Formálně a volně se politický stát jevil jako nadřazený. Obsahově jako odvozený z občanské společnosti a na ní závislý, podřízený jejím politickým silám. Třídnost sféry svobody a abstraktních pravidel hry zajišťovala především sama občanská společnost: kapitalistickým monopolem vlastnictví výrobních prostředků a monopolem řízení výrobních a sociálních procesů, intelektuálně morálním vedením, zabezpečeným „monopolem“ prostředků duchovní produkce a výchovy, silou objektivních třídních svazků, stabilizací sociálně ekonomického systému a jeho normálním fungováním. Sociálně ekonomický systém také určuje faktické hranice sféře svobody. Jejich překročení obrací vůči přestupníku všechny síly „staré společnosti“. Teprve v druhé řadě je zprostředkovala v roli policie a soudce byrokracie, v roli úderné síly militarismus. Abstrakce státu dosahuje abstrakcí demokracie v „dovršeném moderním státě“ vrcholu. „Dovršený moderní stát“ ruší politické jsoucno elementů občanské společnosti, aby jim umožnil stát se faktickou politickou silou. Abstraktní rovností zabezpečuje, aby síly určující a determinující se realizovaly jako síly vládnuocí, naplňující abstrakci konkrétním sociálně politickým obsahem.²⁵ V tom tkví vlastní síla buržoazní demokracie, ale i její možná slabost a napadnutelnost elementem občanské společnosti, který

²⁴⁾ Srov. K. Marx, B. Engels, *Spisy* sv. 3, str. 87–88.

²⁵⁾ Srov. tamtéž, sv. 2, str. 134–137.

svou sociální moc odvozuje z početnosti a organizovanosti, nikoliv z monopolu vlastnictví atd.

Vlastní obsažnou silou buržoazní demokracie se také určuje třídně příhodné sociální složení demokratických státních a samosprávných orgánů a institucí a příhodné sociálně politické zaměření jejich činnosti. Determinuje se i působnost byrokracie a sociální složení aparátu politického státu.

Uvedené chápání „dovršeného moderního státu“ se prolíná celým Marxovým a Engelsovým pojetím buržoazního státu a demokracie a vrcholí v Engelsově hodnocení demokratické republiky.²⁶⁾ Odtud pramení Marxův požadavek vydobytí demokracie dělnickou třídou s negací kapitalistické občanské společnosti²⁷⁾ a pozdější požadavek na rozbití byrokratického aparátu a militarismu. Zároveň i poznání, že každá odchylka od „moderního dovršeného státu“ se nutně projeví též v přístupu k socialismu (srov. již cit. úvahy o rozdílnosti cesty Francie a Německa).

Rozvíjejíc vlastní abstraktní demokracii a přeměňujíc se na vládnoucí třídu, ukazovala buržoazie proletariátu sama cestu politické emancipace a zároveň mu odhalovala překážky, stojící v cestě završení emancipačního procesu. Z počátku bezstarostně. Později s velkými obavami. Buržoazie začala bránit politické emancipaci proletariátu konzervováním zbytků „nedovršeného státu“, omezujíc zároveň sama sebe v politické emancipaci. Další proces demokratizace byl proto převážně dílem tlaku dělnické třídy. Nesporně i tato skutečnost ovlivnila Marxovu a Engelsovu koncepci přístupu k proletářské politické společnosti, zvláště když zpočátku odstraňování těchto překážek v zemích kontinentální Evropy (především ve Francii) se dalo cestou „částečných revolucí“.

„Dovršený moderní stát“ (resp. proces jeho formování) poskytuje proletariátu příhodné prostředí „ztvárnění se v třídu“. Demokratické prostředí a atmosféra svobody mu dovoluje otevřený politickoideový boj o každou „duši“. Rozvinout třídní boj v nejvyšších formách a v celonárodním měřítku. Umožňuje mu překonat vlastní „stavovství“, vtiskujíc mu celospolečenský rozměr a přeměňujíc jej v mluvčího celé společnosti. Nutí dělnickou třídu soustavně konfrontovat své zájmy a potřeby s potřebami a perspektivou progresivního společenského vývoje a nalézat jejich stále novou syntézu. Konečně dovoluje demokracie dělnické třídě se připravovat

²⁶⁾ K. Marx, B. Engels, *Vybrané spisy II* (Původ rodiny, soukromého vlastnictví a státu). Na str. 334 Engels píše: „Nejvyšší forma státu, demokratická republika, která se v našich moderních společenských poměrech stává stále více *nevyhnutelnou nutností* a která je státní formou, v níž *jedině* může být vybojován poslední rozhodující boj mezi proletariátem a buržoazií — demokratická republika oficiálně neví nic o majetkových rozdílech. V ní vykonává bohatství svoji moc nepřímou, ale tím bezpečnější“ (podtrhl EK).

²⁷⁾ K. Marx, B. Engels, *Vybrané spisy I*, str. 46; srov. též *Spisy sv. 3*, str. 47 aj.

na roli hegemonu, na výkon funkcí spojených s jejím budoucím postavením jako třídy vládoucí a „... ve státních institucích, v nichž buržoazie organizuje své panství... potírat tyto státní instituce samy“.²⁸⁾

„Dovršený moderní stát“ se stal východiskem Marxovy a Engelsovy koncepce proletářské politické společnosti. Cesta k ní, cesta proletářské revoluce vedla přes demokracii a v demokracii (srov. pozn. 27 a další výklad). Určil i Marxův vztah k politickému státu. Proletářská politická společnost se neměla rozvíjet cestou posilování abstraktního politického státu, nýbrž cestou jeho překonávání a odumírání, cestou překonávání organizačního dualismu občanské společnosti a státu.²⁹⁾

2. PRŮLOM DO SVĚTA KAPITALISMU

Marx a Engels předpokládali, že proletářská politická společnost se ustaví nejdříve v zemích, které se již oprostily od feudalismu jak v občanské společnosti, tak ve společnosti politické a kde vývoj kapitalismu dospěl k takovému stupni sociálně ekonomického vývoje, že se naplnily obecné podmínky přechodu z jedné společenskoekonomické formace do druhé.³⁰⁾ Takovým zemím se přibližovaly za života Marxe a Engelse pouze země vítězné buržoazní revoluce a dominujícího liberalismu ve sféře hospodářské a politické. Předpokládali proto, že proletářská revoluce může zvítězit pouze v hospodářsky, sociálně a politicky nejvyspělejších zemích.³¹⁾ Obávali se a svým způsobem varovali před provedením proletářské revoluce v zemích, kde pro ni nejsou ještě „zralé podmínky“,³²⁾ třebaže si byli vědomi, že tak jako nelze revoluci nadekretovat, nelze ji ani oddekretovat (tj. že proletariát musí být připraven splnit své historické poslání) a právě

²⁸⁾ K. Marx, B. Engels, *Vybrané spisy I*, str. 127.

²⁹⁾ Srov. K. Marx, B. Engels, *Vybrané spisy I*, Občanská válka ve Francii s Engelsovou předmluvou; dále str. 663; *Vybrané spisy II*, str. 20, 27–28, 150, 335 aj.; V. I. Lenin, *Spisy sv. 25*, str. 450; dále III. a V. kapitola *Státu a revoluce*.

³⁰⁾ Srov. K. Marx, *Úvod ke kritice politické ekonomie*, *Vybrané spisy I*.

³¹⁾ Srov. K. Marx, B. Engels, *Vybrané dopisy*, str. 216. Marx zde v dopisu Vogtovi konstatuje, že Anglie je „... jedinou zemí, kde materiální podmínky této revoluce dosáhly určitého stupně zralosti“. Dále viz též *Spisy sv. 3*, str. 52; *Vybrané spisy I*, str. 136–147; II, str. 46, 154–157 aj.

³²⁾ Ještě v roce 1894 napsal B. Engels ve svém dopisu Turattimu: „Socialistická strana Itálie je zřejmě příliš mladá a za celkové hospodářské situace příliš slabá, než aby se mohlo doufat v bezprostřední vítězství socialismu. V této zemi je mnohem více zemědělského obyvatelstva než městského. Ve městech je průmysl málo vyvinut, proto je tu málo vlastního, *typického proletariátu*..., v případě revoluce bude triumfovat buržoazní republika.“ Marx a Engels také považovali ustavení Pařížské komuny za předčasně (srov. *Vybrané dopisy*, str. 242 aj.). Když byla ale zřízena, jako revolucionáři se postavili jednoznačně na její stranu. Nikoli však nekriticky k jejím chybám, nedostatkům a specifickým problémům.

v zaostalých zemích bude objektivní pohyb společnosti silněji tlačit proletariát k revoluční aktivitě.³³⁾

Vycházejíce ze vzájemného dialektického vztahu mezi občanskou a politickou společností se však nedomnívali, že proletářská revoluce musí začít v nejvyspělejší zemi. Předpokládali, že může propuknout v zemi méně vyspělé (ale přeci jen na dané poměry vyspělé). Již ve Feuerbachovi K. Marx napsal: „Všechny kolise v dějinách vznikají tedy podle našeho pojetí z rozporu mezi výrobními silami a formou styků. Není ostatně nutné, aby tento rozpor, má-li vést v určitých zemích ke kolísání, byl přímo v této zemi vyhnán na ostří nože. Konkurence s průmyslově vyspělejšími zeměmi, vyvolaná rozšířenými mezinárodními styky stačí k tomu, aby vytvořila podobný rozpor v zemích s méně vyvinutým průmyslem“.³⁴⁾ Nepředpokládali ale, že by proletářská revoluce v takové zemi mohla být skutečně úspěšná, že by mohla zavést nový sociálně ekonomický systém a pořádek a stabilizovat je. K tomu bylo nezbytné — podle jejich názoru — rozšíření revoluce do nejvyspělejší země, resp. nejvyspělejších zemí a její vítězství i tam. Neboť, „jestliže tedy krize plodí revoluce nejdříve na kontinentě, tu přesto tkví jejich příčina v Anglii. Na končetinách měšťáckého těla musí přirozeně dojít k násilným výbuchům dříve než v jeho srdci, protože zde je větší možnost vyrovnání než tam. Na druhé straně stupeň zpětného působení kontinentálních revolucí na Anglii je teploměrem, ukazujícím nakolik tyto revoluce skutečně ohrožují samy základy měšťáckého řízení, či nakolik se týkají jen jeho politických formací“.³⁵⁾

Tím jsme se dostali k dalšímu podstatnému znaku Marxovy a Engelsovy teorie proletářské revoluce. Na základě studia vývoje kapitalismu v jednotlivých zemích a ve světovém měřítku, považovali proletářskou revoluci za úspěšnou v konečném výsledku *jen* jako *světovou revoluci*. O vítězství revoluce měly rozhodnout veliké („vládnoucí“) národy.³⁶⁾ Šlo o závěr

³³⁾ Tamtéž cit. dopisy; dále str. 65 aj.

³⁴⁾ K. Marx, B. Engels, *Spisy* sv. 3, str. 86.

³⁵⁾ K. Marx, B. Engels, *Vybrané spisy I*, str. 232. Tento názor byl po dlouhou dobu v socialistické teorii určující. Doznívá v Leninově teorii proletářské revoluce. Lenin ještě po vítězné Říjnové revoluci spojoval po jistou dobu stabilizaci říjnového vítězství s úspěšnou socialistickou revolucí v Evropě, zejména v Německu. Srov. V. I. Lenin, *Spisy* sv. 26, str. 456–458; sv. 28, str. 69 a 73; sv. 30, str. 157; sv. 31, str. 411; sv. 32, str. 499–500; viz v této souvislosti K. Marx, B. Engels, *Vybrané spisy I*, str. 20.

Citovaná úvaha je dále zajímavá poslední myšlenkou. Změna politických formací (zde buržoazních forem vlád) se uskutečňuje revolucí. Je výrazem skutečnosti, že kontinentální Evropa *neznala* tehdy politickou formu, která by jí dovolovala řešit rozpory uvnitř buržoazie (zejména vystřídání vládnoucí vrstvy buržoazie jinou, resp. rozšíření moci na celou třídu) pokojnou cestou s pokojnými prostředky.

³⁶⁾ K. Marx, B. Engels, *Spisy* sv. 3, str. 48–49; dále F. Mehring, *Život K. Marxa*, str. 168–169. Zeměmi oněch velikých národů měly být Anglie, Francie a Německo (srov. *Spisy* sv. 1, str. 506).

naprosto správný, neboť v podmínkách kapitalismu volné soutěže vítězství komunismu jenom v národním měřítku a v malé zemi bylo nereálné.³⁷⁾ Podstatné pro světový přístup ke komunismu bylo tedy vítězství proletariátu velkých národů v průmyslově vyspělých zemích, jejich zorganizování podle zásad komunismu (socialismu). Ostatní země měly nastoupit cestu k socialismu „donuceny“ hospodářským a sociálním „tlakem“ socialistického (komunistického) světa. Nebyly by bývaly s to čelit jeho všestranné převaze (tak jak nebyly zaostalé země schopny čelit pronikání kapitalismu).³⁸⁾

3. JEDINÁ SKUTEČNĚ REVOLUČNÍ TŘÍDA

1. Vycházejíce z kapitalistické sociální struktury průmyslově vyspělých zemí (oprotěně od feudální minulosti)³⁹⁾, dospěli Marx a Engels k závěru, že jedinou skutečně revoluční třídou je *proletariát*.⁴⁰⁾ Zejména v zemích, kde netoliko buržoazie vytvořila stát a společnost podle své představy, nýbrž kde po ní také demokratické maloměšťáctvo již provedlo toto přetvoření do všech důsledků⁴¹⁾ a bylo „uspokojeno“ ve svých zájmech a požadavcích (tj. kde intenzita rozporů mezi buržoazií a maloburžoazií byla slabá až mizivá a kde pro maloburžoazii se stále nalézaly dostatečné prostory hospodářské existence či úniku sociální degradaci) mohl proletariát stěží spoléhat na to, že by jeho sociálně revoluční akci proti kapitalismu podporovaly tradiční (rozuměj nyní již „*kapitalistické*“) střední vrstvy. Za takových okolností jednou z významných podmínek úspěšné

³⁷⁾ Nejsevěněji vylíčil K. Marx svou teorii světové komunistické revoluce v Německé ideologii, v L. Feuerbachovi. Pro délku úvahy odkazují čtenáře na *Spisy sv. 3*, str. 48–49. U pojetí světové revoluce Marx i Engels setrvali. Svědčí o tom nejen základní Marxovo dílo *Kapitál*, nýbrž i jedno z posledních teoretických děl Engelsových *Anti-Dühring*. Zásadní změna sociálně ekonomických podmínek, způsobená monopolním kapitalismem a imperialismem, dovolila V. I. Leninovi vyslovit závěr o možnosti vítězství proletářské revoluce v jedné zemi „velkého národa“. Tím se vytvořila i možnost vítězství proletariátu malých národů a zároveň byl určen, v duchu Marxe a Engelse, i jejich vzájemný poměr (viz pozn. 36). Jelikož se socialismus neustavil dosud ve světovém měřítku a zůstal slovy Marxe „lokálním komunismem“, vyvolal tím v život další problémy (srov. tamtéž, str. 48). Pozitivně je řešit vyžaduje zajisté úzké součinnosti všech partnerů při hledání (a stálém obnovování) v historii dosud neznámé syntézy národního, „lokálního“ (ve smyslu socialistické části světa) a světového.

³⁸⁾ K. Marx, B. Engels, *Vybrané spisy I*, str. 364; *Vybrané dopisy*, str. 321 aj.

³⁹⁾ Analýzu sociální struktury za kapitalismu volné soutěže viz E. Kučera, *Soudobý buržoazní stát a jeho hospodářská činnost*, str. 11–18.

⁴⁰⁾ K. Marx, B. Engels, *Vybrané spisy I*, str. 36, str. 108–111; *Kapitál I*, str. 804. (Srov. s Marxovým komentářem, *Vybrané spisy II*, str. 21.)

⁴¹⁾ Tamtéž II, str. 34; sv. I, str. 163.

sociální revoluce bylo, aby proletariát sám tvořil většinu aktivně činné společnosti.⁴²⁾

V. I. Lenin, situuje Marxovu poučku do podmínek „nového kapitalismu“, došel k závěru, že většinu má tvořit proletariát a poloproletariát, za hegemonie proletariátu.

V Marxově požadavku většiny se skrývá něco více než mechanický počet (třebaže jej zahrnuje). I při proletářské revoluci vychází Marx z předpokladu, že proletariát „... si může osobovat nárok na všeobecné panství jen ve jménu všeobecných práv společnosti“.^{42a)} Avšak proletariát *není* již *zvláštní* třídou. Je třídou s radikálními okovy. Třídou, „která není třídou občanské společnosti“, stavem, „který je rozkladem všech stavů“, sférou, „která pro své univerzální utrpení má univerzální charakter a nedělá si nárok na žádné *zvláštní právo*, protože se na ní nepáše žádné *zvláštní bezpráví*, nýbrž bezpráví vůbec... která se už nemůže odvolávat na nějaký historický titul, ale jen na lidský titul, která je *úplnou ztrátou* člověka, nemůže tedy samu sebe získat jinak než úplným znovuzískáním člověka“.⁴³⁾

Proletariát vystupuje ve své revoluci jménem všech sociálně porobených, závislých a utiskovaných tříd a vrstev, vystupuje jménem zdrcující většiny společnosti ve jménu sociální a lidské emancipace, ve jménu „revolučního zájmu společnosti“ a nemůže a nesmí jinak.⁴⁴⁾ „Univerzální charakter“ proletariátu je také předpokladem, že objektivní souzvuk jeho základních zájmů se základními zájmy ostatních neproletářských sociálních skupin pracujících není dočasný (jak tomu byl např. v buržoazní revoluci). Je *trvalý*. Během procesu sociálního a lidského osvobození se bude přeměňovat v dialektickou zájmovou jednotu, při čemž se bude rozšiřovat o nové sféry: o souzvuk až jednotu sociální, kulturně politickou, sociálně psychologickou.⁴⁵⁾

⁴²⁾ Požadavek, aby proletariát (resp. nemajetní) tvořil většinu společnosti, vyslovili zakladatelé vědeckého komunismu již v počátcích formulování teorie sociální revoluce (srov. *Spisy sv. 2*, str. 505; *sv. 3*, str. 48, 82–83; *Vybrané spisy I*, str. 37 aj.) a na této tezi v podstatě setrvali (srov. *Vybrané dopisy*, str. 347). Lze vyslovit oprávněný názor, že i v požadavku většiny se projevuje Marxův vztah k demokracii a k demokratickému uspořádání proletářské společnosti (srov. sub 1 tohoto §). Nelze jej ale interpretovat ve smyslu převzetí moci prostřednictvím hlasovacího lístku.

^{42a)} K. Marx, B. Engels, *Spisy sv. 1*, str. 411; srov. též *Spisy sv. 3*, str. 61.

⁴³⁾ Tamtéž, *sv. 1*, str. 413. Marx zde ještě dělá rozdíl mezi francouzskou a německou společností. V komunistickém manifestu už mluví o proletariátu vůbec (*Vybrané spisy I*, str. 37).

⁴⁴⁾ Srov. Marxovu kritiku „stavovského postupu“ proletariátu v únorové revoluci 1848 (*Vybrané spisy I*, str. 147).

⁴⁵⁾ A zde opět vystupuje do popředí význam početní většiny proletariátu ve společnosti. Marx a Engels si byli vědomi, že zmíněná transformace neproletářských vrstev bude povolným procesem. Teprve v jeho průběhu očekávali navazování a rozvoj

Marx a Engels tedy předpokládali, že *dobytím a upevněním* moci proletariátem a provedením (resp. v průběhu provádění) revolučních opatření vůči kapitalismu, která současně odlehčí tradičním středním vrstvám, přikloní se tyto vrstvy *postupně a dobrovolně* na stranu proletariátu, stanou se jeho spojenci na základě vlastních zkušeností.⁴⁶⁾ Vycházeli z předpokladu, že teprve panství proletariátu vytvoří reálné podmínky pro jeho hegemonii ve společnosti. Tyto závěry (srov. pozn. 45 a sub. 5 a 6) měly značný význam na formulování idejí diktatury proletariátu a formy politické společnosti přechodného období od kapitalismu ke komunismu.

2. Marx a Engels však byli natolik revolucionáři a vědci, že ani v tomto případě nepodlehli jednostrannosti, simplifikaci a schematům. Uvědomovali si *odlišnost* podmínek revoluce v jednotlivých zemích a tedy i možnost různé kombinace revolučních sil. Vycházeli z premisy, že *revoluce proletariátu nemůže být úspěšná, jestliže se proti ní postaví většina společnosti*. Proto Marx již v hodnocení třídních bojů ve Francii z let 1848–1850 zdůraznil, že „francouzští dělníci nemohli postoupit ani o krok kupředu, nemohli na měšťáckém pořádku zkřivit ani vlásek, dokud vývoj revoluce nevzbouřil proti němu... masu národa, stojící mezi proletariátem a buržoazií, rolníky a maloměšťáky, dokud je nedonutil, aby se připojili k proletariátu jako svému předvoji“.⁴⁷⁾

V etapě do Pařížské komuny je však zřejmě obtížné mluvit o teorii pozitivních svazků dělnické třídy s neproletářskými vrstvami pracujících v době *příprav* proletářské revoluce a v jejím průběhu. Za přirozeného (objektivního) spojení průmyslového proletariátu na venkově považovali Marx a Engels pouze zemědělský proletariát, ale i ten byl prozatím mimo jeho politickoideový vliv. Ještě výrazněji to platí o městské maloburžoazii a rolnictvu. Obě skupiny — jak jsme již poukázali — nebyly dosud ani objektivně tlačeny k proletariátu.

Nízký stupeň politickoideové emancipace samého proletariátu nestavěl hráz samostatnému politickému vystoupení městské maloburžoazie. Naopak jí poskytoval dostatečné možnosti k vlastní politické seberealizaci, neboť maloburžoazie dosud nalézala podporu u značné části proletariátu.⁴⁸⁾

pozitivních styků, vědomý souhlas a aktivní podporu (aktivní zapojení do sociálních přeměn) z jejich strany, nikoli ihned po převzetí moci. Avšak jejich koncepce proletářské politické společnosti nespočívala na objektivní většině odvozené se souzvuku objektivních zájmů. Spočívala na většině vyjádřené svobodným sebeurčením, na většině politické, projevené souhlasem. Jinak lze v „univerzálním charakteru“ proletariátu a v jeho vystoupení jménem „revolučního zájmu společnosti“ spatřovat teoretický předpoklad teorie pozitivních svazků a hegemonie proletariátu před dobytím moci.

⁴⁶⁾ K. Marx, B. Engels, *Vybrané spisy I*, str. 342, 545–549.

⁴⁷⁾ Tamtéž, str. 147.

Proletariát nemohl počítat s aktivní podporou ze strany rolnictva. Ve Francii tvořilo většinu národa. Svými „hlasy“ rozhodovalo, kdo bude vládnout.⁴⁹⁾ Avšak byly to hlasy pro obnovu porevolučních pořádků; proti stávajícím poměrům kapitalismu, nikoli proti kapitalismu jako společenskému řádu. Byly to hlasy pro „malého Napoleona“.⁵⁰⁾

Příklon rolnictva k Ludvíku Napoleonovi byl výrazem stagnace politicko-intelektuální úrovně rolnictva na stupni agrární revoluce. Restaurační oligarchické formy vládnutí, obnova vlivu církve na vesnici a nízký stupeň centralizace národního trhu jej dočasně konzervovaly jako „masu k ovládnutí“. Tři léta politické svobody na tomto faktu nic nezměnila. Svým ano, jež od 10. 12. 1848 dával Napoleonovi, to demonstroval. Teprve další centralizace národního trhu, rostoucí tlak kapitalismu, vliv volebního práva a kulturně politická osvěta (prostřednictvím učitelů) přispěly k politické emancipaci rolnictva. Žel, z počátku nikoli ve směru předpokládaném Marxem.⁵¹⁾ Postoj rolníků proti momentálním (resp. obecným, ale dosud ve své konkrétní hrozbě slabým) neduhům kapitalismu z nich neučinil *samočinně* spojence proletariátu. Rolníci se stali politickou základnou městské maloburžoazie. Osud Pařížské komuny, který spočíval opět v rukou provincie, je toho historickým důkazem.

A ještě jeden pozoruhodný poznatek o rolnictvu přinesl porevoluční vývoj. Zdůraznil, že revolučnost či konzervativnost rolnictva závisí na pohybu a stabilizaci zemědělství v rámci kapitalismu. Rolník se dostává do pohybu vnějším tlakem, zejména jestliže se cítí ohrožen ve svém vlastnickém postavení. Jeho aktivita opadá slábnutím ohrožení, nebo dosažením záměru. Rolník se vrací k své práci. A právě tato pozice jej činí za kapitalismu volné soutěže nespolehlivým spojencem. Teprve imperialismus, jak zdůraznil V. I. Lenin a ukazuje historická praxe, vnáší do postavení rolníků, zejména malých a středních, výrazně nové momenty, umožňující novou orientaci rolníků.

3. Jinak ale přistupovali Marx a Engels k rolnictvu v zemích, které neprošly důslednou buržoazní revolucí. „*Feudální rolníky*“ považovali za revoluční. Mluvili o vhodnosti „podepřít proletářskou revoluci jakýmsi druhým vydáním selské války“.⁵²⁾ V této souvislosti lze snad mluvit o dalším zárodku „teorie svazků“ před a v revoluci. Šlo však o svazky sponánní, živelné, jejichž kritériem se stala agrární revoluce (nikoli socialis-

⁴⁸⁾ K. Marx, B. Engels, *Vybrané spisy I*, str. 163; dále pasáže o demokratické republice z téže Marxovy práce.

⁴⁹⁾ Tamtéž, str. 145.

⁵⁰⁾ Tamtéž, str. 173, 339; *Vybrané dopisy*, str. 243.

⁵¹⁾ Tamtéž, str. 338–339, 342.

⁵²⁾ K. Marx, B. Engels, *Vybrané dopisy*, str. 81; *Vybrané spisy I*, str. 670.

mus). Nenašel jsem u Marxe a Engelse zvláštní odkazy o svazku proletariátu s „feudálním“ rolnictvem po převzetí moci dělnickou třídou. Lze proto usuzovat, že spadá do celkové Marxovy a Engelsovy koncepce „proletářské politické společnosti“.

Vztah k jednotlivým sociálním vrstvám určoval rovněž vztah politické strany proletariátu k ostatním politickým stranám (v podmínkách kapitalismu volné soutěže spíše k politickým proudům).⁵³⁾ Marx a Engels zdůrazňovali nezbytnost zachovat třídní charakter politické strany dělnické třídy. To ovšem nemělo být na překážku tomu, aby politická strana proletariátu podporovala progresivní návrhy jiných politických stran. Domnívali se ale, že k proletářské revoluci bude strana proletariátu přistupovat *osamocená*, zatímco ostatní strany se sešikují pod prapor kontrarevoluce.^{53a)}

4. DEMOKRACIE JAKO FORMA A OBSAH

Boj mezi proletariátem a buržoazií mohl a měl být vybojován v „moderním dovršeném státě“. Cesta ke komunismu měla vést *přes demokracii*.⁵⁴⁾ V Marxově první politické koncepci, silně ještě ovlivněné Velkou francouzskou revolucí a politologickými proudy kolem ní a jeho vlastním úsilím svést stát na jeho společenský základ, na člověka (úsilím o „antropologickou redukci státu“, jak o něm mluví K. Bertelmann) je demokracie *druhem* státního zřízení. „Demokracie je obsah a forma“. Demokracie

⁵³⁾ Bližší viz E. Kučera, *Soudobý buržoazní stát a jeho hospodářská činnost*, kap. I; Sborník *Systemy partyjne wspólczesnego kapitalismu*, Varšava 1962.

^{53a)} Srov. K. Marx, B. Engels, *Vybrané dopisy*, str. 347, 374–375, 391–392. V uvedeném stanovisku zakladatelů vědeckého komunismu se plně odráží jejich předpoklad, že *jen* proletariát je revoluční třídou. Domnívám se, že koncepce širokých třídních pozitivních svazků před a v průběhu revolučního procesu může vnést do výše uvedeného závěru korektury. (Srov. Leninův přístup k levým Eserům v období Října, lidové demokratický přístup k diktatuře proletariátu, dále orientaci KSI a FKS – P. Ingrao, *Socialistická demokracie a vnitrostraničká demokracie*, Rinascita č. 17/1964; P. Togliatti, *Strana třídy a problémy jednoty*, Unita 340/1963; W. Rochet, *Demokracie a socialismus*, Cahiers du Communisme č. 4/1966 aj.)

⁵⁴⁾ Marx a Engels označovali původně socialistickou revoluci za „násilnou demokratickou revoluci“, resp. „politickou revoluci se sociální duší“ (srov. *Vybrané dopisy*, str. 21; *Spisy sv. I*, str. 253–258, 431 aj.). Tedy již v raných Marxových pracích lze vystopovat chápání proletářské (socialistické) revoluce jako dialektickou jednotu řešení úkolů demokratických a sociálního osvobození. Následující analýza se opírá o část práce K. Marxe, *Ke kritice Hegelovy filosofie práva*, věnované demokracii (*Spisy sv. I*, str. 254–258; pokud dále nebude jinak označeno, použité citace pocházejí odtud), která dosud nebyla v naší teorii státu zevrubněji analyzována. Za první pokusy lze označit práce autorů uvedených v pozn. 11, jež doporučují pozornosti. Činím tak proto, poněvadž v Marxově pojetí demokracie v tehdejším období je leccos nejasné a neurčité, co připouští odlišnou interpretaci. Lze však konstatovat, že s ostatními autory se shodují v tom, že Marxovo chápání demokracie zde překračuje rámec „dovršeného moderního státu“.

dovedená ve svých formách do důsledku se může vyznačovat pouze určitým obsahem. Může mít jen „jedno určení a to sebeurčení lidu“. Je státním zřízením lidu. „Zde je státní zřízení nejen o sobě, co do podstaty, nýbrž svou *existenci*, co do skutečnosti, stále redukováno na svůj skutečný základ, na *skutečného* člověka, na *skutečný lid* a kladeno jako své vlastní dílo ... demokracie vychází z člověka a dělá ze státu zobektivněného člověka“. Marx viděl v demokracii formu politického osvobození člověka, zrušené odcizení jeho bytostných sil ve státu. Byla mu svobodným produktem člověka, v němž není člověk pro zákon, „nýbrž zákon tu je pro člověka, zákon je tu *jsoucnem* člověka“. V „demokracii přestal být *abstraktní* stát vládnoucím momentem“. Individuum jako člen občanské společnosti a politický (zde už spíše společenský) člověk se zde slučují. Stávají se momentem skutečného, souhrnného demos, sama sebe spravujícího, takže jeho univerzální představitel se nemůže osamostatnit. Demokracie je politickou, a zde zřejmě aspoň potenciálně více než jen politickou emancipací, neboť „Francouzi nové doby to pochopili tak, že prý v pravé demokracii politický stát zaniká“.55)

Demokracie jako obsah a forma zároveň tkví podle Marxe v tom, že v „demokracii je *formální* princip zároveň *materiálním* principem ... proto je pravou jednotou obecného a zvláštního“. V ostatních odrůdách státních (monarchiích, republikách) jsou vlastnictví, smlouva, manželství, občanská společnost jako „*zvláštní* způsoby jsoucna vedle *politického* státu, jako *obsah*, ke kterému se politický stát má jako *organizující forma* ... V demokracii je politický stát, tak jak se staví vedle tohoto obsahu a jak se od něho odlišuje, sám jen zvláštním obsahem, jakož i zvláštní formou jsoucna lidu ... je jakožto zvláštní *jen* zvláštní, jakožto obecné skutečně obecné, tj. není to určené na rozdíl od ostatního obsahu“. Demokracie ale zároveň materiálně prostupuje nepolitické sféry společenského života, je „akomodační politického a nepolitického státu“. Je politickým a zároveň není politickým, nýbrž materiálním státem.

Marx v citovaných pasážích odhaluje — podle mého názoru — v demokracii dvě základní funkce: demokracie je formou politické emancipace *člověka* a v tomto smyslu jeho politickým osvobozením a vlastním dílem. Zůstává ještě politickou společností. Avšak tím, že občanskou společnost osvobozuje od „vládnoucího momentu“, který ji materiálně neprostupuje (tj. od nedemokracie), vytváří podmínky k obsahové ingerenci občanské

55) Je pozoruhodné porovnat citované Marxovy úvahy se závěry V. I. Lenina ze Státu a revoluce. V. I. Lenin píše: „Komuna tedy nahradila rozbitý státní stroj zdánlivě ‚jen‘ úplnější demokracií ... Zde právě je možno pozorovat jeden z případů ‚přeměny kvantity v kvalitu‘: demokracie, provedená tak úplně a důsledně, jak je to jen vůbec možné, přeměňuje se z buržoazní demokracie v demokracii proletářskou, přeměňuje se ze státu ... v něco, co už vlastně není státem“ (V. I. Lenin, *Spisy* sv. 25, str. 430; srov. též str. 463–465, 486).

společnosti do společnosti politické, k postupnému vzájemnému „prostupování“ a „vsávání“. Je předpokladem a prostředkem sociálnímu osvobození. Z tohoto hlediska je více než *jen* politickou formou. Je organickou složkou sociálně ekonomického systému, v němž je zvláštním (politickým) a obecným (sociálním) zároveň. Je prostředím, ve kterém v průběhu vývoje procesu „skutečný individuální člověk znovu do sebe pojme abstraktního občana státu a stane se jakožto individuální člověk ve svém empirickém životě... ve svých individuálních poměrech *druhou* bytostí“. Umožní člověku, až „pozná a zorganizuje své »vlastní síly« jako *společenské síly* a nebude už tedy společenskou sílu od sebe oddělovat jako *politickou sílu*“, dosáhnout a dokonat lidskou emancipaci.⁵⁶⁾ Demokracie jako forma a obsah *integruje* v sobě *politický a sociální prvek*.

„Dovršený moderní stát“ *nebyl* ještě demokracií jako obsah a forma zároveň. Byl *teprve* „politickou republikou“, tj. demokracií *ještě* uvnitř abstraktní státní formy, demokracií *jen* jako forma, vyjadřující abstraktní dualismus politické a občanské společnosti. Přesto přestal být *jen* politickým zařízením, neboť stáhl „politický stát“ (organizující formu, „obecnou“) na zem z jeho výšin zvláštního politického jsoucna a donutil individua, resp. sociální skupiny, aby se samy pohybovaly v rozporu mezi obecným a zvláštním. Vytvářel tak nejvhodnější sociálně politické podmínky pro definitivní vybojování třídního boje mezi buržoazií a proletariátem a pro realizaci demokracie v její integritě jako prostředí pro konečnou emancipaci člověka. Tím se také ozřejmuje, proč první „definice“ diktatury proletariátu klade vedle sebe „pozvednutí proletariátu na panující třídu, vydobytí demokracie“.⁵⁷⁾

Demokracii, ať již jako ještě „politickou republiku“, nebo jako „obsah a formu“ zároveň (tj. vždy vývojové a determinované pojetí demokracie) chápali zakladatelé vědeckého komunismu v její *totalitě* jako jednotu tvorby „obecné vůle“, realizace „obecné vůle“, veřejné demokratické kontroly (srov. sub 1 tohoto §). Zvláštní důraz kladli na politickou svobodu individua (ve vztahu k třídě, na politickou svobodu proletariátu).⁵⁸⁾ Svobodný člověk-výrobce ve svobodné asociaci výrobců zůstává cílem.

⁵⁶⁾ K. Marx, B. Engels, *Spisy* sv. 1, str. 393.

⁵⁷⁾ K. Marx, B. Engels, *Vybrané spisy* I, str. 46.

⁵⁸⁾ Tento závěr vystupuje z celé analyzované pasáže jednoznačně. — Dále srov. K. Marx, B. Engels, *Spisy* sv. 1, Debaty o svobodě tisku; dále str. 255–257, 371 až 400; sv. 2, statě o porýnském procesu aj.

5. FORMY PŘEVZETÍ MOCI PROLETARIATEM

Marx a Engels odvozovali formy hnutí a tedy i formy, metody a prostředky nahrazení panství buržoazie panstvím proletariátu z kritického poznání dějinného vývoje, z pohybu materiálních a sociálních elementů společnosti.⁵⁹⁾ Takový přístup jednoznačně vylučuje předem stanovené schéma řešení. Určit dopředu formy, metody a prostředky řešení. Dějinný pohyb vyžaduje konkrétní analýzu a specifickou odpověď. V ní se obráží obecná zákonitost (resp. obecná tendence) dějinného pohybu, avšak v místně a v dobově specifikovaných či individualizovaných formách, jež bývají zpravidla ve své specifičnosti a jedinečnosti neopakovatelné.

1. Vycházejíce z dějinné praxe buržoazních revolucí, z praxe změn liberalistických forem vlády („politických formací“) a stávajícího sociálně politického prostředí „velkých národů“, předpokládali Marx a Engels, že nahrazení panství buržoazie politickou mocí proletariátu se uskuteční „*násilným svržením buržoazie*“. Předpoklad *jiné* než násilné revoluce musel být na kontinentě považován za *zcela* výjimečný zjev.

Co bylo smyslem revoluční akce proletariátu ve vztahu k stávající organizaci moci. Komunistický manifest jej formuluje slovy „pozvednutím proletariátu na panující třídu, vydobytí demokracie“. Engels komentuje cit. pasáž (v r. 1883) takto: „... vždy jsme zastávali názor, že má-li se dospět k... cílům budoucí sociální revoluce, musí se dělnická třída nejprve chopit organizované politické moci státu...“⁶⁰⁾

Tedy *chopit se organizované* politické moci. Revoluce 1848 ukázala, že největší překážkou na této cestě je sama stávající moc. Nikoli jako celek, nýbrž ve svém článku, v němž se koncentruje represivní síla — v byrokratickém aparátu a v militarismu. Již v „Osmnáctem brumaire Ludvíka Bonaparta“ vytyčuje Marx tezi: „Všechny převraty zdokonalovaly tento stroj, místo aby jej rozbily...“. „Státní centralizace, kterou potřebuje moderní společnost, může být vytyčena jen na troskách vojenskobyrokratické vládní mašinerie, vykované v boji s feudalismem“.⁶¹⁾ Rozbití oné

⁵⁹⁾ K. Marx, B. Engels, *Vybrané dopisy*, str. 140. Co zde Marx říká o přístupu k ekonomickému zkoumání, je mu zásadou pro zkoumání všech sociálních sfér. Marx a Engels věnovali pochopitelně při zkoumání forem převzetí moci rozhodující pozornost faktorům ekonomickým, sociálním a politickým. Otázkám kulturním a psychologickým nepoměrně menší, třebaže jejich význam honorovali. Souvisí to především s celkovým zaměřením jejich prací, neboť novou „filosofii praxe“ bylo třeba v prvé řadě probojovat v oblasti sociálně ekonomické.

⁶⁰⁾ K. Marx, B. Engels, *Vybrané dopisy*, str. 331.

⁶¹⁾ K. Marx, B. Engels, *Vybrané dopisy I*, str. 337 a 344.

staré označil (r. 1871) za předpoklad „každé skutečně lidové revoluce na kontinentě“.⁶²⁾

Věc se zdá jasnou. Konečně byla již tolikrát analyzovaná a praxí „pro-
věřená“. A právě ona praxe vede k zamyšlení (jakož i nejednotná inter-
pretace) a ke snaze pátrat znovu a znovu po smyslu problému, tolikrát již
objasněném.

Předně Marx mluví o rozbití byrokratickomilitaristické mašinerie, nikoli
o rozbití demokracie – demokratických orgánů, institucí a demokratického
prostředí, jež jsou pro dělnickou třídu podstatnými složkami organizované
politické moci. Jistě, Marx *nepovažoval* stávající demokratické instituce
(zejména na kontinentě) za dokonalé a ve všech jejich formách a fungo-
vání pro dělnickou třídu za sociálně politicky příhodné. Kritizoval jejich
omezenost, úzkou pravomoc, odtrženost od lidu a těžkopádnost, malý, resp.
téměř nepatrný vliv na vlastní výkon státní moci (u samosprávných
orgánů jejich lokální sobectví, malichernost, svéhlavost atd.). Z druhé
strany však kritizoval rovněž dělnickou třídu (např. francouzskou), že
získané svobody nedostatečně třídně využívá. Marxovi šlo o *vydoby-
tí* demokracie dělnickou třídou, o *odstranění* všech zábran, bránících jejímu
plnému rozvinutí a uplatnění, tj. o odstranění stávajících sociálně ekono-
mických a právně politických překážek, vlastních kapitalismu a libera-
lismu a stojících v cestě vládě *skutečného* demos, o demokracii obsahem
a formou zároveň. Marx nežádal zrušení volebního práva, nýbrž jeho plné
všeobecné uplatnění a to nejen na volby zástupců, úředníků, soudců
a jiných veřejných pracovníků, nýbrž i správců a vykonavatelů hospodář-
ských (průmyslových atd.) funkcí při vyloučení hierarchické investitury.⁶³⁾
Nežádal zrušení parlamentu jako celostátního zastupitelského orgánu se
zákonodárnou a kontrolní pravomocí, nýbrž překonání omezenosti tohoto
orgánu a jeho nezávislosti na mase voličů. Žádal jeho přeměnu ve sku-
tečný orgán moci lidu, který je lidu zároveň odpovědný; jeho přeměnu ve
skutečný orgán moci, který by v sobě slučoval nejen moc zákonodárnou
a kontrolní, ale i výkonnou.⁶⁴⁾

Oprávněnost závěru potvrzuje Marxův přístup k proletářské revoluci
v Anglii (v anglosaských zemích). Vzhledem k specifickému vývoji byro-
kratickomilitaristický aparát v Anglii téměř neexistoval. Stát a právo zde

⁶²⁾ K. Marx, B. Engels, *Vybrané dopisy*, str. 241.

⁶³⁾ K. Marx, B. Engels, *Vybrané dopisy I*, str. 541–542.

⁶⁴⁾ Tamtéž, str. 540. Srov. též V. I. Lenin, *Spisy sv. 25*, str. 434–435; R. Luxem-
burgová, *Die russische Revolution*, Berlín 1922, str. 99–103.

Ve vztahu k Pařížské komuně pak musíme mít stále na vědomí Engelsovo upozor-
nění. Ve svém dopisu Bernsteinovi (1. 1. 1884) píše: „Za tehdejších okolností bylo
zcela oprávněné a nutné, že se v ‚Občanské válce‘ Komuně připisují k dobru bez-
děčné tendence jako více či méně uvědomělé plány“ (*Vybrané dopisy*, str. 334).

byly „pouhým“ reflexem dějiného, zejména sociálně ekonomického vývoje (na rozdíl od Francie, kde stát a právo „formovaly“ novou společnost). Sám „komunismus“ se ustavil rovněž jako hnutí praktické, hospodářsko-sociální.⁶⁵⁾ Anglie neměla tradici barikád a pouličního boje. Její tradicí se stávaly masové politické demonstrace. Právě pod tlakem masového politického hnutí dochází v letech 1832 až 1846 k vážným sociálně politickým změnám, formálně provedeným parlamentem. Anglie byla známa svou duchovní (bezcensurní) svobodou (jíž vděčil Marx za možnost svobodně vědecky pracovat) a svobodou osobní. Postupným rozšiřováním občanských práv na dělnickou třídu bez vážnějších politických kolís (tj. otevřených konfliktů, vrcholících v ozbrojeném povstání), cestou zákonných reforem prováděných parlamentem. (Je sídlem I. Internacionály). Prvním sociálně pracovním zákonodárstvím, jehož si Marx nesmírně vážil⁶⁶⁾ a jímž razila anglická dělnická třída nový směr v celkovém zaměření dělnického hnutí. Původní aristokratická samospráva měst a hrabství (jíž Marx kritizoval) se demokratizovala; přetvářela se v „selfgovernment“ obstarávající veškerou státní moc v místě. Vrcholem organizace státní moci byl parlament, který B. Engels hodnotil jako „všemocný“.⁶⁷⁾ Za takových podmínek nabylo v Anglii všeobecné volební právo „... *docela jinou důležitost* ...“ než v Prusku aj.⁶⁸⁾

Tím vším se anglické prostředí a podmínky významně odlišovaly od kontinentálně evropských a dovolily učinit Marxovi závěr o možnosti provedení revoluce „pokojnými a legálními prostředky“,⁶⁹⁾ prostřednictvím ovládnutí demokratických institucí dělnickou třídou a dalším prohloubením jejich demokratismu.⁷⁰⁾

⁶⁵⁾ K. Marx, B. Engels, *Spisy sv. I*, str. 506–507; A. Cornu, cit. práce 1, str. 557.

⁶⁶⁾ K. Marx, *Kapitál I*, str. 16 a 19, kap. VIII/6+7.

⁶⁷⁾ K. Marx, B. Engels, *Spisy sv. I*, str. 601.

Anglický parlament z té doby je třeba odlišovat od „francouzského parlamentu“, instituce to téměř bezmocné, na níž platí Marxova slova o „žvanírně“ apod. Jestliže Marx se v „Občanské válce...“ dožaduje zrušení parlamentarismu, nemá na mysli zrušení tehdejší anglické soustavy (viz pozn. 70), ale překonání soustavy francouzské a jejích kontinentálně evropských, ještě více bezmocných odrůd.

⁶⁸⁾ K. Marx, B. Engels, *Vybrané dopisy*, str. 154.

⁶⁹⁾ K. Marx, *Kapitál I*, str. 42. Engels doplňuje, že Marx by „nikdy nezapomněl dodat, že sotva očekává, že by se anglické vládnoucí třídy podrobily této pokojné a legální revoluci bez „proslavery rebellion““. Avšak pojem „rebellion“ má v angličtině jinou historickou domácí příchuť než v kterékoli kontinentální řeči. Konečně samo Engelsovo hodnocení anglické buržoazie z tohoto hlediska je jednoznačné. (Srov. *Vybrané dopisy*, str. 392 aj.; rovněž V. I. Lenin, *Spisy sv. 27*, str. 340–341.)

⁷⁰⁾ K. Marx, B. Engels, *Spisy sv. 13*, část II, str. 669, rusky. Marx v této své přednášce v Amsterdamu (r. 1872) řekl doslovně: „Avšak my jsme *nikdy netvrdili*, že cesty k tomuto cíli (rozuměj ke komunismu – E. K.) jsou všude *shodné*. Víme, že je třeba mít na zřeteli instituce, mravy a zvyky rozličných zemí a *nezapíráme*, že jsou země jako Amerika, Anglie, a kdybych znal lépe vaše zřízení, připojil bych snad také Holandsko, kde dělníci *mohou* k svému cíli dospět *cestou pokojnou* (v něm.

Marxův přístup k sociální revoluci v Anglii (a pojednáváme zde stále jen o zemích v rámci střední a západní Evropy, z hlediska „velkých národů“) byl, po úvodních, především Engelsových, značně abstraktních úvahách o možnosti „pokojné revoluce“, ^{70a)} opravdu skutečným novem. Marx jím připouštěl vedle násilné revoluce (převzetí moci ozbrojeným povstáním v občanské válce) i „pokojné“ ustavení panství proletariátu v prostředí demokracie a legality jako možnou (představitelnou) alternativu. Násilná revoluce byla pouze jednou, nikoli jedinou cestou k vydobytí demokracie proletariátem. V padesátých a šedesátých letech byla zřejmě v rámci kontinentální Evropy způsobem nejpravděpodobnějším.

2. Jejím hlavním momentem bylo rozbití byrokratickomilitaristické mašinerie. Znamená Marxův požadavek mechanické zrušení staré buržoazní správy a armády? Obě jsou přece důležitou složkou „organizované politické moci“. Nechme opět mluvit B. Engelse. Ve svém dopise E. Bernsteinovi (z r. 1884) právě odpovídá na jeho dotaz stran rozbití státního aparátu Pařížskou komunou: „Mluví se tam prostě o ponaučení, že proletariát musí po svém vítězství *úplně přebudovat* starý byrokratický, administrativně zcentralizovaný státní aparát, než ho bude moci použít pro své účely.“ ⁷¹⁾ — V dopisu van Pattenovi je Engelsovo stanovisko jednoznačnější. „Anarchisté... prohlašují, že proletářská revoluce musí začít odstraněním politické organizace státu. Ale *jediná* organizace, kterou proletariát *nalezne* po svém vítězství je *právě stát*. Tento stát bude jistě vyžadovat *značných změn*, než bude moci plnit své nové funkce. Ale zničit jej v takové chvíli, to by znamenalo rozbit *jediný* organismus s jehož pomocí může vítězný proletariát uplatňovat svou právě dobytou moc... bez níž by celé vítězství muselo končit novou porážkou, masovým vražděním dělníků, podobně jak tomu bylo po Pařížské komuně.“ ⁷²⁾

Engels nemluví o rozbití. Mluví o „přebudování“, o provedení „značných změn“. Zároveň charakterizuje stát jako „jedinou“ organizaci, kterou proletariát „nalezne hotovou“ a již potřebuje pro realizaci úkolů zabezpečení vlastního panství a provedení sociálně ekonomických přeměn. Mehring spatřuje v Engelsově pozici opuštění Marxova závěru z Občanské války

originále „wo die Arbeiter auf friedlichen Wege zu ihrem Ziele gelangen können“). Avšak není tomu ve všech zemích.“ (Podtrhl — E. K.)

V této souvislosti srov. Leninovo hodnocení možnosti pokojného přístupu k socialismu v Anglii, zdůraznění dobové determinovanosti této možnosti a vymezení rozdílů mezi liberalistickou Anglií, Anglií po první světové válce a sovětským Ruskem. (V. I. Lenin, *Spisy* 27, str. 339–341; sv. 25, str. 426–427 aj.)

^{70a)} Srov. zejména K. Marx, B. Engels, *Spisy* sv. 2, str. 506–507, 534, 543 aj.

⁷¹⁾ K. Marx, B. Engels, *Vybrané dopisy*, str. 334.

⁷²⁾ Tamtéž, str. 331. (Podtrhl E. K.)

a návrat k pojetí Komunistického manifestu.⁷³⁾ Domnívám se, že tento rozpor tkví v otázce, co se myslí požadavkem zrušit byrokraticko-vojenskou mašinerii.

Ve vztahu k armádě a policii byla Marxova odpověď jednoznačná. Přesto zrušit militarismus a policii znamenalo „jen“ zrušit stálý důstojnický sbor a jeho (zejména vnitřní) politické funkce, zbavit policii nezávislosti a samostatných politických funkcí. Zároveň ono zrušení předpokládalo zavést všeobecné ozbrojení lidu, zavést „samovolnou ozbrojenou organizaci lidu“ a organizovat ji na miličních zásadách (např. v podobě „národní gardy“, „domobrany“ apod.), při jejím podřízení demokratickým (zastupitelským či samosprávným) orgánům proletářské moci.⁷⁴⁾ Znamenalo přenést skutečnou moc z někoho „třetího“, stojícího mimo společnost a nad ní, přímo na společnost, na lid a tím zabezpečit moc třídě proletářů jako třídě.

Domnívám se, že obdobně je Marxem uvažován požadavek zrušit byrokracii. Podle mého názoru znamená zrušit její samostatné politické a sociální funkce, její nezávislost a neodpovědnost při výkonu státní moci, její parasitismus. Překazit její vývoj jako osamostatnělé instituce osamostatnělého vládnutí, postupující podle „vlastních zákonů“, který vyúsťuje v posilování prvků iracionálna. Neznamená zřejmě její „zrušení“ jako odborné správy a odborného řízení, jako racionalizace společnosti, jako službu společnosti (zprostředkování společenských funkcí) podřízenou společnosti a jí odpovědnou, tj. v její tzv. funkčnosti.

Je pochopitelné, že takový zásah do byrokracie vyžaduje přebudování státního aparátu, provedení značných změn v jeho struktuře a v jeho kádrech, aby mohl plnit nové funkce. Nejde však o změny samoučelné, zvyšující irracionalitu (popřípadě parasitismus) státního aparátu v jakékoli podobě a z jakéhokoli motivu. Jde o změny, jejichž kriteriem je socialistická přestavba společnosti, progresivní vývoj společnosti a postupná všestranná emancipace individua jako komunistického člověka. Jejichž směrem je prokázat všestrannou převahu socialismu, počínaje hospodářstvím a konče kulturně duchovním životem.

Lze předpokládat, že proces rozbití, ve své negativní i pozitivní stránce, bude provázen jistým iracionálnem, vyplývajícím jednak z přehodnocení

⁷³⁾ F. Mehring, *Život K. Marxa*, str. 420–421.

⁷⁴⁾ K. Marx, B. Engels, *Vybrané spisy I*, str. 110. Srov. též V. I. Lenin, *Spisy sv. 25*, str. 399–400, 430–431, 436 aj.; R. Luxemburgová, *Dílo II*, str. 27–47, 68–71, 305, 405.

Vítězství diktatury proletariátu v jedné zemi a úspěšné budování socialismu v kapitalistickém obklíčení či za existence dvou světových soustav si vynutilo modifikovanou realizaci tohoto závěru. (Bližší viz E. Kučera, *V. I. Lenin o státu a diktatuře*, Právník č. 5/1970.)

vztahů společnost : byrokracie, jednak z kontinuity starého úřednictva do zformování nového typu úřednictva.⁷⁵⁾

Lze také předpokládat, že praktické provedení Marxova požadavku bude nejen v každé zemi, nýbrž též v jednotlivých specifických správách toho kterého státu odlišné. V agrární zemi, kde jednotlivá místa a oblasti jsou ve značné míře hospodářsky autonomní a kde byrokracie plní *převážně* jen politické a fiskální funkce, dotkne se destrukce byrokracie jen nepatrně vlastního života společnosti, zejména výroby a oběhu. Avšak i zde nesmí vést k anarchii, chaosu a rozkladu, jež by se zhoubně projevíly na fungování společenského organismu a jeho dalším vývoji. Předějit jim si vynucuje nezbytný stupeň kontinuity a postupnosti.

Složitější je situace v průmyslově vyspělých zemích. Zde je hospodářský a kulturně politický organismus velmi složitým a citlivým „mechanismem“. Robustní, neúčelný a necitlivý zásah doň vyvolává dalekosáhlou řetězovou reakci, jejíž negativní důsledky se mohou projevit třeba až po delší době, ale jistě dlouhodobě. Proto zásahy do správního aparátu by se měly provádět uvážlivě, aby nebyl narušen proces výroby, oběhu a výměny, jakož i jeho kulturně politické zabezpečení. Aby socialistická organizace nejen nahradila, ale také předčila starou správu v souladném a harmonizovaném fungování společnosti.

Diferencovaný poměr zaujme proletářská revoluce zřejmě též k jednotlivým „historickým“ skupinám byrokracie. Jednoznačný by měl být vztah k feudální byrokracii (jestliže není jiná, je i pak prostá negace problematická). Proces vývoje kapitalismu vyprodukoval – podle mého názoru – tři „druhy“ byrokracie. Předně bonapartistickou byrokracii jako vládnoucí vrstvu, která svou existenci opírá o rozptýlené střední vrstvy (zejména rolnictvo), jež jí zároveň dodávají „masovou“ sílu. Šlo jednoznačně o politickou, mocenskou byrokracii, již měl zřejmě Marx především na mysli ve svém závěru. Za druhý „druh“ lze označit tu byrokracii, jež je spojena s buržoazní demokracií a doplňuje ji. Prochází dvěma vývojovými etapami. V období elitární demokracie se podřizuje právně politickými (a sociálními) vazbami jen buržoazii. Vůči pasivním občanům však zůstává jednostranně vládnoucí. Situace se mění v podmínkách demokracie pro celou společnost. Demokratické prostředí a atmosféra svobody a zejména mohutné politické a sociální organizace a instituce dělnické třídy a sociálních skupin jí blízkých značně podvazují znak „jednostranného vládnutí“. Tlačí byrokracii jednak do užší závislosti či do područí hospodářsky silných skupin. Jednak omezují její akční rádius samostatnosti a vnucují ji do role „arbitra“. Rozvojem hospodářské, sociální a kulturně osvětové činnosti soudobého buržoazního státu vzniká třetí „druh“ byrokracie (s tech-

⁷⁵⁾ Srov. A. Gramsci, *Pisma vybrané*, 1, str. 597–598, též str. 465.

nokratickým a manažerským zaměřením), u níž stále výrazněji převládá stránka odbornosti (vědeckosti) a „apolitičnosti“ se všemi sociálními důsledky. Postavení byrokracie za demokracie pro celou společnost naznačuje, jak a nakolik lze podřídit ji dělnické třídě, resp. jaké je třeba provést význačné změny ve struktuře a personelu státní moci, aby byla zbývající, racionální část „byrokracie“ podřízena plně dělnické třídě, poté co převzme moc. Zbavit se třetího „druhu“ byrokracie jako celku, by znamenalo nepřímo usilovat o vážné oslabení akcelerační schopnosti při startu do socialismu s dlouhodobými negativními vývojovými důsledky.⁷⁶⁾

Ukazuje se, že proletářská revoluce nemůže zaujmout k celému starému státnímu aparátu jednoznačně nihilistický a mechanicky negativistický poměr, nemá-li sama uvolňovat síly tihnoucí k anarchii, rozkladu a chaosu a způsobující prohlubování úpadku a desorganizace národního hospodářství. S nezbytnou, komunistickou perspektivou determinovanou destrukcí starého, musí respektovat ony již materializované prvky nové organizace řízení, jež vyprodukoval moderní velkopřmysl a od něho odvozená racionální služba společnosti.

3. Z rozboru forem a metod převzetí moci dělnickou třídou se nám rýsují základní obrysy modelu proletářské politické společnosti. Proletářský stát měl být státem *bez* parazitující a iracionální byrokracie (byrokratismu) a militarismu. Státem demokraticky organizovaným, v němž vedoucí postavení dělnické třídy mělo být zabezpečeno její většinovou pozicí ve společnosti, jejími organizačními schopnostmi, politicky ideovou převahou a uvědomělou, dobrovolnou sociální kázní. Formou mělo jít zřejmě o *samosprávnou* organizaci při *obecném* ozbrojení proletariátu, neboť v daném prostředí (tj. za podmínek vyprodukovaných kapitalismem volné soutěže) byla ve formě samosprávy demokracie nejpřízřusobivější a nejpřitažlivější, schopná zařadit do veřejného života a správy veřejných záležitostí „veškeré“ obyvatelstvo.

Pokud jde o vztah k ostatním třídám a sociálním skupinám, Marx a Engels

⁷⁶⁾ Většina rozborů Leninova postoje k starému aparátu a k byrokracii končí Státem a revolucí (a někdy i bez aproby myšlenek zde obsažených v jejich totalitě), jako by tím názorový vývoj Leninův ustal a později se vše dělo podle předem připraveného scénáře. Mám za to, že jde o vážný nedostatek, neboť teprve sovětská výstavba podřídila abstraktní představy kritice praxí. Ukázalo se, že rozbití není „jenom“ rozbití. Že nemálo toho, co bylo mnohdy živelně rozbito, muselo být obnoveno s velkým vynaložením sil.

Leninův poměr k starému státnímu aparátu správy a řízení nelze charakterizovat jako negativistický. Je to poměr racionální a dialektický, přičemž racionalita je třídně a perspektivně komunisticky determinovaná. Leninovo učení o rozbití starého státního aparátu se ve svém celku v zásadě shoduje se stanoviskem Engelsovým, vyjádřeným v dopisu van Pattenovi. (Bližší viz E. Kučera, *K Leninově teorii sovětské politické společnosti*, Právnícké štúdie č. 3/1968; V. I. Lenin o podmínkách socialistické revoluce a diktatuře proletariátu, AUC 1970.)

nemluví o jejich vyloučení z demokracie. Za liberalismu, v období individuální demokracie a místní samosprávy a při nepřítomnosti centralizovaně organizovaných politických stran buržoazie, nebylo důvodů k takovému opatření. Vydobytí demokracie pro proletariát (organizačně podchycenou většinu) a jeho ozbrojení při současném odzbrojení buržoazie, jeví se dostatečným pro řešení a vyřešení základního sociálního rozporu.

6. DIKTATURA PROLETARIÁTU

1. Marx a Engels předpokládali dvě formy (metody) povalení státní moci.⁷⁷⁾ Výsledek v obou případech měl být stejný: nastolení panství proletariátu, vydobytí demokracie. V zásadě shodné měly být též úkoly nové moci: sloužit uvedení demokracie vydobyté proletariátem, bránit demokracii a vymoženosti revoluce před protikomunistickou a protidemokratickou kontrarevolucí, provést destrukci vlastnických a ekonomických vztahů kapitalismu k uvolnění pokrokových produktivních sil, zrušit monopol buržoazie na materiální prostředky duchovně morálního působení a její vedoucí postavení ve výchovné soustavě společnosti, „rozbit“ starý státní aparát, přebudovat jej k potřebám a úkolům nové společnosti, ozbrojit lid. Kromě toho řešit složité problémy, které vyvstanou uvnitř dělnické třídy (v průběhu socializace průmyslu, socialistické strukturální přestavby, při sladování momentálních potřeb třídy a skupinových zájmů s perspektivním cílem) a mezi proletariátem a jeho objektivními spojení. Předem předvídat rozsah upotřebení moci při zajišťování a řešení uvedených úkolů nelze. Odpověď je určena mnoha konstantními a variabilními vnitřními faktory té které země, jakož i dobovými faktory mezinárodními. V každém případě jde o úkoly náročné. U vědomí jejich náročnosti a závažnosti označil Marx moc proletariátu za „*diktaturu proletariátu*“.⁷⁸⁾ Můžeme učinit první závěr: Diktatura proletariátu *není* samoučelem. Je soustavou moci k zajištění společenské přeměny formami, metodami a prostředky determinovanými vnitřními a mezinárodními okolnostmi. Mocí dostatečně silnou a stabilní, aby zabezpečila přechod ke komunismu. Závěr o diktatuře proletariátu je plodem kritického hodnocení dějin revo-

⁷⁷⁾ Desetiletí po Pařížské komuně umožnila další variantu. Krátce by se dala charakterizovat jako úsilí dělnické třídy rozšiřovat své politické pozice prostřednictvím tlaku na rozvoj a prohlubování stávající demokracie do stupně, kdy další vývoj se stane pro buržoazii „neúnosný“ a postaví se proti němu. Nastalá revoluční situace uvolní proletariátu ruce k revolučnímu převzetí moci.

⁷⁸⁾ Před Pařížskou komunou použil Marx pojmu diktatura proletariátu v *Třídních bojích ve Francii 1848–1850*, když uváděl hesla, s nimiž šel pařížský proletariát do povstání. Jako vědecká charakteristika se však vyskytuje až v dopisu J. Weydemeyerovi z 5. 3. 1852 (*Vybrané dopisy*, str. 59).

lucí a konfrontace z něho vyvozených poznatků se skutečností a tendencemi dalšího vývoje. Východiskem se staly buržoazní revoluce, které v Anglii a zejména ve Francii se ustavily ve svých vrcholných vývojových etapách v *revoluční diktatury*. Revoluční diktatury mocenskými zásahy, opřenými o *zákon revolučního orgánu*, rušily feudální vztahy a instituce a vytvářely prostor pro rozvoj kapitalistických výrobních vztahů. Naproti tomu první samostatné vystoupení pařížského proletariátu v r. 1848 bylo neúspěšné mimo jiné i proto, že se nezformovalo v samostatnou mocenskorevoluční organizaci. (Z podobných důvodů ztroskotala též buržoazní revoluce v r. 1848 v Německu.) Proto v září 1848 vyslovuje Marx soud, že „každé prozatímní státní zřízení po revoluci vyžaduje diktaturu, a to *energickou diktaturu*.“^{78a)} Historická zkušenost tak plně opravňovala Marxe k tomu, aby předpokládal potřebu *zvláštní* revoluční diktatury proletariátu. Opravňovaly ho k tomu též historicky nové, náročné úkoly, jež měla revoluční moc splnit.

Marx a Engels, jak jsme si ukázali, nebyli ochotni ospravedlnit omyl hrůzovládců. Distancovali se od něho. V r. 1889 píše Engels Kautskému: „Pokud jde o hrůzovládu, byla v podstatě *válečným opatřením*, dokud měla nějaký smysl. Třída či frakční skupina třídy, která jediné mohla zajistit vítězství revoluce se jí nejen udržovala u moci (to bylo po vítězství nad povstáním to nejmenší), nýbrž zajišťovala si i volnost pohybu ... možnost soustředění sil na rozhodující bod, na hranici. Koncem roku 1793 byly hranice již skoro zajištěny ... Komuna se svým extrémním směrem se stala zbytečnou ... V tomto konfliktu tří prvků zvítězil Robespierre, ale *nyň mu byl teror prostředkem sebezáchovy* a tím se stal absurdní: 20. června položil Jourdan ... republika k nohám celou Belgii, čímž se stal teror neudržitelným.“⁷⁹⁾ Engels odvozuje racionalitu Jakobínské diktatury v podstatě z *vnějších* poměrů. Uznává, že při jejím nastolení bylo rovněž významným faktorem povstání — domácí ohrožení revoluce. Po jeho porážce vnitřní determinovanost (která nebyla ani dříve výlučná) ustupuje a po překonání vnějšího nebezpečí stává se Jakobínská diktatura irracionální, samoučelnou. Engels nesouhlasí ani s extremitou první Pařížské komuny, která se snažila terorem realizovat nereálné a dále propagovat revoluci, když již tato dosáhla svého kulminačního bodu a kdy již bylo nezbytné přejít ke konstrukci.

Diktatura proletariátu neměla být diktaturou jakobínského typu, diktaturou skupiny politiků (či frakce třídy) nad masami. Neměla být ani irracionálním terorem mas, jímž nelze řešit konstruktivní úkoly revoluce. Konečně sociální podmínky a politické prostředí vzniku obou diktatur se

^{78a)} K. Marx, B. Engels, *Spisy* VI, str. 444, rusky.

⁷⁹⁾ K. Marx, B. Engels, *Vybrané dopisy*, str. 367.

zásadně odlišovaly od těch, které se formovaly po r. 1848 v západní a střední Evropě.

Marxe a Engelse „přitahovaly“ revoluční diktatury jinou svou stránkou: *nevidaným rozmachem demokratismu lidu*. Zejména Velká francouzská revoluce realizovala (a zamýšlela realizovat — viz návrh jakobínské ústavy) demokracii, která fakticky vykračovala z rámce možností buržoazní společnosti a ukázala se za kapitalismu již neopakovatelnou. Vrchol revoluce byl zároveň vrcholem demokracie revolučních mas, která dosud nepoznaným způsobem a v nepředstavitelném rozsahu vtahovala do veřejného života jeho přímé aktéry. Revoluční uvolnění, revoluční svoboda se staly předpokladem pro revoluční sebeurčení mas. Jejich ozbrojení — silou prosadit vlastním činem destrukci starého řádu.

Marx a Engels si ale byli vědomi, že tím se samovolnost revoluční demokracie vyčerpává, usíná, že revoluční demokracie byla *vždy dočasná*. Byla demokracií revolučních mas v revoluční situaci při plnění revolučních úkolů destrukce. Překonání její omezenosti, učinit ji *trvalou* hodnotou, předpokládá rozvinout ji do konstrukce nové společnosti, rozvinout ji v komplexní soustavu demokracie mas. To bylo v podmínkách nastupujícího kapitalismu (pro sociálně ekonomický profil nové společnosti a pro její podstatu) a revoluční diktatury, uvádějící panství buržoazie, *objektivně nemožné*. V pojetí Marxe a Engelse se stalo nejen možným, nýbrž zároveň *nezbytným* v podmínkách přechodu od kapitalismu ke komunismu, v období diktatury proletariátu (jednak pro sociální profil nastupující třídy a vzhledem k historickému poslání proletariátu). Zmíněné zachování a rozvinutí revoluční demokracie však *nutně* předpokládá *doplnění* živelného prvku již v době destrukce *prvkem uvědomělým*, politickou stranou proletariátu, pro níž je revoluční svoboda prostředkem k osvobození mas, jež by uvolňovala a formovala podmínky pro zaměření mas na konstrukci a umožňovala jim přechod k řešení pozitivních úkolů trvalé hodnoty. Úkolů, jež by masy chápaly jako své vlastní, svobodně by k nim přikračovaly, o nich se rozhodovaly a je uskutečňovaly.

Revoluční demokracie nebyla Marxovi a Engelsovi cílem. Byla jim *základním* podnětem aktivizace mas, již je třeba udržet na vysokém stupni a rozvíjet do nových sfér společenského života dalšími společensko ekonomickými podněty. Byla jim odrazovým můstkem pro *komplexní proletářskou demokracii*. Přechod k ní měl být také zárukou, že nutná revoluční destrukce a obrana se nepřemění v skupinový terorismus či masový extrémismus. To určilo celkovou koncepci diktatury proletariátu, jejíž obrysy nalézáme již v Komunistickém manifestu. „Osvobození dělnické třídy musí být dílem dělnické třídy samé“; je „vydobytím demokracie“ proletariátem. „Proletářské hnutí je samostatným hnutím obrovské většiny v zájmu obrovské většiny“. Diktatura proletariátu byla Marxovi a Engelsovi dikta-

turou *samé obrovské většiny*, diktaturou *celého hnutí* — byla *demokracií mas*. Jejimi přímými tvůrci měly být *masy proletariátu*, *oduševnělé a vedené komunistickou teorií* (jejímž *nositelem* se měla stát *politická strana proletariátu*), předpoklad, aby boj „... proběhl velmi mírně“.⁸⁰⁾ Formy, metody a prostředky diktatury proletariátu se také měly odvozovat ze *samého hnutí*. Propadne se sektářství, napsal Marx Schweitzerovi, jestliže formy budoucího panství proletariátu se „nehledají ve skutečných prvcích třídního hnutí, nýbrž se předpisuje jejich průběh podle doktrinářského receptu“.⁸¹⁾

V Marxově a Engelsově pojetí je diktatura proletariátu *diktaturou celé třídy jako třídy o sobě a pro sebe zároveň*,⁸²⁾ je svobodným sebeurčením proletariátu. Každý krok socialismu je vědomým a uvědoměným krokem mas. *Vlastní názor mas* na jejich úkoly a cesty je nezbytným dějinným předpokladem proletářské (komunistické) akce, tak jako dříve byla jejich nevědomost předpokladem akce staré vládnoucí třídy. (Vztah vedeného s vedoucím se tu utváří nově; je určen tím, že výrobci jako tvůrci dějin se jimi stávají vědomě, uvědomělou akcí; nejsou ani ovládanou, ani manipulovanou masou). „S hloubkou a šíří dějinné akce bude tedy růst objem masy, jejíž akcí je.“⁸³⁾

Smysl diktatury proletariátu netkvěl a ani nemohl spočívat v „rudém teroru“, jako samoučelu. Správně poznamenává R. Luxemburgová, že „teror a hrůzovláda byly v buržoazních revolucích prostředkem, jak zničit historické iluze nebo jak bránit beznadějně zájmy proti toku dějin. Socialistický proletariát... nevstupuje do revoluce proto, aby se *proti* chodu dějin honil za utopickými přeludy, nýbrž proto, aby, opíraje se o ocelovou pružinu vývoje, vykonal to, co je příkazem dějinné chvíle, aby uskutečnil socialismus. Jakožto masa, jakožto naprostá většina pracujících, má socialistický proletariát splnit své historické poslání. Nepotřebuje proto rozbíjet své iluze teprve krvavými násilnými činy, hloubit nejprve propast mezi sebou a buržoazní společností. Ale potřebuje politickou moc ve státě“.⁸⁴⁾ Spočíval ve způsobu použití a využití demokracie proletariátem jako prostředku obrany revoluce a nástroje sociálních přeměn samými masami. Demokracie tu přestává být jen abstraktní formou. Stává se formou a obsahem zároveň, mocenskou silou skutečného demos, jehož vůle a oduševnění

⁸⁰⁾ K. Marx, B. Engels, *Spisy sv. 2*, str. 507.

⁸¹⁾ J. B. von Schweitzer, *Politische Aufsätze und Reden*, Berlín 1912, část *Marxens Briefe an Schweitzer*, str. 281.

⁸²⁾ K. Marx, B. Engels, *Vybrané spisy I*, str. 39, 146–147, 161 aj.; srov. též V. I. Lenin, *Stát a revoluce*, kap. II/3, III a V.

⁸³⁾ K. Marx, B. Engels, *Spisy sv. 2*, str. 99. Srov. V. I. Lenin, *Stát a revoluce*, kap. V. aj.

⁸⁴⁾ R. Luxemburgová, *Dílo II*, str. 481.

komunistickou teorií určují státní moc, samy se ve státní moc přímo organizují a jsou její hybnou silou.

Naplnění diktatury proletariátu jako způsobu použití a využití demokracie proletariátem předpokládá organizovat celou státní moc a politické prostředí pod zorným úhlem, že každý dělník a celá dělnická třída se mají seberealizovat jako panující a vládnuoucí zároveň, že oni jsou tvůrci politického a sociálního života, že přestali být „pracovními a politickými“ otroky. Nová moc má tedy zřejmě pramenit ze zdroje sociálního útisku proletariátu (z demokratizované sociálně hospodářské sféry) a navázat a proletářsky rozvinout či doplnit (popřípadě nahradit novými) stávající demokratické instituce a demokratické prostředí, přeměnit je v instituce a prostředí socialistické přeměny. Marx a Engels, vycházejíce i zde z kritického hodnocení, dospěli k závěru, že nejvhodnějšími formami a prostředím kde „má být definitivně vybojován třídní boj“ jsou *demokratická republika a samospráva*.⁸⁵⁾

Určení demokratické republiky a samosprávy jako prostředí, kde má být dobojován definitivně, do konce třídní boj, objasňuje další stránky Marxova a Engelsova pojetí diktatury proletariátu jako demokratické organizace. Samosprávu lze uskutečnit jako omezeně třídní jen za určitých předpokladů prostorového rozmístění třídy. Proletariát je nesplňuje, takže požadavek samosprávy byl zároveň aprobací samosprávy pro neproletářské sociální vrstvy v oblastech, v nichž proletariát není soustředěn. Podřízení provincií proletariátu mělo být zajištěno sociálně ekonomickou a duchovní převahou měst v prostředí moci zorganizovaného a ozbrojeného proletariátu a politicky zprostředkováno demokratickou republikou. Přesto, vzhledem k rozbití byrokratického centralismu⁸⁶⁾, síla a účinnost podřízení nespočívala ve vazbách administrativní podřízenosti a poručníkovaní. Marxův a Engelsův požadavek samosprávy obsahoval zřejmě též uznání potřeby zachovat prostředí pro svobodné sebeurčení neproletářských vrstev pracujících (zejména masy rolnictva) ve směru socialismu, pro jejich dobrovolné zapojení do procesu socializace. Je v něm obsažena myšlenka pozitivních svazků utvářených v podmínkách moci proletariátu.

Stejné určení, jako jedno z dalších, obsahuje zřejmě rovněž požadavek demokratické republiky. Demokratická republika na jedné straně překonávala roztříštěnost samosprávných útvarů a integrovala je v jednotný státní organismus, v němž vládnuoucí byla proletářská většina. Z druhé strany si v demokratické republice zachovávají neproletářské vrstvy pracujících prostředí pro svobodné sebeurčení (determinované mocí proletariátu a pře-

⁸⁵⁾ K. Marx, B. Engels, *Vybrané spisy II*, str. 29, 37, 334 aj.

⁸⁶⁾ K. Marx, B. Engels, *Vybrané spisy I*, str. 112 s kritickou poznámkou B. Engelse na str. 112–113, dále str. 344 a rozbor Pařížské komuny.

vahou formující se soustavy socialistických sociálně ekonomických vztahů), takže jejich vedení a socializace předpokládají demokratické metody a prostředky, vyžadující *hegemonii* proletariátu. Dále se ukazuje, že pojetí demokratické republiky jako *formy a prostředí*, kde má být definitivně vybojován třídní boj je, v koncepci Marxe a Engelse, demokracií pro celou společnost.⁸⁷⁾

A ještě jednu stránku, zdůrazňující hluboký demokratismus Marxovy koncepce diktatury proletariátu je třeba uvést. Rozvíjení demokracie proletariátu chápal Marx jako politickou a postupnou sociální emancipaci nikoli dělnického hnutí jen jako dělnického hnutí, nýbrž dělnického hnutí jako skutečného představitele celé společnosti. V Marxově a Engelsově pojetí se neměl proletariát stát novou, trvalou vládnoucí třídou; neměl zřídit na místě starého panství nové trvalé třídní panství, nýbrž vlastním panstvím vytvořit podmínky pro zrušení jakéhokoli panství.⁸⁸⁾ Jeho stát neměl být skutečným státem. Měl být státem *odumírajícím*.^{88a)} Jeho smyslem bylo překonat politický stát. Diktatura proletariátu měla být přechodem od „dovršeného moderního státu“ k státu nepolitickému a posléze k nestátní formě organizace společnosti za komunismu.

„Komunismus“, říká Marx, „není pro nás *stav*, který by měl být nastolen,

⁸⁷⁾ Interpretuje v r. 1895 Engels Komunistický manifest, říká: „Již ‚Komunistický manifest‘ proklamoval dobytí všeobecného volebního práva, demokracie, jako jednoho z prvních a nejdůležitějších úkolů bojujícího proletariátu...“ V programu francouzské dělnické strany z r. 1880 se vyskytuje tato věta napsaná Marxem: „...změnili (rozuměj proletáři — E. K.) volební právo z prostředku podvodu, jímž dosud bylo, v nástroj osvobození“ (K. Marx, B. Engels, *Vybrané spisy I*, str. 126). Závěrem o demokratické republice jako by se Marx a Engels „odlišovali“ od Leninova pojetí, který charakterizuje diktaturu proletariátu v její demokratické dimenzi jako demokracii pro proletariát a vykořisťované a pracující vrstvy neproletářské. Tato „odlišnost“ se však netýká obsahu, podstaty a funkcí diktatury proletariátu, v kterýchžto otázkách existuje mezi Marxem, Engelsem a Leninem naprostá shoda. Týká se pouze rozsahu demokratického prostředí, v němž se diktatura proletariátu uskutečňuje a který je determinován nejen podmínkami té které země, nýbrž též etapou historického vývoje kapitalismu. Marx koncipoval ono prostředí za „starého kapitalismu“ (za kapitalismu volné soutěže a liberalismu), zatímco Lenin za imperialismu. A je právě Leninovou zásluhou, že odhalil změny, jež s sebou přinesl „nový kapitalismus“ a jejich sociálně politické důsledky pro přístup k diktatuře proletariátu a pro prostředí, v němž má být diktatura proletariátu uskutečňována. Konečně sám Lenin chápal ona omezení jen jako „dočasná“ a „přechodná“, jež budou — v závislosti na sociálně ekonomických přeměnách — postupně zatlačována a vystřídávána soustavou demokracie „úplné, opravdu bez jakýchkoli výjimek“ (V. I. Lenin, *Spisy sv. 25*, str. 475).

⁸⁸⁾ Srov. K. Marx, B. Engels, *Spisy sv. 1*, str. 410—414; *Spisy sv. 3*, str. 82—83, 88; *Vybrané spisy I*, str. 47 aj.

^{88a)} K. Marx, B. Engels, *Vybrané spisy I*, str. 502, 603, 663 a rozbor Pařížské komuny; *Spisy sv. XVI/II*, str. 386—387, rusky; *Anti-Dühring*, str. 243—244; V. I. Lenin, *Spisy sv. 25*, str. 407—408, 413 aj. Přestože V. I. Lenin plně respektuje Marxovu koncepci „odumírajícího státu“, je vhodné zdůraznit, že budování socialismu (komunismu) v kapitalistickém obklíčení nebo za přítomnosti dvou světových sociálně ekonomických soustav nezbytně tento Marxův závěr modifikuje. (Blíže viz E. Kučera, *V. I. Lenin o státu a diktatuře*, Právník č. 5/1970.)

ani ideál podle něhož se má řídit skutečnost. Komunismem nazýváme *skutečné hnutí*, které překonává vnější stav. Podmínky vyplývají z předpokladů, které existují v současné době.⁸⁹⁾ Komunismus je hnutím determinovaným, překonávajícím daný stav. To není nedostatek, nýbrž přednost vědeckého komunismu. Socialistická společnost se může zformovat jen jako produkt zkušeností miliónových mas, jejich hromadění a prověřování, jako důsledek uvolnění jejich tvůrčí fantazie a iniciativy a nevyčerpatelné aktivity, což z jedné strany předpokládá demokracii a demokratické prostředí a klima. Z druhé strany je nezbytné, aby zmíněná iniciativa, aktivity a tvůrčí fantazie byly integrovány a zaměřeny na řešení základních úkolů komunistické konstrukce komunistickou teorií a její nositelkou — proletářskou politickou stranou.⁹⁰⁾

V Marxově a Engelsově pojetí neruší diktatura proletariátu demokracii. Je jednotou procesu sociálních přeměn a rozvoje *skutečné* demokracie. Znamená diktaturu proletariátu jako třídy (vedené revoluční politickou stranou) v demokracii a skrze demokracii, která je masovou zábranou protisocialistickým a protidemokratickým akcím a postupům. Vnáší do společnosti proletářskosocialistický pořádek, jemuž podřizuje chování celé společnosti a který také mocensky zabezpečuje. Ustavuje panství proletariátu, jehož úkolem je vytvořit podmínky pro překonání jakéhokoli třídního panství.

2. Domnívám se, že uvedený model nebyl zamýšlen jako obecně aplikovatelný. Marx a Engels se postupně soustřeďovali ve své analýze na nejvyspělejší země, kde mohli předpokládat „nejčistší“ podmínky a formy přístupu k socialismu. Přitom i ve vztahu k nim šlo o teoretickou možnost, nikoli o recept, neboť samo hnutí — determinované daným prostředím — určuje konkrétní formy, metody a prostředky diktatury proletariátu. Z řady problémů, které se v této souvislosti nabízejí, vystupuje do popředí skupina tří. Předně, Marx a Engels, pokud používají pojmu diktatura proletariátu (a nikoli panství proletariátu) děje se tak ve dvou pojmech: revoluční diktatura proletariátu a diktatura proletariátu.^{90a)} Za druhé, lze předvídat převzetí moci dělnickou třídou v podmínkách jisté rovnováhy

⁸⁹⁾ K. Marx, B. Engels, *Spisy sv. 3*, str. 49.

⁹⁰⁾ K. Marx, B. Engels, *Vybrané spisy I*, str. 38–47. Na Marxovu a Engelsovu orientaci na demokratickou republiku jako formu, kde má být dobojován definitivně třídní boj, měla nesporně vliv demokratická tradice a postoj širokých lidových mas, včetně proletariátu, které v demokratické republice spatřovaly nástroj politického a sociálního osvobození. V provolání Pařížské komuny k francouzskému lidu se také prohlašuje Francie demokratickou republikou, jedinou vhodnou formou, „jež je slučitelná s právy lidu a se správným a svobodným rozvojem společnosti“. Konečně sám vývoj průmyslu a s ním spojený stupeň obecné vzdělanosti a kulturnosti si vynucují — jak zdůrazňuje V. I. Lenin — též odpovídající stupeň demokratismu (*Spisy sv. 16*, str. 361–362; *sv. 23*, str. 22).

třídních sil. Za třetí, vycházejí z předpokladu započetí revoluce v „končetinách“ kapitalismu, je nezbytné předpokládat odstup od „čistých“ podmínek přístupu ve směru nižšího stupně vývoje kapitalismu a zejména s propletením úkolů proletářské revoluce s úkoly revoluce buržoazní (či jiných sociálních přeměn), resp. s řešením a vyřešením posledně jmenovaných jako podmínky k přístupu k vlastním úkolům proletářské revoluce.

a) V prvním vytyčeném problému rozlišovali zřejmě Marx a Engels období revolučního převratu ve sféře politické a sociálně ekonomické destrukce od období společenské konstrukce, od vlastní etapy socializace společnosti. Úkolem revoluční diktatury mělo být zabezpečit novou moc a uvolnit prvky nové společnosti, které se již vyvinuly v lůně staré společnosti, do rámce nové proletářské organizace. Marx a Engels předpokládali, že revoluční diktatura bude svou formou revoluční demokracií proletariátu. Sami pak revoluční demokracii chápali diferencovaně. První model „revoluční demokracie“ souvisel s alternativou „pokojného“ přístupu proletariátu k moci ovládnutím stávajících demokratických institucí (Anglie). Avšak nedomnívali se, že by se buržoazie dobrovolně podřídila své porážce, že by se neprotivila novým zákonům, nesabotovala novou správu apod. Proto pokládali za nezbytné mocensky zabezpečit vydobytou demokracii ozbrojeným proletariátem, který by byl zároveň zárukou provedení destruktivních opatření ve vlastnických a ekonomických vztazích prostřednictvím legálních forem, resp. nástrojem jejich prosazení (pokud by buržoazie nepřistoupila na výkup).

V zemích, kde cesta k moci proletariátu vedla přes revoluční povstání klasického typu, byl předpokládanějším model revoluční demokracie v revoluční situaci. Šlo o demokracii, která se v procesu revoluce přeměňovala pod tlakem ozbrojeného revolučního proletariátu v nástroj svržení a potlačení buržoazie, v prostředek zlomení jejího odporu a provedení destruktivních opatření s položením základů nového pořádku. Jde o původní Marxovu a Engelsovu představu (srov. Komunistický manifest, Provolání ÚV ke Svazu komunistů), jež tvůrčím způsobem navazuje na první Pařížskou komunu, zbavenou extrémismu a Jakobínskou diktaturu, oproštěnou od omylů hrůzovlády. Institucionálně mělo jít o diktaturu prostřednictvím demokraticky zvolených zastupitelských orgánů (jako byl Konvent z r. 1792 a samosprávné orgány a mělo být revoluční Národní shromáždění a revoluční vláda v revoluci 1848 v Německu; srov. Marxovy a Engelsovy články z r. 1848–1849 o německé revoluci, Spisy sv. 5 a 6,

^{90a)} Srov. K. Marx, B. Engels, *Vybrané spisy I*, str. 161; *II*, str. 28; *Vybrané dopisy*, str. 59; *Kritiky programů*, str. 105. V dalším textu jsem se zaměřil jen na jednu stránku problému. Komplexněji jsem analyzoval pojetí revoluční diktatury proletariátu v článku V. I. Lenin o státu a diktatuře. (Právník 5/1970.)

zejména Marxova studie o Krizi a kontrarevoluci — sv. 5. Na Marxovo pojetí revoluční diktatury v této podobě navazuje V. I. Lenin ve své koncepci revoluční diktatury dělníků a rolníků z let 1905–1907; srov. např. čl. Vítězství kadetů a úkoly dělnické strany, sv. 10 aj.), působících pod stálým tlakem revolučních dělnických klubů či výborů a přeměňujících se pod jejich vlivem v orgány revoluční moci dělnické třídy. Jistou obdobou druhé varianty byla druhá Pařížská komuna.

V případě obou variant měla revoluční diktatura proletariátu formu revoluční demokracie v prostředí demokracie. Nesměřovala k její negaci či omezení. Stala se nástrojem k provedení a zabezpečení destruktivních opatření samými masami — většinou společnosti, stále se jako mocenská většina reprodukující a stabilizující. Proletariát jako ozbrojená síla se také měl organizovat k její obraně před kontrarevolucí.

b) I v druhém vytčeném problému jde o revoluční diktaturu, avšak za zvláštních okolností a s *omezením* demokracie. Forma přístupu zde má zřejmě podřadnější význam. Určující je objektivní (katastrofická) rovnováha sil. Z ní jsou dvě východiska. Zpět s nebezpečím kontrarevoluce a bílého teroru. Vpřed, ale za cenu nezbytného zrušení demokracie pro buržoazní třídy (srov. K. Marx, B. Engels, Vybrané dopisy, str. 347–348). Vzhledem k momentální polarizaci různých středních skupin (o níž lze předpokládat, že vzhledem k rovnováze sil nebude proletariátu příznivá, avšak nemusí být jednoznačně negativní jeho záměrům — postoj neutrality apod.) nelze vyloučit i ve vztahu k nim faktické omezení svobodného sebeurčení, při zachování prostoru pro jejich sebeurčení ve směru revoluce. K obdobnému opatření by bylo zapotřebí nesporně sáhnout i tehdy, když v průběhu obrany nové moci a destrukce staré společnosti by se ukázaly prostředky a metody demokracie slabé.

Revoluční diktatura zde nabývá formy diktatury proletářských třídních organizací, resp. organizací ovládaných proletariátem. Vystupuje jako prostředek uvedení proletářské demokracie a její obrany, jako prostředek položení základů nového společenského pořádku. Neměla by tedy svými omezeními postihnout sám proletariát. Měla by být a zůstat diktaturou demokracie proletariátu, která v průběhu své stabilizace bude zároveň vytvářet předpoklady pro faktické rozšiřování demokracie na všechny vrstvy pracujícího lidu a konečně celou společnost.

Nezbytná omezení demokracie by se měla vztahovat jen na období revoluční diktatury a měla by být uměrná příčinám (ve vztahu k objektivním spojencům spíše měkčí). Měla by být průběžně zmírňována až anulována, úměrně k stabilizaci moci proletariátu a k změnám v poměru politických sil. V každém případě by měla být od počátku formována jako demokracie pro pracující za vedení proletariátu, tj. jako demokracie pro *zdrucující*

většinu společnosti, a vytvářet předpoklady pro demokracii „úplnou“, bez jakýchkoli omezení.⁹¹⁾ Revoluční diktatura omezující demokracii je tudíž jen funkčně dočasným a přechodným prostředkem.

c) Ve všech dosud uváděných případech šlo o revoluční diktaturu proletariátu, jejímž smyslem byla stabilizace moci proletariátu a uvolnění prvků nové společnosti. Po splnění úkolů, resp. během plnění úkolů se měla měnit v soustavu komplexní proletářské demokracie etapy socialistické konstrukce, jak jsme ji popsali při analýze Marxova modelu diktatury proletariátu jako demokratické, samosprávné republiky.

Je otázkou, nakolik se může revoluční diktatura proletariátu v „končetinách“, tj. v hospodářsky a sociálně zaostalých zemích, omezit pouze na úkoly, jež má řešit v zemích průmyslově, sociálně a kulturně vyspělých. Lze oprávněně předpokládat, že vítězství proletářské revoluce v zaostalé zemi tyto úkoly významně modifikuje a že je rozšiřuje o další, jak destruktivní, tak zejména konstruktivní úkoly (které měly převážně splnit předchozí historické etapy). Tím se zřejmě revoluční diktatura proletariátu „obohacuje“, její trvání prodlužuje, mění se v *samostatnou* historickou vývojovou fázi, neboť nelze „bezprostředně zavést socialismus“.^{91a)}

Jestliže tomu tak je, vyvstává problém, který si zakladatelé vědeckého komunismu *nekladli*. Prolínání úkolů buržoazní a proletářské revoluce nesporně významně ovlivňuje formu a průběh proletářské revoluce a tím i formu revoluční diktatury proletariátu. Lze předpokládat, že v takové revoluční diktatuře proletariátu se stávají převažující především politicko-mocenské stránky (dočasně mocensko-potlačovatelské stránky) a jim odpovídající instituce, organizační formy, metody vládnutí a uspořádání celého politického systému, zatím co stránky demokracie svým významem zůstávají dočasně jakoby v „pozadí“. Revoluční diktatura proletariátu zde vystupuje pro jistou dobu jako „zvláštní forma státní moci...“.^{91b)}

Vyřešením otázky moci a její stabilizací éra revoluční diktatury proletariátu v hospodářsky méně vyvinuté zemi zřejmě nekončí. Specifičnost budování ekonomických a sociálních základů socialismu a přeměna „starých“ tříd v moderní (např. feudálních či polofeudálních rolníků v socialistické) si vynucují zachování revoluční diktatury, třebaže v nové, modifikované podobě, s novým poměrem mezi diktaturou jako „zvláštní formou státní moci“ a demokracií pro proletariát a poloproletariát, při zvyšujícím se významu a postupně určující roli poslední.

⁹¹⁾ Srov. již výše vzpomínané Leninovo pojetí (*Stát a revoluce*, kap. II–V).

^{91a)} Srov. V. I. Lenin, *Spisy* sv. 32, str. 219–220; sv. 33, str. 500–501.

^{91a+b)} Bližší rozbor viz E. Kučera, *V. I. Lenin o státu a diktatuře*; V. I. Lenin *o podmínkách socialistické revoluce a diktatuře proletariátu* (AUC 1970).

Jakmile se do budování základů socialismu začnou prosazovat též prvky vlastní socialistické konstrukce (socializace výroby a společnosti, nejen socializace vlastnictví), formují se a sílí prvky vlastního socialistického demokratismu a přeměňují se v ucelenou soustavu nové, již socialistické demokracie, jež pozitivně překonává dozívající revoluční diktaturu (resp. diktaturu proletariátu vůbec). Demokracie pro třídu proletářů a poloproletářů, tj. opět demokracie pro zdrcující většinu společnosti, — od počátku přítomná — je i zde zdrojem — v závislosti na sociálně ekonomických přeměnách — vývoje socialistické demokracie.

3. Všem alternativám revoluční diktatury proletariátu (jakož i diktatury proletariátu) je a zůstává společná a shodná podstata: politické panství, resp. hegemonie (zahrnující v sobě nutně též prvek politického panství) dělnické třídy. Rovněž jejich základní úkol je totožný: zabezpečit nově se utvářející sociálně ekonomický systém a vytvářet (v souladu s objektivními podmínkami a tedy ještě nutností diktatury proletariátu) stále širší prostory pro jeho vývoj. V tom tkví, podle mého názoru, *vlastní* obsah a obecný smysl pojmu diktatura proletariátu.

Po nastolení své moci proletariát (popřípadě ve svazku s poloproletariátem) jako většina společnosti povyšuje svůj zájem na obecný, závazný zájem a mocensky jej zabezpečuje.⁹²⁾ Jeho zájem vychází vstříc potřebám a zájmům ostatních pracujících skupin společnosti (městské maloburžoazii, rolnictvu a inteligenci), neboť i jim přináší osvobození od sociálního útisku a nové prostory pro sebeurčení. Dobrovolnou socializací je zapojuje do socialistické konstrukce. Zabezpečit tento přechod však právě předpokládá rozvinout politickou moc proletariátu v jeho hegemonii (tj. zlomit ideologicko-duchovní a morální vedení buržoazie a nahradit je vedením dělnické třídy, jež získá spontánně trvalou, soustavně reprodukovanou podporu ostatních skupin pracujících).

Proti revoluční diktatuře dělnické třídy stojí tedy nepatrná menšina společnosti — buržoazie. Je zbavena svých mocenských opor (byrokraticko-vojenské mašinerie), odzbrojena a vážně oslabena ve svých svazcích s maloburžoazií ztrátou hegemonie. A jelikož v době Marxe a Engelse rozhoduje v případném ozbrojeném střetnutí puška a dělo, které se vzhledem k všeobecné brané povinnosti (mimo USA a Velkou Británii, kde však existovala svoboda „nosit“ zbraň) naučili dělníci ovládat, znamená ozbrojení proletariátu jeho jednoznačnou mocenskou převahu. Podstatné oslabení buržoazie ve sféře moci a hegemonie, resp. její zkrušení, při jednoznačné mocenské převaze na straně proletariátu a při jeho hegemonii, podvázalo možnost kontrarevolučních akcí buržoazie (ale nevyloučilo ji).

⁹²⁾ K. Marx, B. Engels, *Spisy sv. 3*, str. 47.

Revoluční moc proletariátu *nepozbývá povahy demokratické organizace a převážně i demokratických metod vládnutí, neboť revoluční opatření se mohou provádět z přesvědčení a z vůle většiny a samou touto většinou.* V průběhu socialistické konstrukce přerůstá v kvalitativně novou soustavu socialistické demokracie.

7. POLITICKÁ STRANA PROLETARIÁTU

Marx a Engels si plně uvědomovali, že sociální přeměnu společnosti *ne-*
může proletariát provést jako třída o sobě. Konečný úspěch předpokládal, aby proletariát pochopil své sociální postavení, svou organickou spjatost se společenským progresem a jimi určenou historickou roli — aby se konstituoval v třídu *pro sebe*. Předpokládal existenci *politické strany*, která by byla s to vnést do živelného hnutí proletariátu uvědomění o historickém poslání (intelektuální stránka), vtisknout mu organizovanost, která by masovosti dodala sílu jednotou, uvědoměním a dobrovolnou disciplínou (vlastní politická centralizující stránka). To znamená, že v Marxově pojetí neměla být strana pouze výrazem a nástrojem obrany obecných zájmů třídy v politické sféře (jak tomu je u politických stran buržoazie a jejích spojenců). Jejím úkolem „navíc“ bylo pozvednout živelné a instinktivní hnutí za sociální rovnost do úrovně vědeckého poznání a uvědomění, že osvobození třídy je možné *jen* cestou radikálního překonání kapitalistického sociálního systému. Jím se strana spojuje s vlastním hnutím. Stává se základním činitelem, nezbytným pro vedení revolučního boje za přeměnu společnosti, v úvodní fázi boje za vydobytí demokracie proletariátem a pro proletariát (demokratické „určení“ strany).

Všechny tři zmíněné základní principy se uplatnily již ve výstavbě Svazu komunistů a I. Internacionály. Obě organizace v politickém programu s vědeckou fundovaností formulovaly poslání a cíl proletariátu. Na jeho podkladě ideově sjednocovaly buňky (a jedince) dělnického hnutí, usilovaly (především Internacionála) o soustavné obnovování této jednoty a politické samostatnosti organizace a podřizovaly buňky (jednotlivce) demokratické, uvědomělé kázní. Šlo o sdružení (či zárodečnou politickou stranu) demokratické povahy, jakou musí být strana, která — vzhledem k cílům socialismu — tkví hluboko v dělnickém hnutí a je organizuje, aktivizuje a vede.⁹³⁾

⁹³⁾ O Svazu komunistů napsal A. Labriola: „Bezpochyby demokraticky se utvořil Svaz komunistů. Stejným způsobem byla přijata nová doktrína, již předcházela diskuse. Demokratickou povahu mělo sepětí Svazu komunistů s revolucí 1848 r.... Demokratickým způsobem se Svaz komunistů též rozpustil. Tento první... vzor našich současných stran... stanovil formy vnitrostranického života a metody činnosti, které musí použít ti, co připravují proletářskou revoluci. Tím samým negují i sektářství“ (*Szkica o materialistycznym pojmowaniu dzejów*, str. 55, Varšava 1961).

Proto Marx a později I. Internacionála odmítali spiklenectví blanquistů, Bakuninovu koncepci strany jako osvěcené konspirující elity, prosazující a podporující koncepci politické organizace samého proletariátu. Stejně rozhodně se stavěli proti ekonomismu a korporativismu, zdůrazňující význam programovosti, ideové jednoty a uvědomělé disciplíny jako podmínek úspěšné činnosti strany. Strana jako politická organizace třídy se tak měla stát předobrazem, „vzorem“ budoucí proletářské společnosti.⁹⁴⁾

⁹⁴⁾ Srov. K. Marx, B. Engels, *Vybrané spisy I*, str. 22–23, 35, 39 (ve vztahu ke str. 46–47), 393–398; *II*, str. 22–23, 91, 165–166, 371; *Vybrané dopisy*, str. 87, 194–195, 238, 247–249, 260–263, 270, 295–296, 302–303, 323, 374, 329, 374, 387, 389, 424–425.

§ 3.

PAŘÍŽSKÁ KOMUNA

Svou předmluvu k „Občanské válce ve Francii“ z r. 1891 zakončuje Engels větami: „Pohleďte na Pařížskou komunu. To byla diktatura proletariátu.“¹⁾ Podle Marxe „... byla v podstatě *vládou dělnické třídy*, výsledkem boje třídy vyrábějící proti třídě přivlastňující, byla konečně objevenou politickou formou, v níž mohlo být uskutečněno hospodářské osvobození práce“.²⁾

Nahlédneme-li blíže do korespondence Marxe a Engelse zjistíme, že Marx varoval na podzim r. 1870 pařížské dělníky před pokusem o svržení vlády, jež označil za pošetilost. Doporučoval využít republiku pro organizování dělnické třídy, pro založení politické a odborových organizací,³⁾ kterými francouzský proletariát nedisponoval a jež Marx považoval za jeden ze základních předpokladů převzetí moci proletariátem.

Jakmile Pařížská komuna vznikla, postavil se Marx na stranu komunardů. Viděl v ní nejen hrdinský akt pařížského proletariátu, nýbrž i první praktickou konfrontaci vlastní teorie s postupem a výsledky praktického proletářského hnutí.

Činnost a výsledky činnosti Pařížské komuny nebyly ideální. Vyskytovalo

¹⁾ K. Marx, B. Engels, *Vybrané spisy I*, str. 503.

²⁾ Tamtéž, str. 544.

³⁾ Srov. dopisy mezi Marxem a Engelsem ze 7. a 10. 9. 1870.

se nemálo chyb a nedostatků.⁴⁾ A nutně, neboť Pařížská komuna byla prvním experimentem svého druhu. Pokusem, kdy experimentující nebyl naň téměř připraven. Lze dokonce připustit, že proletariátu byl experiment nepřímý „vnucen“ dějinami, že mu „... padla vláda do klína ... jako všemi opuštěný majetek bez pána ...“.⁵ Proto pařížský proletariát dělal svá mnohá opatření bezděčně. Další byla výsledkem nutného kompromisu soupeřících skupin, zasedajících v orgánech Komuny. Přesto Marx odhalil v tom všem jisté pozitivní tendence, třebaže ne „záměrně plánované“,⁶⁾ jež aproboval jako zásadní pro jejich význam pro budoucí proletářskou politickou společnost. A právě jim chci věnovat pozornost v dalším výkladu. Z tohoto hlediska vlastně „nepůjde“ ani o analýzu Pařížské komuny a tudíž ani o její glorifikaci.

1. SPECIFIČNOST PODMÍNEK PŘEVZETÍ MOCI PAŘÍŽSKÝM PROLETARIÁTEM

Francie v době života Marxe a Engelse byla nejvyspělejší kapitalistickou zemí evropského kontinentu. Přesto jako ekonomická mocnost byla stínem Velké Británie. Ačkoli ji od čtyřicátých let postihovaly hospodářské krize, kapitalismus měl ještě značné rezervy růstu do šířky a hloubky. Krizemi se však stával základní rozpor kapitalismu evidentní, takže proletariát si již začal klást otázku sociálně spravedlivého řádu.

Pro vznik Pařížské komuny byla ale rozhodující specifičnost *politického* vývoje Francie. Velká francouzská revoluce v období Jakobínské diktatury, opírajíc se o široké lidové vrstvy, „potlačila“ dějinný vývoj dále, než chtěla a mohla buržoazie. V národním měřítku aktivizovala rolnické masy a městskou chudinu — rodící se proletariát. Vzhledem k původní ještě primitivnosti buržoazních (resp. „restauračních“) forem vlád, usku-
tečňovala se jejich změna násilným revolučním převrácením, který do politické akce vtahoval stále širší a širší masy, nové a nové sociální skupiny. V době, kdy již buržoazie nebyla s to vydávat své zájmy za celospolečenské a všelidské pro zjevný antagonismus mezi nimi a zájmy závislých tříd a skupin, začaly závislé třídy a skupiny v průběhu revolučních změn

⁴⁾ Bližší o Pařížské komuně viz Lissagaray, *Dějiny Pařížské komuny z r. 1871*, SNPL 1953; P. M. Kuržencev, *Istorija parižskoj komuny 1871 g.*, Moskva 1959; H. Koehlin, *Die Pariser Commune von 1871 in Bewusstsein ihrer Anhänger*, Basel 1950; P. L. Lavrov, *Pařížská komuna*, Petrohrad 1919 aj.

⁵⁾ R. Luxemburgová, *Dílo II*, str. 107; K. Marx, B. Engels, *Vybrané spisy I*, str. 124.

⁶⁾ K. Marx, B. Engels, *Vybrané dopisy*, str. 334.

buržoazních forem vlád vystupovat samostatně a hlásat vlastní sociální požadavky.⁷⁾

Revoluční rok 1848 zastihl francouzskou buržoazii v situaci, kdy byla dočasně neschopna výkonu hegemonie nad širokými lidovými vrstvami. Její postavení dominující třídy bylo otřeseno. V průběhu třídních bojů se dostala do ostrého rozporu s městskou maloburžoazií. Rovněž v rolnictvu převládlo protiburžoazní naladění. Francouzská buržoazie se ocitla v politické izolaci, zhoršované vlastní nejednotou a vypjatým frakčním bojem při neschopnosti sociálně politické integrace pod vedením jedné z frakcí. Vývoj mezi únorem a červnem pak ukázal, že ani proletariát, který sice v únorové revoluci vystoupil samostatně a s vlastními požadavky, není ještě s to uskutečnit své panství nad společností. Mezi oběma třídami vzniká zvláštní *katastrofická rovnováha*. Ani jedna z třídně antagonistických sil nebyla momentálně schopna třídní hegemonie. Záchrana sociálně ekonomického systému nemohla být výsledkem samé buržoazie, nýbrž někoho „třetího“, který by se postavil zdánlivě nad obě válčící třídy a přitom získal „neutrální“ masovou sociální základnu. Tímto „třetím“ se stalo druhé císařství se svou rolnickou sociální základnou a „schopnostmi“ vytvořit prostředí pro využití dosud skrytých rezerv sociálně ekonomického vývoje.⁸⁾

Z tohoto hlediska se druhé císařství jeví jako přechodná forma vlády, jejímž úkolem je získat čas pro obnovu hegemonie tradiční panující třídy — buržoazie, třebaže ji samu od moci odděluje. Je „oddechovou“ formou vlády, která má zabezpečit evoluci státu v rámci daného historického typu. Z druhé strany je ale pro tradiční panující třídu nebezpečím, že politickým avanturismem navodí politickou situaci, která si vynutí

⁷⁾ Zmíněná autonomnost francouzského politického vývoje byla nesporně rovněž podmíněna specifikou kapitalismu volné soutěže, institucionálním a organizačním oddělením politické společnosti a samohybným vývojem občanské společnosti. To vytvářelo dostatečné předpoklady k rozrušení vývojového procesu ve sféře politické a sociální; politický vývoj probíhal jinak, překonával jiná sociálně politická úskalí než proces ekonomický.

Kontinentální Evropa přitom neměla ještě „vyvinutou“ politickou formu, která by buržoazii dovolila řešit skupinové rozpory (politické krize) relativně pokojným způsobem. Každá změna politické formy panství buržoazie se „musela“ řešit „revolučními“ prostředky a způsoby boje, ačkoli *nešlo* o revoluci v sociálním smyslu, *ani* o její etapu. Pokládám proto úvahy o buržoazní revoluci ve Francii jako o historické epoše, zahrnující období let 1789–1850 za značně problematické. Buržoazní revoluce ve smyslu sociální revoluce byla ve Francii ukončena v letech Velké francouzské revoluce. V ostatních „revolucích“, zejména v období restaurace, šlo o změnu *forem* politického panství buržoazie, nikoli o změnu *samého* panství buržoazie. Šlo o „politické revoluce“ bez přímých souvislostí s ekonomickým pohybem, třebaže měly, jako každá významnější politická akce, sociálně ekonomické důsledky.

Oprávněnost učiněného závěru potvrzuje existence druhého císařství jako projevu krizové situace *politického* panství buržoazie, *nikoli* však krizové situace ekonomického systému, dosud stále velmi dynamického.

⁸⁾ Srov. K. Marx, B. Engels, *Vybrané dopisy*, str. 161.

revoluční řešení katastrofické rovnováhy. Bonapartismus, který své vlastní mocenské postavení soustřeďoval do byrokratickovojsenské mašinérie, byl k takovému konci náchylný.⁹⁾ Avšak resignovat naň, rovnalo se politické sebevraždě buržoazie. Ať tak či onak přibližoval bonapartismus druhého císařství výbuch, který po roku 1848 nemohl být ničím jiným než proletářskou revolucí.¹⁰⁾ A ta také v r. 1871 přišla. Byla vyvolána vyhraněnou vnitropolitickou situací a negativními důsledky neúspěšné prusko-francouzské války. Tak jako první Komuna, vzniká i druhá Komuna v souvislosti s válkou a v důsledku válečné porážky.

O Pařížské komuně lze oprávněně tvrdit, že je produktem *specifického politického vývoje*. Proto do popředí praxe Pařížské komuny vystupuje především *politická* stránka diktatury proletariátu. Pod pláštěm demokratizace politické společnosti však razila cestu obecné sociální přeměně. Přesto otázky sociálně hospodářské se v její činnosti jeví jako druhotné a jsou ve své pozitivní konstrukci „neurčité“. Jejich řešení se pohybuje v rámci sociálně ekonomického samopohybu. V sociální politice lze vystopovat významné prvky egalitářství, což je v zemi s tak silnou demokratickou tradicí jev spíše „přirozený“.

Ještě jednou zvláštností se vyznačoval vznik Pařížské komuny. Kapitalismus volné soutěže soustředil rozhodující produkci do několika málo průmyslových center nebo dokonce do jednoho centra. V nich monopolizoval též sociálně politický život země, zatímco ostatní části země odkázal do role provincie a politické periferie. Státní centralizovaný aparát byl ještě relativně slabý, z čehož měla prospěch občanská společnost (větší autonomie místa a tím i místní samosprávy atd.). Buržoazní revoluce vytvořily jisté formy ozbrojení lidu (zejména buržoazie — národní gardy), které nadále existovaly.

Je pochopitelné, že za zmíněných okolností propukaly revoluce v průmyslově politických centrech. O definitivním vítězství revoluce však rozhodovaly provincie. Revoluce v centru musela být „doplněna“ revolucemi provincií nebo aspoň aktivní podporou provincií. Obě přicházely spontánně, neboť neexistoval politický mechanismus, který by organizoval revoluci v celostátním měřítku (moderní politická strana), resp. výsledky revoluce v centru prosadil v celostátním měřítku. Takový aparát byl spíše na straně buržoazie (byrokratickocentralizovaná mašinérie). Jestliže provincii představovala masa rolnictva, musela být proletářská revoluce

⁹⁾ Engels srovnává roli bonapartismu s absolutní monarchií. Říká: „Bonapartistická monarchie... hraje v třídním boji proletariátu s buržoazií přibližně takovou úlohu, jakou hrála stará absolutní monarchie v boji mezi feudalismem a buržoazií“ (tamtéž, str. 332).

¹⁰⁾ Srov. K. Marx, B. Engels, *Vybrané spisy I*, str. 123—124.

v centru doplněna *antikapitalistickou* (nikoli *antifeudální*) rolnickou revolucí. A v tom tkvělo dilema Pařížské komuny.¹¹⁾

Proletářská revoluce ve Francii také podle všech regulí propukla v sociálně politickém a hospodářském centru Francie — v Paříži. „Rozšířila“ se, přesněji její obdoba se ustavila v některých dalších průmyslových centrech. *Od provincie však zůstala v podstatě izolována*. Nebyla „doplněna revolucemi provincií“. Naopak, provincie (až na malé ostrovy) ji přijímaly klidně. Zaujaly vyčkávací postoj.¹²⁾ A to bylo jednou z hlavních příčin pádu Pařížské komuny.

2. PAŘÍŽSKÁ KOMUNA

Pařížská komuna jako první historická forma diktatury proletariátu zbavila v praxi tento pojem onoho zlověstného a temného, co mu podsouvali a podsouvají buržoazní a maloburžoazní ideologové. Vyléčila (resp. je receptem, jak vyléčit) i ty z ideologů a politiků proletariátu, kteří termín diktatury proletariátu interpretovali (resp. interpretují) subjektivisticky volně a deformovaně, tj. ty, kteří spatřují v diktatuře proletariátu jen, resp. převážně jen nástroj organizovaného násilí a politického útlačku. Stejně dala lekce těm, kteří abstraktně modelovali ideál komunistické společnosti a požadovali (resp. požadují) od proletářské revoluce jeho naplnění.

1. Jak byla Pařížská komuna organizována? Lze říci úvodem, že navázala na lidové demokratické tradice Velké francouzské revoluce (a únorové revoluce 1848), *aniž* by však sklouzla na pozice iracionálního terorismu. Naopak se mu vědomě vyhýbala, a to i v případech, kdy použití násilí bylo nutné a „legální“, tj. kdy by je použila každá vláda. Jde o další

¹¹⁾ V roce 1872 tvořilo rolnictvo absolutní většinu francouzského obyvatelstva — 53 %. Početně byla zastoupena rovněž městská maloburžoazie, takže vlastní proletariát tvořil *menšinu* obyvatelstva, jež neměla ani svou politickou stranu, odbory apod. (byla bez organizovaného vlivu). Proletariát neměl také rolnictvu co „nabídnout“. Něco hmatatelného, bezprostředně jej revolucionizujícího, co by rolníka vtáhlo do revoluční akce po boku proletariátu (jako v r. 1793). Naopak rolník chtěl klid a mír (který mu slibovali monarchisté a buržoazní reakce — ve volbách z 8. 2. 1871 také získali monarchisté téměř 400 křesel v Národním shromáždění proti 200 republikánským); proletářská revoluce znamenala válku. Úsilí o případné násilné vnučení diktatury proletariátu Francii muselo skončit izolací dělnické třídy a porážkou. Proto např. kritika Pařížské komuny ze strany L. Trockého pro nezorganizování „pochodů“ revoluční armády proletariátu na venkov za účelem „dobytí“ provincie pro revoluci je iluzorní, je jen obměnou již přežitého blanquistického hesla „Kdo vládne v Paříži, vládne Francii“; je ve své podstatě mylná (srov. L. T r o c k ý, *Základní otázky revoluce*, Praha 1925, kap. 1/V). Marx k podobnému dobytí *nevyžíval*, neboť si uvědomoval, že rolník z r. 1871 není ani feudálním, ani „napoleonským“ rolníkem a že ho nelze získat jinak než prostřednictvím pozitivních svazků (viz dále).

¹²⁾ Srov. K. M a r x, B. E n g e l s, *Vybrané dopisy*, str. 243 a 252.

z příčin neúspěchu Komuny,¹³⁾ neboť Komuna nesplnila jisté funkce revoluční diktatury.

Základním orgánem Paříže jako teritoriální jednotky byla Rada Komuny. Ve svých rukou soustředila *usnášecí a výkonnou* pravomoc. Podřídila si *služebně* i osobně profesionální správní aparát a zbavila ho samostatných politických funkcí a nezávislosti. Profesionální správní aparát byl aparátem přípravy, služby a technické realizace (což vše je „běžné“ u samosprávné a demokraticky organizované moci). Z hlediska věcné působnosti byla Rada Komuny orgánem politickým a sociálně ekonomickým — orgánem *komplexní společenské funkce* (opět rys vlastní samosprávy). Komplexní společenskou funkci vykonávala Rada v plénu. Jednotlivé úseky komunální správy svěřila komisím, resp. správním odborům, v jejichž čele stáli členové Rady Komuny. Řízení, koordinaci a kontrolu odborů prováděla výkonná komise Rady Komuny, která ji zřizovala a jíž byla komise věcně a osobně odpovědná za činnost nejen svou, nýbrž i vlastního správního aparátu jako celku. Rada Komuny pak byla *stále zasedajícím* orgánem. V její činnosti, jakož i činnosti všech jejích orgánů byla uplatněna zásada *veřejnosti*.^{13a)}

Komuna zrušila starou buržoazní armádu a nahradila ji bezprostředním ozbrojením proletariátu a pracujícího lidu zorganizovaným v Národních gardách (a nemohla ani jinak, neboť princip samosprávy „nezná“ vně samosprávné organizace stojící a mimo ni působící organizovanou moc). V čele velení Národní gardy stáli členové Rady Komuny a celé velení Národní gardy bylo bezprostředně podřízeno a odpovědně Radě Komuny.¹⁴⁾ Policii zbavila jejích politických funkcí a plně si ji podřídila. Za-

¹³⁾ K. Marx, B. Engels, *Vybrané dopisy*, str. 240–241 aj. Nemá vlastní organizace a nemohla se organizovat podle výrobního principu (pro neexistenci moderního velkoprůmyslu v Paříži), musel pařížský proletariát hledat organizační formy v minulosti a přítomnosti. Nalezl revoluční Komunu a samosprávnou organizaci z období Velké francouzské revoluce, z přítomných si osvojil Národní gardu (kterou od 11. 10. 1870 přeměňoval ve svou organizaci). Národní garda také provedla březnový převrat. ÚV-NG zorganizoval volby do Komuny a předal jí „revoluční mandát“ (28. 3. 1871); podřídil se Komuně.

Mezitím se dopustil vážné chyby, která do značné míry „předurčila“ další vývoj. Dovolil Thiersovi odvést z Paříže „nenakažené“ oddíly armády (místo aby je získal na svou stranu). Tím fakticky oslabil revoluci a ozbrojil kontrarevoluci. Marx tento lehkomyšlný krok ÚV-NG ostře kritizoval. Engels vyjádřil svůj kritický postoj k nedostatečnému používání revolučního násilí Komunou takto: „Revoluce je akt, při kterém část obyvatelstva vnucuje svou vůli druhé části obyvatelstva puškami, bodáky a děly, to jest prostředky neobyčejně autoritativními; a jestliže vítězná strana nechce přijít o plody svého boje, musí udržovat své panství strachem, který nahánějí reakcionářům její zbraně. Kdyby se Pařížská komuna neopírala o autoritu ozbrojeného lidu proti buržoazii, byla by se udržela déle než jeden den? Což nevytýkáme naopak Komuně právo, že příliš málo používala této autority?“ (*Vybrané spisy I*, str. 663.)

^{13a)} K. Marx píše: „Avšak Komuna si nečinila nárok na neomylnost, jak to činí bez výjimky všechny staré vlády. Uveřejňovala všechny řeči a zápisy ze svých jednání, zaslavovala obecnost do všech svých nedostatků“ (*Vybrané spisy I*, str. 550).

vedla přímou volitelnost a odvolatelnost soudců, avšak nenarušila jejich nezávislost v rozhodování.

Rada Komuny byla celoparižským *orgánem moci*, jemuž byly ostatní orgány podřízeny a ze své činnosti odpovědny. Sama Rada Komuny pak byla bezprostředním představitelem pařížského lidu vedeného dělnickou třídou a jemu se ze své činnosti odpovídala.

Pařížská komuna provedla důslednou demokratizaci veřejného života. Rada Komuny byla vytvořena z členů obvodních rad, zvolených v jednotlivých okresech na základě všeobecného volebního práva. Komuna poprvé v historii společnosti přiznala volební právo i ženám a důsledně prosazovala *imperativní mandát*. Taktéž lidem volitelná a odvolatelná byla většina úředníků a soudců. Zbývající byli voleni či jmenováni Radou Komuny. Demokratizace se dále projevila v poměru k církvi, školství a zejména v rozvíjení *veřejné demokratické (neformální) kontroly*.

Podle „Provolání k francouzskému lidu“ požadovala Komuna pro Francii „uznání a posílení republiky, jediné vhodné formy, jež je slučitelná s právy lidu a se správným a svobodným rozvojem společnosti“. ¹⁵⁾ Navázala v něm na pojetí *osobní a občanské svobody* z období Velké francouzské revoluce a dále je rozvinula.

Podle téhož svolání měla být Francie po rozšíření komunálního zřízení po celém území *svobodným* svazkem autonomních komun, organizovaných v rámci jednotného státu po způsobu Pařížské komuny. Okresní zastupitelstva a národní zastupitelstvo Francie se měly tvořit způsobem delegace. Stejně měly být určovány jejich funkce, působnost a pravomoc. To znamená, že ústřední správu francouzské republiky měli tvořit delegáti okresních svazů komun a že tato se měla zaměřovat na řízení a spravování společných a obecně prospěšných záležitostí, určených eliminací (podle Marxe „nemnohých, avšak důležitých funkcí“). Národní zastupitelstvo a jemu přísně odpovědní úředníci měli *respektovat* autonomii každé komuny ve věcech místních a okresního svazu ve věcech okresních. ¹⁶⁾ Komunální zřízení se mělo stát nástrojem destrukce byrokratického aparátu a byrokratického centralismu, který měl být vystřídán *dobrovolnou*, od zdola se formující jednotou komun.

Zároveň se zde střetáváme s organizačním záměrem pozitivních svazků dělnické třídy s neproletářskými vrstvami pracujících. „Jakmile by byl jednou komunální řád věcí nastolen v Paříži a druhořadých centrech,“ píše Marx, „musela by stará centralizovaná vláda ustoupit samovládě

¹⁴⁾ Viz dekret Komuny z 29. 3. 1871 a svolání Komuny z téhož dne.

¹⁵⁾ Viz „Provolání k francouzskému lidu“ ze dne 19. 4. 1871, jež bylo programem Komuny.

¹⁶⁾ Tamtéž.

výrobců i v provinciích.“¹⁷⁾ A tuto samosprávu „výrobců v provinciích“ respektuje. Nepodřizuje ji žádné (a tedy ani proletářské) správní reglementaci a podřízenosti. Naopak spoléhá „pouze“ na to, že „... by komunální zřízení podřídilo vesnické producenty duchovnímu vedení okresních měst a bylo by jim tam zabezpečilo v městském dělnictvu přirozené zastupce jejich zájmů... Pouhá existence Komuny přinášela jako samozřejmost lokální samosprávu, avšak již nikoli jako protiváhu zbytečné nyní státní moci.“¹⁸⁾

Pařížská komuna afirmovala Marxův závěr o rozbití byrokratického aparátu, byrokratického centralismu a militarismu. Zároveň naznačila pozitivní řešení, jež spočívá v racionalizaci státní správy, v její přeměně ve službu společnosti, podřízenou a odpovědnou samosprávným a demokratickým institucím a podléhající veřejné demokratické kontrole. Uskutečnila heslo „laciné vlády“ a dala republice za základ skutečně demokratické instituce. A to vše proto, neboť „byla v podstatě *vládou dělnické třídy*“.

2. Z krátké charakteristiky Pařížské komuny je zřejmé, že proletářská politická společnost byla organizací *důsledně demokratickou*, s vedoucím postavením demokratických institucí v soustavě moci a nebývalou demokratizací veřejného života. Byla „vládou lidu prostřednictvím lidu“.¹⁹⁾ Proletariát realizoval svou moc především prostřednictvím *samosprávných* orgánů, opírajících se o ozbrojení lidu. To mu umožnilo, aby každý útok vůči Komuně nebo jejím zákonným (či individuálním) rozhodnutím, každou nekázeň, likvidoval samosprávně organizovanými institucemi a silami s demokratickým vedením. Diktatura proletariátu ve formě Pařížské komuny se jevila *jako naprostá a jednoznačná převaha demokratických, samosprávně zorganizovaných sil*, vedených proletariátem, které svou sociální vahou a početní převahou „drtily“ (resp. byly schopny „drtit“) jakoukoli formu odporu.

Tento základní charakteristický znak Pařížské komuny byl do značné míry produktem sociálně politického vývoje Francie. Již jsme zdůraznili, že francouzská buržoazie se dostala v letech 1848–1850 do ostrého protikladu s maloburžoazií a rolnictvem. Bylo možno očekávat, že v budoucí proletářské revoluci se městská buržoazie (a rolnictvo, jestliže se oprostí od napoleonského mýtu a kapitalismus dále zhorší jeho sociální postavení) dobrovolně přikloní na stranu dělnické třídy a bude ji spontánně podporovat. To se také v měřítku Paříže stalo skutkem. (Postoj pařížské

¹⁷⁾ K. Marx, B. Engels, *Vybrané spisy I*, str. 541.

¹⁸⁾ Tamtéž, str. 543.

¹⁹⁾ Tamtéž, str. 549.

maloburžoazie byl zajisté též motivován národní zradou buržoazie a národním ohrožením). Rovněž existovaly jisté symptomy sympatie rolnictva vůči Pařížské komuně.²⁰⁾ Sociální základnu nové moci tvořila nejen objektivně, nýbrž *přímo subjektivně, vědomě, zdrcující většina* obyvatelstva Paříže, zatímco buržoazie se ocitla v sociálně politické izolaci. *Široká a aktivní sociální základna* dovolila Pařížské komuně zformovat se bez vnějších politických znaků, typických pro historické revoluční diktatury. Umožnila jí od počátku vystupovat ve formě samosprávné organizace pařížského lidu, v níž proletariát uskutečňoval svou hegemonii. Byla „revoluční“ diktaturou proletariátu nikoli jen jako nástroj potencionálního revolučního násilí, nýbrž též pro *kvalitativně novou, demokratickou samosprávnou mocenskou organizaci* (tj. revolučním aktem v historickém vývoji politických forem), pro svou *sociálně politickou podstatu a dějinné poslání*, neboť celkovým svým zaměřením „musela posléze vést ke komunismu“.²¹⁾

a) V této souvislosti vytýčila Pařížská komuna pro budoucnost tři vážné teoretickopraktické problémy. Předně zda přechod od kapitalismu k socialismu se za všech okolností musí vyznačovat v organizaci moci znaky revoluční diktatury v tradici *předchozích* revolučních diktatur nebo zda se takováto moc, usilující o novou společnost, může obejít bez podobné soustavy diktatury. Pařížská komuna odpověděla na tuto otázku: *nikoli, nemusí*. Krátkostí trvání však svou odpověď problematizovala. Ukázala ale způsob (třebaže negativní zkušeností), za jakých okolností by mohla být její cesta skutečně a trvale reálnou: za široké aktivní sociální základny, jež by zahrnovala a aktivizovala všechny pracující a demokraticky pokrokově orientované sociální skupiny společnosti, její *zdrcující většinu*, při reálné hegemonii dělnické třídy. Pařížská komuna tak nepřímou odhalila základní a rozhodující význam *pozitivních svazků* dělnické třídy s ostatními sociálními vrstvami pracujících jak z hlediska přístupu k socialismu, tak z hlediska formy a systému diktatury proletariátu. Zdůraznila, že čím tyto svazky jsou všestrannější, tím širší je sociální základna nové moci, tím také demokratičtější může být tato moc organizována a demokratičtějšími metodami realizována. Opačný vývoj, ve směru k zužování svazků (pokud není úměrně vyvážen početní převahou samé dělnické třídy) pak bude vyvolávat potřebu posilovat v organizaci moci typické stránky vlastních revolučních diktatur.

Na tuto vzájemnou souvislost upozornil také V. I. Lenin ve svých připomínkách k návrhu programu SDDSR, když napsal: „V návrhu je vynechána zmínka o *diktatuře proletariátu*, jež v něm původně byla. I jestliže

²⁰⁾ Srov. K. Marx, B. Engels, *Vybrané spisy I*, str. 543–547 aj.

²¹⁾ Srov. K. Marx, B. Engels, *Vybrané spisy I*, str. 500.

se to stalo náhodou, nedopatřením — zůstává přesto zcela jasné, že pojem ‚diktatura‘ je neslučitelný s *pozitivním* uznáním cizí podpory proletariátu. Kdybychom skutečně *pozitivně* věděli, že maloburžoazie bude podporovat proletariát při uskutečňování jeho proletářské revoluce, pak by bylo zbytečné mluvit o ‚diktatuře‘, protože pak bychom měli plně zajištěnou drtivou většinu, že bychom se dobře obešli i bez diktatury... Uznání nutnosti *diktatury* proletariátu je *velmi úzce a nerozlučně* spjata s tezí ‚Komunistického manifestu‘, že *jedině* proletariát je skutečně revoluční třídou.“²²⁾

Lenin tedy připouštěl možnost přístupu k socialismu „bez diktatury“. Podmínkou byla *pozitivní* podpora moci dělnické třídy ze strany středních vrstev, získání většiny *národa* pro sociální přerod a její zapojení do tohoto přerodu. Při pasivitě středních vrstev či při jejich přechodu do řad kontrarevoluce vycházel z *nezbytnosti* revoluční diktatury proletariátu.

A právě v tom je vlastní problém otázky. Kapitalismus volné soutěže, který poskytoval ještě dostatečný prostor pro existenci a rozvoj maloburžoazie a rolnictva jako celku (přes probíhající proces ruinizace), nedovoľoval učinit jednoznačný závěr o pozitivní podpoře dělnické třídy středními vrstvami v proletářské revoluci. Pařížská komuna (omezená na Paříž) byla výjimkou, podmíněnou specifickým politickým vývojem Francie. Přesto byla vážným podnětem pro formování teorie hegemonie (v úrovni pozitivních svazků) dělnické třídy před uchopením moci.

b) Druhou otázku, již Pařížská komuna nadhodila, je forma organizace moci proletariátu.

ba) Pařížská komuna se organizovala jako demokratická samosprávná organizace. Stalo se tak v době, kdy samospráva se jevila nejvyšší formou demokratické organizace společnosti. Byla umožňována nejen vlastní povahou kapitalismu volné soutěže a sociálně ekonomickým samohybem, nýbrž i demokracií individuí. Oba soubory podmínek soustřeďovaly veřejnou činnost do místa (do značné míry ještě uzavřeného a soběstačného — přirozeně decentralizovaného), zatímco centrum se jevilo jako odvozený a zprostředkující činitel. Jednota (centralizace) země byla těmito podmínkami určená a sociálně politicky motivovaná.

Samospráva soustřeďovala v sobě také klíč překonání organizačního oddělení občanské společnosti od politické společnosti. Byla integrujícím prvkem obou při pouhém metodickém oddělení ekonomického pohybu (viz dále). Tím „předurčovala“ model sociálně ekonomické organizace společnosti, vyrůstající z daných podmínek kapitalismu volné soutěže.

Konečně je vhodné upozornit, že kontinentální Evropa fakticky *neznala*

²²⁾ V. I. Lenin, *Spisy sv. 6*, str. 45–46.

do Pařížské komuny parlamentarismus. Ten v republikánské formě „vyprodukovala“ až III. republika po Pařížské komuně. Parlamentarismus odhalil nové možnosti demokratické institucionální výstavby a demokratických řešení do Pařížské komuny neznámých.

Ze všech těchto hledisek se také Pařížská komuna v zásadě shodovala s Marxovým modelem samosprávné organizace proletariátu.

Všechna uvedená hlediska je nezbytné mít na zřeteli jako historicky podmíněná při modelování politické společnosti moderní socialistické společnosti, společnosti vysoce industrializované, přirozeně (hospodářsky, sociálně, komunikačně) centralizované²³⁾ a společnosti masové demokracie (resp. demokracie mas). Upozorním jen na několik problémů.

Předně samospráva se pojila s individuální demokracií a s individuálním začleněním lidu do správy společnosti. Tedy, má-li být samospráva cestou rozvoje socialistické demokracie, musí být zároveň cestou překonávání masové demokracie a s ní související „partiokracie“ a politického centralismu (tj. centralismu ještě „vnucovanému“ občanské společnosti nejen státem, nýbrž i soustavou masové demokracie). Z tohoto hlediska se jeví samospráva jako soustava, již je možno *postupně* uvádět do skutečnosti, nikoli jako soustava, kterou lze zavést „bezprostředně“. Avšak i v prvním případě bude zřejmě modifikovaná nově určenou (podmínkami přechodu a překonávání masové demokracie demokracií mas) rolí revoluční strany dělnické třídy.

Moderní industrializovaná společnost dosáhla vysokého stupně přirozeného centralismu, který podstatně změnil vztah mezi centrem a místem ve prospěch centra (ve prospěch společenského). Jej provází nová možnost překonávání dualismu mezi občanskou společností a politickou společností. V praxi kapitalistického státu nabyla formu etatizace prostřednictvím tzv. „pozitivního státu“. Rovněž socialistické státy akceptovaly cestu zestátnění a státního řízení výroby. Vedle „socializace“ politické společnosti samosprávou se prosazuje jako nezbytnost centrální řízení celospolečenských ekonomických, sociálních a osvětových procesů — v daných podmínkách možné pouze prostřednictvím státu jako reprezentanta celé společ-

²³⁾ Přirozený centralismus není jednostranným centralismem. Průmysl vytváří v rámci státu zpravidla několik center přibližného významu. Tato centra také nepřekonávají plně „autonomnost provincie“. Podřizují provincii *jen* své převaze. Vývoj průmyslu neruší přirozenou decentralizaci. Nově ji však modifikuje vytvářením oblastních center. Zároveň ji podřazuje přirozené jednotě národního hospodářství, neboť jednotlivá oblastní centra jsou vzájemně propojena složitou a hustou sítí ekonomických závislostí, sítí komunikací apod. Všechna společně produkují jednotný národní trh, velmi citlivě reagující na normální fungování jednotlivých center. Přirozený centralismus je vlastně syntézou centralismu a decentralizace. (Tím se odlišuje od „čistého“ politického centralismu.) Jeho přítomnost také mění taktiku proletářské revoluce. Nestačí již zvítězit v hlavním městě, aby nastupující třída se stala vládnoucí v celé zemi. Je třeba zvítězit ve všech či většině oblastních center.

nosti — neboť přirozený centralismus se brání rozptylování řídicí činnosti. Vynucuje si *vlastní* model správy a řízení, který v sobě slučuje v jednotnou soustavu jak prvek centralismu, tak prvek relativní samostatnosti hospodářských jednotek. Tím je rovněž určena výstavba a role politické společnosti proletariátu.

Dialektická jednota centralismu a samosprávy je inherentní pohybu vyspělé průmyslové společnosti. Ta neruší samosprávu. Naopak vytváří pro ni nové prostory. Produkuje *nové* funkční oblasti pro místní samosprávu. Zvláště zvýrazňuje roli *zájmové* samosprávy, která stále více proniká do „klasické“ politické sféry. Moderní industrializovaná společnost konečně přesouvá politickou společnost do vlastní oblasti sociálně ekonomické. Tím se nově určují formy metodického oddělení politické společnosti od společnosti občanské. Nově se formují vztahy mezi nimi navzájem. Struktura politické společnosti se rozšiřuje o nové složky, o zájmové organizace pracujících.

Uvědomíme-li si jen uvedené skutečnosti, ukáže se nám problematičnost aplikace „čistého“ samosprávného mechanismu v prostředí moderní industrializované společnosti. V modelu politické společnosti přechodného období v soudobých podmínkách tedy půjde spíše o *syntezu* principu samosprávy s principy spjatými s nutností plánovitě harmonizovat pohyb průmyslově vyspělé společnosti z *centra*, při *určující* roli centra. Z tohoto hlediska i o modifikaci samosprávy co do forem, sfér uplatnění, úkolů a funkcí. Při tom odmyslíme od všech specifičností a individuálností, kterými zákonitě se vyznačuje průběh sociální revoluce v konkrétní zemi.²⁴⁾

bb) Komunální zřízení mělo překonat parlamentarismus. V odstavci ba) jsme však konstatovali, že parlamentarismus jako forma vlády se ve Francii fakticky zformoval až za třetí republiky. Ukazuje se nezbytné osvětlit také tento problém.

Již ve stati Anglická ústava charakterizoval B. Engels anglický parlament (přesněji dolní sněmovnu) jako *všemohoucí*. Napsal: „Jestliže koruna a horní sněmovna nemají žádnou moc, musí v sobě *všechnu* moc spojovat

²⁴⁾ Chtěl bych v této souvislosti poukázat již na Leninovu modifikaci demokratického centralismu. Marx v jednotě národa, jíž měla Pařížská komuna zorganizovat, mluví o komuně jako autonomním, samosprávném orgánu. Nadmístní záležitosti měly obstarávat vyšší orgány, tvořené formou delegací. Tyto orgány ale nemohly ingerovat do pozice a rozhodování komuny. Autonomje komun se pak vztahovala jak na komplex věcí veřejných, tak sociálně ekonomických. Šlo tedy o model decentralizovaného státu samosprávou. Jednota měla být dobrovolná; vyplývala z potřeb sociálně ekonomického sjednocení, ze stupně „přirozeného“ centralismu. V Leninově modelu demokratického centralismu se vedle prvku samosprávnosti sovětů (modifikovaného sociálně politickou a ekonomickou situací Ruska) vyskytuje nový prvek: sověty jako složka jednotné organizace státní moci, při jejichž řízení se uplatňuje prvek přímého vedení a podřízenosti. Jde o vážnou modifikaci původního pojetí jednoty autonomních komun, kde se prvek centralismu shora nevyskytoval.

dolní sněmovna a *tak tomu také je*. Ve skutečnosti dolní sněmovna vydává zákony a kontroluje jejich provádění prostřednictvím ministrů, kteří nejsou *nic* jiného než *výbor* této sněmovny. Při této *všemohoucnosti* dolní sněmovny...²⁵⁾ A jestliže si uvědomíme, že v Anglii neexistovala, resp. téměř neexistovala byrokracie a militarismus, byl parlament v soustavě státní moci bez konkurenta. Taková parlamentní forma vlády v kontinentální Evropě nebyla. Teprve až po Pařížské komuně se začala formovat ve Francii.

Marx také plně respektoval výjimečné postavení anglického parlamentu, což je patrné z jeho vztahu k všeobecnému volebnímu právu v Anglii. Zdůrazňuje, že v Anglii existují příslušné podmínky, které dávají všeobecnému volebnímu právu žádoucí „cenu“ a které mu vtiskují „jinou důležitost“ než na kontinentě.²⁶⁾ Teze, že Komuna neměla být „parlamentním sborem“, nebyla Marxem zřejmě adresována Anglii.

Nesporně mířila na francouzský parlamentarismus (který se do Pařížské komuny zásadně odlišoval od svého anglického jmenovce) a na jeho evropské období, např. v Německu (kde „parlamentarismus“ byl rouškou faktického Bismarckovu bonapartismu). Francouzský parlament se vyvinul z generálních stavů, jako jedna (nikoli jediná a rozhodující) z institucí nastupující buržoazie.²⁷⁾ Ve své čisté buržoazní podobě — v konventní formě — byl obrácen terorem do jejích řad. Proto sama usilovala nebo aspoň souhlasila s oslabením jeho mocenského postavení a s jeho přeměnou v orgán převážně zprostředkující veřejné mínění.²⁸⁾ Skutečná státní moc byla mimo parlament, v jiných složkách a orgánech státní moci, na parlamentu nezávislých, zejména v rukou byrokracie (druhé a rozhodující instituce nastupující francouzské buržoazie).

Marxova téze o překonání parlamentarismu směřovala proti odrůdám parlamentní formy vlády, kde lidové zastoupení bylo ničím, pouhou „žvanírnou“, kde skutečná moc byla v rukou fakticky nezávislé vlády, byrokracie, resp. bonapartistické hlavy státu.²⁹⁾

²⁵⁾ K. Marx, B. Engels, *Spisy sv. I*, str. 601; podtrhl E. K.

²⁶⁾ K. Marx, B. Engels, *Vybrané dopisy*, str. 147 a 154.

²⁷⁾ K. Marx, B. Engels, *Vybrané dopisy*, str. 75–76, 366.

²⁸⁾ Srov. B. Constantovo pojetí dělby moci (E. Kučera, *Politické učení liberalismu*, Právník č. 6/1969).

²⁹⁾ Můžeme konstatovat, že těsně před válkou a téměř po celé období mezi světovými válkami byl podobný stav (v důsledku krize občanské a politické společnosti) více či méně skutečností ve všech evropských zemích. Proto Leninův požadavek rozbít „parlamentarismus“ byl oprávněn. Jeho smyslem bylo prorazit krunýř omezenosti a formalismu buržoazní demokracie, přiblížit demokracii masám. Zabezpečit, aby masy mohly samy vykonávat státní moc, resp. aby ji realizovalo skutečné lidové zastoupení, opírající se o podporu a souhlas zdrcující většiny národa. Pokládám ale za vhodné upozornit, že obsahem Leninova požadavku „rozbít parlamentarismus“ byla destrukce celé soustavy buržoazní demokracie, v níž problematika parlamentarismu byla jen jednou z otázek. (Bližší E. Kučera, *K Leninově teorii sovětské politické společnosti*, Právnícké štúdie č. 3/1968, str. 645–646.)

Vlastním obsahem Marxova požadavku překonání parlamentarismu bylo sjednocení moci zákonodárné a výkonné v jeden zastupitelský orgán.³⁰⁾ Tento požadavek je naprosto přirozený ve vztahu k samosprávným orgánům a v nich je také uskutečnitelný.

„Nepřirozený“ je ve vztahu k orgánům, nevyznačujícím se vlastnostmi samosprávných orgánů. Problematický z hlediska trvalejší proveditelnosti u orgánů celostátních. Jestliže přehlédneme historii, uvidíme, že takováto integrace moci v ruku nejvyššího zastupitelského orgánu byla dosud v moderním státu pouze dočasná. Za příklad mohou posloužit: a) původní organizace anglického parlamentu, kdy vláda byla vlastně „výkonným výborem“ parlamentu; b) konventní uspořádání z období Velké francouzské revoluce (za Jakobínského diktatury se poměr mezi Konventem a „vládou“ — výborem pro veřejné blaho — změnil v jednostrannou převahu výboru; v období hrůzovlády zaznělo sjednocení výstražně); c) sovětská moc v první etapě vývoje (srov. cit. studii o Leninově teorii sovětské politické společnosti). Sama Pařížská komuna realizovala zmíněnou zásadu jen na úrovni města, nikoli centra. Nedala tedy sama na jí vyslovený požadavek ani pozitivní ani negativní odpověď.

Vycházejí z rozsahu funkcí ústředních orgánů liberálního státu, z „rozbití“ kapitalistických ozbrojených sil a jejich nahrazení ozbrojením lidu a milicí a konečně ze struktury předvídaného komunálního učlenění lze si představit, že by národní zastupitelstvo bylo s to realizovat ony „nemnohé“ zbylé funkce jako orgán integrované moci zákonodárné a výkonné, pokud vlastní „technickou“ správu by vykonávali přísně odpovědní komunální úředníci. Vyvstává tu však problém, o němž jsme již pojednali v souvislosti se samosprávou: je totéž uskutečnitelné (či udržitelné) v industriální, přirozeně centralizované společnosti, kde neobyčejně stoupají nároky na centrální sféru řízení (na „pozitivní stát“).

I zde zřejmě souvisí odpověď s reálnou možností existence (za daných vnitřních, ale i mezinárodních podmínek) nestátního modelu harmonického (plánovitého) fungování národního hospodářství, který by respektoval a zvládl dosažený stupeň přirozené integrace národního hospodářství v jeho závislostech a zpětných vazbách a zároveň byl „zdrojem“ jeho dynamického rozvoje, o níž jsem již výše vyslovil vážné pochybnosti. Avšak i kdyby byl „uskutečnitelný“, i pak lze předpokládat, že funkce ústředních orgánů jako koordinujících, zprostředkujících a také řídicích by nebyvale stoupla (v poměru k oněm „nemnohým“!), takže zachování národního zastupitelstva v klasické podobě by nutně vedlo k „osamostatňování“ moci výkonné ve sféře nezbytné operativnosti při zvýraznění významu funkce kontroly ze strany zastupitelstva. Lze oprávněně předpokládat, že

³⁰⁾ K. Marx, B. Engels, *Vybrané spisy I*, str. 540.

při zachování modelu státního řízení bude operativní samostatnost „moci výkonné“ ještě výraznější. Její protivahou by měla být efektivizace funkce kontroly a její důsledné zaměření do všech směrů činnosti „moci výkonné“.

Lze jít ovšem cestou rozčlenění národního zastupitelstva do speciálních komor (srov. praxi Jugoslávie). Tím se jen zdůrazní význam klasického „obecně politického“ zastupitelstva, zejména ve sféře koordinace a „dere-sortizace“ a nezmenší se nároky na jeho operativní činnost. Domnívám se, že jádro problému integrace moci není v technickém sjednocení, nýbrž v debyrokratizaci (v přeměně byrokracie v racionální službu společnosti podřízenou společnosti) a tu lze uskutečnit i při zachování racionálního stupně dělby práce mezi „zákonodárnou a kontrolní“ a „výkonnou“ složkou státní moci.

c) Pařížská komuna potvrdila Marxovu a Engelsovu představu o diktatuře proletariátu v podmínkách demokracie pro celou společnost. Způsobem svého konce ji *problematizovala*, i když hlavní důvody jejího pádu tkví v sociálně ekonomických podmínkách a izolovanosti moci proletariátu jen na město Paříž. Třebaže část buržoazie (a to nemalá) odešla „s Thiersem“ do Versailles, zbylá nebyla zkrácena v demokratických právech a svobodách a vyloučena z demokratického prostředí. Projevilo se to i v původním složení Rady Komuny. Z 90 jejích členů bylo 15 politicky orientovaných na Versailles a 6 radikálních demokratů. Někteří z nich časem opustili Paříž, jiní vytrvali do konce (rovněž jako obránci Komuny). V Marxově a Engelsově rozboru ani v jejich korespondenci nenajdeme zmínky, že by tento krok Pařížské komuny byl mylný. Chápali jej jako samozřejmost a to i v období, kdy se jevil jako nejvíce „problematický“, tj. za ozbrojeného útoku Versailles na Paříž. I za této situace zůstalo v Paříži zachováno demokratické prostředí a uskutečňovaly se volby (doplňující) na základě všeobecného volebního práva. Ani bezprostřední ohrožení nezměnilo nic na koncepci Pařížské komuny jako diktatury proletariátu uskutečňované skrze demokracii v demokratickém prostředí.³¹⁾ Krizový stav buržoazní politické společnosti (který vážně zasáhl rovněž organizované dělnické hnutí a ve výstavbě buržoazního státu vedl k jednostrannému zdůraznění významu represivního aparátu při oslabování a formalizování role buržoazně demokratických institucí a prostředí), prová-

³¹⁾ Již v *Třídních bojích ve Francii 1848–1850* Marx napsal o porevoluční ústavě: „Hlavní rozpor této ústavy záleží v tom, že třídám, jejichž společenské otroctví má zvětšit, tj. proletariátu, rolnictvu, maloměšťáctvu, dává všeobecným hlasovacím právem politickou moc a třídě, jejíž starou společenskou moc sankcionuje, buržoazii, odmítá záruky této moci. Vtěsnává její politické panství do demokratických podmínek, jež každou chvíli napomáhají třídám nepřátelským buržoazii k vítězství a ohrožují samy základy měšťácké společnosti“ (*Vybrané spisy I*, str. 172).

zející nástup imperialismu a první fáze jeho vývoje, však podobnou formu proletářské politické společnosti nejen problematizoval, nýbrž v podstatě vylučoval. Všude, kde diktatura proletariátu se neorganizovala jako „zvláštní forma státní moci“, byla poražena. Naopak byla úspěšná tam, kde tento požadavek respektovala.^{31a}

Nové okolnosti, zformovavší se po druhé světové válce (zejména vznik a role socialistické světové soustavy v čele s SSSR a vzestup vlivu organizovaného dělnického hnutí v některých vyspělých kapitalistických státech), dovolily učinit závěr o případné možnosti pokojného přístupu k socialismu, o diktatuře proletariátu skrze demokracii a v demokracii pro celou společnost.^{31b)}

Ukazuje se, že zkušenosti Pařížské komuny nelze abstraktně a mechanicky přenášet z doby do doby, z konkrétně historických podmínek do podmínek historicky odlišných. Že je nezbytné hledat jejich příčinné souvislosti a z nich odvozený smysl dějinné zkušenosti a ten teprve tvůrčím způsobem aplikovat v konkrétní historické situaci. Dát průchod skutečnému, revolučnímu marxismu, tak jak jsme toho svědky v díle V. I. Lenina a neulpět na tzv. „orthodoxním marxismu“ a tím postupně sklouznout na pozici reformismu a oportunismu (srov. osud K. Kautského).

Konečně Pařížská komuna (opět svou negativní zkušeností) zdůraznila nezbytnost revoluční politické strany proletariátu ve smyslu *politické organizace*. Politická strana jako asociace, resp. instituce, tak typická pro kapitalismus volné soutěže, se ukázala nedostatečnou. Proto Marx a Engels po pádu Pařížské komuny stranili „národním“ dělnickým stranám, budovaným jako politické organizace.

3. „VÝROBNÍ DEMOKRACIE“

Pařížská komuna obohatila teorii a praxi diktatury proletariátu o ještě jeden významný přínos: o původní přístup k proletářské ekonomické organizaci, již bychom mohli označit za první kroky k „výrobní demokracii“.³²⁾

Je přirozené, že proletariát se nemůže stát skutečně vedoucí třídou ve společnosti, aniž by vedle změny organizace státu též neprovedl změnu v organizaci výrobního systému, která by vytvořila předpoklady jednak

^{31a} Bližší rozbor viz E. Kučera, *V. I. Lenin o podmínkách socialistické revoluce a diktatury proletariátu*.

^{31b)} Srov. protokol XX. sjezdu KSSS, zvláštní číslo *Nové myslí* z r. 1956, str. 22–24.

³²⁾ Jak dále vyplýne z rozboru, Marxův model ekonomické soustavy společnosti přechodného období je určen ekonomickými podmínkami kapitalismu volné soutěže.

k socializaci výroby a zlepšení jeho materiálního postavení, jednak k jeho sociálnímu osvobození. „Politické panství výrobců nemůže existovat zároveň se zvětšením jejich sociální poroby. Komuna měla být tudíž pákou k převratu oněch hospodářských základů, o něž se opírá existence tříd, a tudíž i třídní panství. Jakmile je práce osvobozena, stává se každý člověk dělníkem a produktivní práce přestává být vlastností určité třídy.“³³⁾ Politické panství výrobců vyžaduje své doplnění jejich „sociálně ekonomickým panstvím“.

1. O úloze Pařížské komuny ve sféře sociálně ekonomické Marx napsal: „Dělnická třída ví, že k tomu, aby dosáhla svého osvobození a dospěla k oné vyšší formě života, k níž neodvratně spěje soudobá společnost svým vlastním hospodářským vývojem, k tomu že musí probíjet dlouhé boje, projít řadou dějinných procesů, které úplně změni lidi a poměry. *Není jejím úkolem, aby uskutečňovala ideály; jejím úkolem je, aby uvolnila prvky nové společnosti, které se již vyvinuly v lůně hroutící se buržoazní společnosti.*“³⁴⁾ (Podtrhl E. K.)

V Komunistickém manifestu vytyčili Marx a Engels pro proletariát jako panující třídu úkoly: vyrvat buržoazii veškerý kapitál, soustředit výrobní nástroje v rukou státu a co nejrychleji rozmnožit masu výrobních sil. Ve vztahu k Pařížské komuně upřesňuje Marx tyto úkoly tím, že konstatuje jejich sociálně ekonomický smysl: Dělnická třída má buržoazii vyrvat kapitál *nikoli* k uskutečňování ideálů, *nýbrž* k tomu, „aby uvolnila prvky nové společnosti, které se již vyvinuly v lůně hroutící se buržoazní společnosti“ a tak vytvořila podmínky pro maximální rozmnožení výrobních sil. Je pochopitelné, že ony prvky „nové společnosti“ mohly dozrát jen v průmyslově vyspělé společnosti.³⁵⁾

Je rozšířen názor, že Marx se nevyslovil o ekonomickém modelu diktatury proletariátu. Domnívám se, že obecné vyjádření Marxovo k otázce existuje, a to v tezi Komunistického manifestu: „... v rukou státu, tj. proletariátu zorganizovaného v panující třídu“. Marx, jak víme, jí dával zcela konkrétní, jednoznačný obsah: proletářský stát byl státem demokratickým, organizovaným *samosprávně*. (Tuto tezi hájil Engels ještě v Kritice Erfurtského programu.) Soustředit výrobní nástroje v rukou státu znamenalo soustředit je v rukou *samosprávně* organizovaného proletariátu, v rukou

³³⁾ Tamtéž, str. 544.

³⁴⁾ K. Marx, B. Engels, *Vybrané spisy I*, str. 545. Marx zde opětovně pokládá dosažení vlastního komunismu za úkol dlouhodobý s řadou dějinných procesů. Navazuje tak na svou myšlenku, obsaženou v Ekonomicko-filosofických rukopisech z r. 1844 o stupňovitém vývoji komunismu (str. 89–113). Je pochopitelné, že Pařížská komuna mohla učinit pouze počáteční a nesmělé kroky k jeho prvnímu stupni, tj. stupni, kdy určení dělníka se teprve začalo rozšiřovat na „všechny lidi“.

³⁵⁾ Srov. též Engelsevu poznámku ve *Vybraných spisech I*, str. 657.

proletářů – výrobců. Takovouto interpretací ji naplňuje sám Marx svým odkazem na novou roli všeobecného hlasovacího (volebního) práva za Pařížské komuny. Volební právo nemělo být již jen prostředkem přeměny výrobce v občana-voliče. Mělo mu sloužit též jako výrobcí-vlastníku, organizovanému v komunu, při výběru dozorců, účetních, zkrátka pravých mužů pro svůj podnik. Mělo být prostředkem zrušení hierarchické instituce.³⁷⁾ Marxovo určení volebního práva podtrhuje jeho význam pro samosprávu. Zároveň *převádí* demokracii ze sféry politické společnosti do sféry občanské společnosti; rozšiřuje demokracii o výrobně samosprávnou dimenzi. A samosprávná organizace proletariátu je počátkem oné demokracie formy a obsahu zároveň. Sdružuje v sobě sféru politickou a sociálně ekonomickou při pouhém *metodickém* (nikoli organizačním) dualismu obou sfér (jde o podstatný znak každé *reálné* samosprávy). Jak toho dosáhnout v podmínkách panství proletariátu, opět naznačila Pařížská komuna. Pařížská komuna v sobě shrnula výkon společenské funkce v její komplexnosti. Avšak ve vlastní sféře výroby, jež zůstala metodicky autonomní, uplatnila stejnou zásadu jako ve výstavbě sociálně politické sféry – *princip samosprávy dělníků*. Nacionalizované a převzaté podniky dala do vlastní správy dělníků, sdružených v „družstva“.³⁸⁾ Podle plánu Pařížské komuny se měla tato dělnická sdružení (postupně rozšířená na veškerý velkovýrobní průmysl manufaktury) sjednotit v jeden národní svaz průmyslu [na obdob-

³⁷⁾ K. Marx, B. Engels, *Vybrané spisy I*, str. 542. Srov. Leninův komentář ve *Státu a revoluci, Spisy sv. 25*, str. 436–438.

³⁸⁾ Nejdále pokročila nová organizace podniků pracujících pro armádu. V nich se realizovala myšlenka dělnických sdružení (družstev) plně. Podnik se stal samosprávnou jednotkou, pracující smluvně pro komunu. Podle dekretu z 21. 4. 1871 volili si dělníci *podnikovou radu* (po jednom delegátu z každé základní výrobní buňky), *dělovodoucího* a *vedoucího podniku*. Poslední dva byli rovněž členy rady a zároveň byli delegáty podniku do zvláštní průmyslové komory při průmyslové komisi Komuny. Nová správa se nedotkla původní odborné správy (ředitel, účetní, mistr), která zůstala zachována. Komuně zůstalo právo kontroly hospodaření jednotlivými podniky.

Méně se pokročilo v organizování ostatních opuštěných či nacionalizovaných podniků. Podle ankety (programu) Komuny z 16. 4. 1871 (*Journal Officiel* ze 17. 4.) přecházejí tyto podniky do „vlastnictví“ dělnických sdružení, která je ihned uvedou v chod (odst. 1). K převedení do definitivního vlastnictví měl být zřízen smírčí soud, který by stanovil výši *odškodného* pro navrátilivšího se majitele a podmínky jeho úhrady. *Úhrada* měla přejít *na vrub* dělnických sdružení (odst. 4). Konečně se měl vypracovat návrh stanov dělnických sdružení (odst. 3).

K provedení ankety byla vytvořena zvláštní komise, jež měla připravit souhrnné podklady pro komisi práce a směny, jež by na jejich základě zpracovala konečný návrh dekretu pro Komunu. Pro pád Komuny se tak již nestalo.

Šlo o první kroky k socializaci vlastnictví (o kroky ve sféře politickoprávní), jež se měly stát předpokladem vlastní socializace výroby a integrace celého průmyslu v jednotný produktivní organismus.

Marx velmi oceňoval uvážlivost kroků Komuny ve sféře hospodářské. Souhlasil s tím, aby každé opatření ke změně bylo nejdříve řádně prozkoumáno a bylo provedeno k prospěchu ekonomického růstu. „... V revoluci nás nesmí vést pouze vůle, nýbrž též poznání reálných vztahů.“

ných zásadách, jako se měly sjednotit místní komuny], v celonárodní výrobní organizaci při zachování autonomie podniku a jeho horizontálních svazků ke „své“ komuně (srov. anketu-program Pařížské komuny z 16. dubna 1871). A právě o této organizaci K. Marx napsal, že „*musela posléze nutně vést ke komunismu*“, ³⁹⁾ neboť „chtěla učinit individuální vlastnictví pravdou tím, že výrobní prostředky... měly být přeměněny v pouhé nástroje svobodné a sdružené práce“. ⁴⁰⁾ Tak, jak zavedla Komuna samosprávu ve sféře veřejné, zavedla *samosprávu dělníků též ve výrobě*.

Je žádoucí upozornit v této souvislosti, že Marx chápal *dělnická družstva* již v rámci kapitalistické soustavy za významný prvek *nové společnosti*. Nazíral na ně jako „na přechodné formy mezi kapitalistickým způsobem výroby a způsobem sdruženým“, ve kterých „... je protiklad překonán... pozitivně“. ⁴¹⁾

2. Jak ale za těchto okolností chápat Engelsovu poznámku o státním vlastnictví? Předně u vědomí dobového rozdílu mezi Marxovými závěry, učiněnými před a za Pařížské komuny a dobou kdy vyšel Anti-Dühring. Za druhé v komplexu celé Engelsovy úvahy.

Již jsme zdůraznili, že Marxův model ekonomické soustavy nové společnosti je určen ekonomickými podmínkami kapitalismu volné soutěže. Také Pařížská komuna vzniká v období, kdy ve Francii *vrcholí* kapitalismus volné soutěže jako decentralizovaný ekonomický systém, který se vyznačuje jím determinovanými a jemu adekvátními podstatnými znaky: individuálním soukromým vlastnictvím výrobních prostředků a autonomií individuálního soukromého podniku. Tomu by zřejmě odpovídala v procesu socializace výrobních prostředků autonomie výrobní jednotky spravované samosprávně a výstavba organizace národního hospodářství zdola nahoru. Hospodářský vývoj po Pařížské komuně se vyznačoval rychlým tempem centralizace kapitálu. Marx na tuto skutečnost velmi citlivě reagoval a již v III. díle Kapitálu dochází k závěru, že přítomnost monopolu si vynucuje zasahování (ingerenci) státu. ⁴²⁾

Ingerence státu do hospodářství a sociálních procesů jako objektivní nutnost (tj. „přirozeně“ podmíněná takovým stupněm rozvoje výrobních prostředků, který si vynucuje, aby se s nimi nakládalo jako se společenskými), *mění* postavení a roli státu ve společnosti. „Negativní“ stát ustupuje státu „pozitivnímu“. Zároveň mění i vztah mezi centrem a místem ve *prospěch centra* a tedy centrálního řízení.

³⁹⁾ Srov. K. Marx, B. Engels, *Vybrané spisy I*, str. 501, 544–545.

⁴⁰⁾ K. Marx, B. Engels, *Vybrané spisy I*, str. 544; srov. *sv. II*, str. 20 (17–18).

⁴¹⁾ K. Marx, *Kapitál III/1*, str. 462; též *Vybrané spisy I*, str. 392–393.

⁴²⁾ K. Marx, *Kapitál III/1*, str. 460.

A právě na uvedené skutečnosti navazuje Engels v *Anti-Dühringu*. Engelsovi nejde o jakékoli zestátnění. Jde mu o zestátnění, které je pokrokem oproti dřívějšímu stavu a to již v podmínkách kapitalismu. Píše: „Pravím *musí*. Neboť jen v případě, že výrobní nebo dopravní prostředky *opravdu* přerostly řízení akciovými společnostmi, že tedy zestátnění se stalo *hospodářsky* neodvratným, jen v tomto případě znamená zestátnění, i když je provádí dnešní stát, hospodářský pokrok, dosažení nového stupně předtím, než se zmocní všech výrobních sil společnost sama.“⁴³⁾ Engels zde konstatuje, že ne jakékoli zestátnění je pokrokem. Takovým je jen ono zestátnění, kdy výrobní síly dorostly skutečně celospolečenské úrovni a pak je pokrokem i v případě, když je provádí kapitalistický stát. Proletariát, zorganizovaný v panující třídu, má tento vývoj dokončit — „přeměnit výrobní prostředky *nejdříve* ve státní vlastnictví“. (Tamtéž, str. 243.) Avšak jak vyplývá z poslední věty první citace, zestátnění není pro proletariát cílem. „... *není* řešením konfliktu, avšak skrývá v sobě skutečný prostředek, možnost řešení“, jež tkví v tom, „že společnost otevřeně a bez okolků vezme do svých rukou produktivní síly, které odrostly jakémukoli jinému způsobu správy než společenskému.“⁴⁴⁾

Státní vlastnictví a státní řízení výroby se z tohoto hlediska jeví jako přechodné a dočasné do doby, kdy společnost sama převezme výrobní prostředky do vlastní správy a bude jimi nakládat jako se společenskými bezprostředně.

Převzetí produktivních sil společností však Engels nechápe jako jednorázový akt, nýbrž jako *vývojový* proces. První podmínkou mu je, aby stát se stal „opravdu představitelem celé společnosti“. A prvním aktem, kdy vystoupí jako představitel společnosti je „akt převzetí výrobních prostředků ve jménu společnosti“. Tento akt bude „*posledním* jeho *samostatným* aktem jakožto státu“. Stát jím „učiní sama sebe zbytečným“. Avšak nikoli proto, že by se vzdal své činnosti, včetně nezbytné ingerence do sféry hospodářské a sociální. Nebo, že by společnost zrušila stát; uměle eliminovala jeho ingerenci. Nýbrž proto, že „zasahování státní moci do společenských vztahů se pak stane v jednom oboru po druhém zbytečným a proto samo usne.“⁴⁵⁾

Teprve až se stane státní ingerence zbytečnou nebo natolik se stane zbytečnou a sama od sebe „usne“, převezme společnost do svých rukou produktivní síly a začne je spravovat samosprávně. Samospráva se z bez-

⁴³⁾ B. Engels, *Anti-Dühring*, str. 241.

⁴⁴⁾ Tamtéž; srov. z tohoto hlediska též původní Marxovo pojetí společnosti revolučního proletariátu (*Spisy* sv. 3, str. 88).

⁴⁵⁾ Uvedené citace tamtéž, str. 244.

prostředně realizovatelného požadavku mění v *cíl*, který je *postupně* uváděn v život, úměrně nazrálým sociálně ekonomickým podmínkám.

To ovšem neznamená, že samospráva výrobců je jen cílem, bez jakýchkoli reflexů k okamžiku, kdy stát přejímá jménem společnosti a jako její opravdový představitel výrobní prostředky. Již tehdy musí být v aktu proletářského státu (tj. proletariátu zorganizovaného ve stát) potencionálně obsažena, neboť ono převzetí výrobních prostředků je *posledním samostatným* aktem státu jako státu. Všechny jeho další akce jsou akcemi, v nichž se stále více a více uplatňují komunistické síly, integrované a vedené revoluční stranou proletariátu. Konečně vlastním smyslem onoho převzetí je sociální osvobození proletariátu. A „dělník je svoboděn jen tehdy, je-li vlastníkem výrobních prostředků; je to možné v individuální nebo kolektivní formě: individuální formu vlastnictví hospodářský vývoj překonává a bude překonávat každým dnem víc a více; zbývá tedy jediné kolektivní forma vlastnictví“.⁴⁶⁾ Marx spojuje „kolektivní vlastnictví“ se *svobodou dělníka*.

Uvedené zárodky samosprávy však zprostředkuje a dále je rozvíjí proletářský stát. Přípravuje tak společnost a společenské samosprávné mechanismy na okamžik, kdy samy převezmou do svých rukou správu společenských věcí a budou ji provádět přímo, bez — nyní již zbytného — prostředníka.⁴⁷⁾

Zavést tedy společenskou správu produktivních sil samou společností, předpokládá ustavit ve vlastní sféře občanské společnosti společenský organismus správy a řízení výroby. Takováto organizace může být především organizací samosprávného typu, jež uvedené podmínky splňuje a zároveň respektuje metodické oddělení vlastní sféry řízení výroby (srov. s rozbořem sub 2 tohoto §). Teorie státního vlastnictví není v rozporu se samosprávou typu komuny a dělnických sdružení. Je uznáním faktu, že stát se převzetím moci proletariátu stává skutečným představitelem společnosti a že v sobě ukrývá skutečnou možnost řešení konfliktu postupným formováním předpokladů pro determinované zavádění samosprávy. Pokládám opět za nezbytné zdůraznit, že Marx i Engels vycházeli z předpokladu vospělé společnosti své doby.

3. Pařížská komuna začala rozvíjet současně se samosprávou ve sféře veřejné též samosprávu ve sféře sociální a výroby. Sociálně ekonomický

⁴⁶⁾ *Vybrané dopisy*, str. 316; Engels zde tlumočí Marxovu formulaci do návrhu programu francouzské Dělnické strany, o níž sám říká, že „jen málokdy jsem se setkal s něčím, co by mne svou vybroušenou formulací tak překvapilo“ — tamtéž.

⁴⁷⁾ Srov. z tohoto hlediska Leninovu polemiku vůči „dělnické opozici“ v otázce tzv. „dělnické samosprávy“. (*Spisy sv. 32.*)

prvek byl jednak integrální složkou Komuny, jednak se ustavil (zejména ve sféře vlastní výroby) v autonomní samosprávnou organizaci — v dělnické sdružení. Jím učinila Pařížská komuna první kroky na dosud neznámé zelené louce „výrobní demokracie“. Jejím prostřednictvím a v obecné garanci samosprávy komunálního typu chtěla přinést skutečné osvobození proletariátu.

Je otázkou, nakolik tyto kroky podnikla živelně a nakolik uvědoměle pod vlivem vědeckého komunismu. Pařížská komuna se hrdě hlásila k I. Internacionále a není proto třeba o jistém vlivu uvědomělého prvku pochybovat. V každém případě však dala svými kroky ve sféře komunální a výrobní samosprávy odpověď, kde se rodí a fixuje hegemonie a panství proletariátu ve společnosti (a to přesto, že byla produktem politického vývoje, nikoli klasického sociálně ekonomického vývoje). Zdůraznila, že hegemonie proletariátu vyrůstá ze sociálně ekonomických vztahů a že jím, tak jak v jejich sféře získává proletariát vedoucí postavení a roli a nastupuje cestu svého osvobození, se také fixuje. Sociálně ekonomická moc proletariátu je základem stability proletářské politické společnosti a jejího určení jako organizace důsledně demokratické.

§ 4.

MARX A ENGELS O PŘÍSTUPU K SOCIALISMU A PROLETÁŘSKÉ POLITICKÉ SPOLEČNOSTI PO PAŘÍŽSKÉ KOMUNĚ

Pařížskou komunou končí v západní a střední Evropě epocha buržoazních revolucí. Nastává období stabilizace kapitalismu a relativně pokojného vývoje. Epocha proletářských revolucí není v dohlednu. Proletariát přechází od bezprostřední přípravy revoluce k práci organizační s perspektivou dlouhodobé organizační a uvědomovací činnosti.

1. Pařížská komuna byla první závažnou výstrahou evropské buržoazii. Problematicovala další setrvání buržoazie na liberalistických „exkluzivních“ formách politického panství, které stále častěji vyvolávaly ostřejší roztržky nejen s masou dělnické třídy, nýbrž i s tradičními spojenci buržoazie. Akce „státu-policejta“ neuvolňovaly sociální napětí. Vyhrocovaly je. A řešení rozporů uvnitř vládnoucí třídy, jež dosud vrcholila v otevřeném politickém boji a vtahovala další masy do politického dění a objektivně je připravovala k samostatnému politickému vystoupení, se jevila rovněž nadále neúnosná.

Pařížská komuna signalizovala buržoazii nutnost změnit formu politického panství a otevřeně represivní státní režim a „nahradit“ je „novými“, jež by umožňovaly „pokojné“ řešení rozporů uvnitř buržoazie a mezi buržoazií a skupinami sociální základny jejího panství a vytvořily takovou soustavu politických vztahů a takové politické prostředí, které by v panství buržoazie *jevo*vě zdůraznily znaky vlády „všeobecného dobrovolného

souhlasu“. Pařížská komuna byla historickým mezníkem v přechodu od liberalistické, omezené demokracie k *demokrácii zahrnující celou společnost*, od původních kontinentálních exkluzivních buržoazních forem vlád k *parlamentarismu* s odpovědnou vládou. Byla historickým mezníkem v přechodu od zjevného politického panství buržoazie k *hegemonii* buržoazie ve společnosti, zabezpečované prostředky sociálními, materiálními, morálními, jakož i duchovním vedením společnosti a taktickým používáním nástrojů a prostředků politického panství.

V Evropě otevřela popsany proces III. republika. III. republika navázala na historický francouzský parlamentarismus a dále jej rozvinula o odpovědnou vládu a o zvýraznění role orgánů veřejného mínění, nezávislých na vládě. Francouzský parlamentarismus se měl stát zábranou vůči snahám o usurpaci moci presidentem (reakce na státní puč Napoleona III. a na náznaky snahy o „silného“ presidenta po pádu Pařížské komuny). Podlomil jeho samostatnou moc. Učinil vládu závislou na sobě, čímž oslabil i samostatné postavení byrokracie. Tím vším formoval podmínky, kdy všeobecné volební právo přestávalo být pro dělnickou třídu bezcenné a získávalo na hodnotě.¹⁾ (Přesto postavení francouzského parlamentu nedosáhlo úrovně anglického protějšku. Relativní nezávislost francouzské vlády, jakož i některá prerogativa presidenta zůstaly výraznější. Zachovala se ve velkém rozsahu též instituce byrokracie s rozsáhlou relativní samostatností při výkonu státní moci.)

Z Francie se princip „vlády všeobecného souhlasu“ a třídní hegemonie vlnovitým šířením postupně prosazoval ve všech průmyslově vyspělejších evropských zemích včetně kolébky parlamentarismu — Velké Británie. Ukázalo se, že buržoazní společnost ještě zdaleka nevyčerpala všechny možnosti demokratického rozvoje, že má k „dispozici“ politické formy, které umožní buržoazii „řešit“ (přesněji tlumit) sociální rozpory, aniž by aktivizovala masy a dovolí jí politikou svazků nejen obnovit původní

¹⁾ Srov. K. Marx, B. Engels, *Vybrané spisy I*, str. 126–127; *Vybrané dopisy*, str. 147, 161, 194.

Marx charakterizuje podmínky „nulity“ významu všeobecného volebního práva ve Francii a prostředky jejich překonání takto: „Je snadno pochopitelné, že v zemi, jako je Francie, kde exekutivní moc disponuje armádou úředníků..., kde tedy udržuje v naprosté závislosti ohromnou masu zájmů a existencí, kde stát obepíná, kontroluje, spravuje, střeží a poručňuje občanskou společnost od jejich nejdůležitějších projevů až k jejím nejnicotnějším hnutím, od nejvšeobecnějšího způsobu její existence až k soukromé existenci jednotlivců, kde toto parazitní těleso svou svrchovaně mimořádnou centralizací nabývá všudypřítomnosti, vševědouce, urychlené pohyblivosti a mrštnosti, kteréžto vlastnosti mají svou dobu jen v bezradné nesamostatnosti, rozplizlé beztvárnosti skutečného společenského tělesa — je pochopitelné, že v takovéto zemi Národní shromáždění, které ztratí právo disponovat ministerskými křesly, ztrácí zároveň veškerý skutečný vliv, jestliže zároveň nezjednoduší státní správu, nezmenší co nejvíc armádu úřednictva a nedovolí konečně občanské společnosti a veřejnému mínění, aby si vytvořily své vlastní orgány, nezávislé na vládní moci“ (*Vybrané spisy I*, str. 286).

sociální základnu svého panství, nýbrž dále ji rozšířit. Jde o období demokratického rozvoje buržoazní společnosti, o období formování (i když teprve základu) moderní hegemonie buržoazie.

V jeho průběhu se zrodilo odborové hnutí proletariátu a jako legální se konstituovaly politické strany dělnické třídy. Odvozují tedy svůj původ z buržoazní demokracie a politické svobody; jsou afirmací demokracie a svobody vůbec a jejich rozvinutím, avšak ještě na základě vztahu občan : občan, nikoli na základě vztahu individuum : individuum. Buržoazní demokracie a politická svoboda jim také vtiskly jisté charakteristické znaky. Jsou organizacemi *třídními* (tj. antikapitalistickými) a zároveň organizacemi *konkurenčními* v rámci politické konkurence parlamentarismu a sociálně ekonomické konkurence občanské společnosti. Pro dělnické hnutí je tato dvojakost dvousečná. Jako třídním organizacím jim dovoluje v jisté míře využít politické a sociálně ekonomické konkurence pro třídní cíle, zejména pro pokládání základů hegemonie proletariátu prostřednictvím navazování, upevňování a rozšiřování svazků a pro přípravu subjektivních sil revoluce. Z druhé strany je vystavuje rafinovanému nebezpečí, že upadnou do postavení politického a sociálně ekonomického konkurenta a stanou se jen složkou buržoazního politického a sociálně ekonomického konkurenčního mechanismu (omezí se na reformy kapitalismu a ústupky), objektivně rozšíří sociální základnu panství a hegemonie buržoazie. Formální masová demokracie²⁾ a parlamentarismus spojily sílu (politické panství) se „všeobecným dobrovolným souhlasem“, periodicky obnovovaným volbami a průběžně postojem (resp. činností) politických stran a skupin organizovaného zájmu. Staly se páteří hegemonie buržoazie v nových podmínkách. Daly ale zároveň „materiální sílu“ dělnickému hnutí, neboť početnost se stává silou teprve jako organizovaná a uvědomělá. Byly proto náchylné k tomu, stát se prostředím a půdou k definitivnímu vybojování třídního boje mezi buržoazií a proletariátem.

²⁾ Z hlediska postavení individua-občana jsou masová demokracie („demokracie milionů“) a „partiokracie“ jako soustavy další příčinou formalizace demokracie. Rozdělují demokracii do dvou sfér: na sféru politické reprezentace a veřejného života, která se stává plně doménou politických stran a na sféru individuálních svobod („individuální seberealizace“). Modifikují demokratické prostředí zejména vlivem a rolí politických stran při vytváření veřejného mínění, jehož význam se neobyčejně umocňuje. Z druhé strany, politická strana se stává základní podmínkou politické emancipace třídy či vrstvy. Bez ní je třída či sociální skupina *pouhým* objektem manipulace.

V podmínkách kapitalismu je masová demokracie a partiokracie tedy *podmínkou* uplatnění jednotlivce jako průměrného třídního individua. Umožňuje třídně politickou emancipaci proletariátu v rozsahu určeném kapitalistickým sociálně ekonomickým systémem. Jeho přípravu pro boj za plnou třídní emancipaci v novém státě. Zvýrazňuje realnost demokracie pro třídu a třídní individua tím více, čím více je masa třídy uvědomělejší a organizovanější. V tomto smyslu také vytváří předpoklady pro boj za prosazení třídního zájmu prostřednictvím třídní organizace.

2. V teoretických spisech analyzujících Marxovy a Engelsovy názory na diktaturu proletariátu po Pařížské komuně se často vyskytuje tvrzení, že oba na Pařížskou komunu „pozapomněli“ a „vrátili“ se ke své původní tezi o demokratické republice, v níž má být definitivně dobojován třídní boj. Domnívám se, že jde o nedorozumění dvojího druhu. Marx a Engels na Pařížskou komunu *nezapomněli*. Naopak se k ní soustavně vraceli a konfrontovali daný stav a situaci (resp. návrhy programů) z hlediska Pařížské komuny. K ověření stačí přechíst si jejich korespondenci v souvislosti s Gothajským a Erfurtským programem a další, zejména Engelsovy, pozdější práce. Marx a Engels si ale byli vědomi specifičnosti Pařížské komuny a skutečnosti, že pro krátkost jejího trvání a místní omezenost bylo velmi obtížné oddělit obecné od specifického a individuálního. Bylo jim zřejmé, že zkušenosti individuálního případu mají svůj význam, avšak že je nelze povýšit na teorii i v úrovni abstrahovaných tendencí, na obecně platné a závazné pokyny pro každý další případ v budoucnosti (k čemuž živelné, resp. teoreticky nedostatečně fundované hnutí naopak vždy tíhne).³⁾

Za druhé „návrat“ k demokratické republice nebyl fakticky žádným návratem. Nebyl „popřením zkušeností“ Pařížské komuny, neboť Pařížská komuna byla svou formou (*a víc než jen formou*) demokratickou, samosprávně organizovanou republikou.^{3a)} Tím, že opětovně zdůraznili demokratickou republiku jako formu a prostředí, v nichž má být definitivně vybojován třídní boj a jako formu diktatury proletariátu, podtrhli *právě ono obecné* v Pařížské komuně a „opomenuli“ specifické a individuální. Konečně období po Pařížské komuně „převzalo“ a modifikovalo, jak jsme si ukázali, některé demokratické vymoženosti Pařížské komuny (rozšíření demokracie na celou společnost, zdůraznění významu samosprávy, vládu „všeobecného dobrovolného souhlasu“, překonání dělby moci ve směru parlamentarismu), takže vytvořilo nové prostředí, jemuž bylo nezbytné přizpůsobit taktiku, popřípadě strategii třídního boje.

Proto již v kritice Gothajského programu nalézáme Marxův odkaz o tom, že v demokratické republice „... v této poslední státní formě měšťácké společnosti, má být *definitivně* vybojován třídní boj“. Na jiném místě stejného dopisu zdůraznil, že třídní podstatou státu politického přechodného období může být pouze „revoluční diktatura proletariátu“.⁴⁾ Střetá-

³⁾ Srov. K. Marx, B. Engels, *Spisy* sv. 2, str. 37–45; dále *Vybrané dopisy*, str. 334 (Engelsovo osvětlení Marxova přístupu v hodnocení Pařížské komuny).

^{3a)} Srov. V. I. Lenin, *Spisy* 25, str. 504 aj.

⁴⁾ K. Marx, B. Engels, *Vybrané spisy* II, str. 29 a 28. V souvislosti s diktaturou proletariátu nadhazuje Marx rovněž otázku státu za komunismu. Příčiny jeho existence a jeho roli analyzuje tamtéž na str. 17–20. Problematika tato však překračuje rámec zaměření této práce. Blíže se jí zabývám v článku V. I. Lenin o státu a diktatuře.

váme se tu poznovu s „jednotou“ diktatury proletariátu jako podstaty státu přechodného období a demokratické republiky jako formy, v níž má být *definitivně* vybojován třídní boj. Domnívám se, že právě na *jednotu* diktatury proletariátu (sociálních úkolů proletariátu) a demokratické republiky (demokratických úkolů proletariátu) se v pracích padesátých let pozapomínalo.⁵⁾ Opomíjelo se, že Pařížská komuna byla „zárodečnou“ demokratickou, samosprávně organizovanou republikou dělníků a pařížského lidu, kteří si „dali“ za úkol uvolnit prvky nové společnosti a že právě z obou těchto „hledisek“ (neboť první nebylo možné zachovat bez druhého a druhé provést bez prvního) byla *vlastně* „zárodečnou“ *formou diktatury proletariátu*, jež „musela posléze nutně vést ke komunismu“. Mám za to, že právě zde je onen pramen zdánlivého „opomenutí“, přesněji řečeno, ono nepochopení, vyskytující se v pracích produkovaných pod vlivem stalinské teorie diktatury proletariátu, která v ní spatřovala jednoznačně organizaci represe a útlatu a nikoli demokratickou republiku, v níž má být *definitivně* vybojován třídní boj.

V dopise A. Bebelovi ke stejnému návrhu programu B. Engels zdůrazňuje potřebu demokratické samosprávy.⁶⁾ Marx a Engels ve zmíněné kritice (a až do konce svého života) opětovně zdůrazňovali, že cesta k socialistické revoluci vede *přes* měšťáckou demokracii, že *demokratická* republika je nejvhodnější formou k vyřešení třídního protikladu,⁷⁾ že tato republika

⁵⁾ Každé kdyby je v teorii problematické až iluzorní. Domnívám se, že kdyby Pařížská komuna se zformovala v soustavu moci s převážujícími nebo dokonce výlučnými prvky revoluční diktatury historického vzoru (a byly v ní většinově přítomny síly, které programově tíhly k takovému vzoru – srov. jejich hodnocení Engelsem, *Vybrané spisy I*, str. 499–502), že by od sebe spíše odradila masy pařížského lidu, nesetkala by se s tak jednoznačnou a spontánní podporou. Toho si také byli Internacionalisté (a zejména v jejich středu skupinu marxistů) plně vědomi a odmítli vstoupit do Jakobiny-Blanquisty renovovaného Výboru veřejného blaha. To ovšem neznamená, že Pařížská komuna neměla provést nutné zákroky vůči versailleské agentuře v Paříži a usilovat o účinnou izolaci „Versailles“.

⁶⁾ K. Marx, B. Engels, *Vybrané spisy II*, str. 37.

⁷⁾ Srov. K. Marx, B. Engels, *Vybrané spisy II*, str. 241; *Vybrané dopisy*, str. 122, 338 aj. – Není bez významu, jak tuto otázku interpretuje B. Engels v r. 1883 v dopise E. Bernsteinovi: „Jestliže proto příznivé podmínky a revoluční minulost pomohly Francouzům svrhnout Bonaparta a nastolit buržoazní republiku, mají proti nám... výhodu v tom, že už mají formu, v které musí být boj dobojován do rozhodujícího konce, formu, kterou si my musíme ještě *vybojovat*. Předběhli nás politicky o celou etapu. Monarchistická restaurace ve Francii by proto způsobila, že by znovu přišel na pořad dne boj o znovudobytí buržoazní republiky, kdežto udržení republiky znamená, že *přímý* nezastržený třídní boj proletariátu s buržoazií vzrůstá a vyhrocuje se až ke krizi. Ani u nás nemůže a *nesmí* být prvním bezprostředním výsledkem revoluce co do formy nic jiného, než buržoazní republika. Ale to bude jen nakrátko a přechodně, protože u nás není našťástí ryze republikánská buržoazní strana. Buržoazní republika snad v čele s pokrokovou stranou poslouží nám především tím, že *získá široké dělnické masy pro myšlenku revolučního socialismu*. To se může stát během jednoho, dvou roků a přitom se úplně vyčerpají a samy rozpadnou všechny ještě možné, podřadnější strany, kromě naší. Teprve pak můžeme s úspěchem vzít moc do svých rukou.“ (Tamtéž, str. 332–333.)

Vývoj německé revoluce v r. 1818 dal Engelsovi za pravdu. Německá revoluce svrhla

má a může v sobě shrnovat maxima demokratického vývoje. V závěru života Marxe a Engelse byly (relativním) maximem demokratického vývoje samospráva a parlamentarismus. Oboje vyrostlo z dlouhodobého revolučního třídního a demokratického úsilí, oboje se ve své době stalo synonymem demokracie, resp. demokratické republiky, atributem demokratických tradic lidu, včetně (nebo *především*) proletariátu. Bylo proto výstižné, jestliže Engels označil všeobecné volební právo v prostředí tzv. vlády „všeobecného dobrovolného souhlasu“ za teploměr zralosti dělnické třídy, její připravenosti převzít moc.⁸⁾

Je tedy pochopitelné, když Engels v jednom ze svých posledních teoretických děl, v kritice Erfurtského programu, naprosto jednoznačně říká: „Je-li co nesporného, je to to, že naše strana a dělnická třída může dospět k moci jedině za demokratické republiky. *Ta je dokonce specifickou formou pro diktaturu proletariátu...*“ (podtrhl E. K.).⁹⁾

Dále když pro demokratickou republiku jako formu diktatury proletariátu požaduje samosprávnou organizaci místa a její samosprávnou vertikální výstavbu.¹⁰⁾

Bylo by nedorozuměním vydávat citované Engelsovy úvahy za krok nazpět proti Pařížské komuně. Viděli jsme, že i Marx se k požadavku demokratické republiky tzv. „vrátil“. Mám za to, že ve výše uvedených tezích byl podán v nejobecnější formě názor zakladatelů vědeckého komunismu na formu diktatury proletariátu v průmyslově vyspělých zemích, s dlouhodobou demokratickou tradicí a s relativně vysokou obecnou kulturní úrovní.

3. Kromě návaznosti, začínají se v Engelsových úvahách prosazovat prvky nového možného přístupu k diktatuře proletariátu v podmínkách masové demokracie a tzv. vlády „všeobecného dobrovolného souhlasu“, projevují se: a) rozšířením možnosti „pokojného“ revolučního přístupu k socialismu na další země; b) modifikací přístupu cestou ozbrojeného povstání v zemích, kde převažujícím faktorem moci zůstala byrokraticko-militaristická monarchie.

a) Společným oběma variantám byl důsledek zavedení všeobecného vo-

nejdříve byrokratickomilitaristickou monarchií, aby se dále připravovala k proletářské revoluci, jež zůstala neúspěšná. Obdobně tomu bylo rovněž v lidových demokraciích. Nejdříve bylo zapotřebí svrhnout „moderní“ bonapartismus (fašismus), obnovit (či zřídit) demokratickou republiku, aby se mohla rozhodnout otázka moci ve prospěch dělnické třídy.

⁸⁾ *Vybrané spisy II*, str. 334.

⁹⁾ K. Marx, B. Engels, *Kritiky programů*, Svoboda 1950, str. 105.

¹⁰⁾ K. Marx, B. Engels, *Kritiky programů*, str. 106–107.

lebního práva — potřeba pozitivních svazků proletariátu s neproletářskými vrstvami pracujících. Jejich nezbytnost zdůraznila Pařížská komuna (a tím nepřímo i závislost osudu revoluce na „zralosti“ pozitivních svazků). Marx musel na její adresu znova opakovat myšlenku z r. 1848, že francouzský proletariát nemůže postoupit ani krok vpřed, nemůže zkřivit ani vlas na hlavě kapitalismu, jestliže nezíská na svou stranu městskou maloburžoazii a rolnictvo. Pařížská komuna také prokázala — aspoň ve vztahu k pařížské maloburžoazii a ojedinělým venkovským obvodům — že za určitých podmínek jsou pozitivní svazky možné a reálné.¹¹⁾

Proti roku 1848 (ve Francii r. 1789), kdy spojencem proletariátu mohly být revoluční antifeudální maloburžoazie a rolnictvo, se situace podstatně změnila. „K povstání, s nímž by sympatizovaly všechny lidové vrstvy, stěží opět dojde. V třídním boji se střední vrstvy asi nikdy všechny bez výjimky neseskupí kolem proletariátu tak, aby naproti tomu reakční strana obklopující buržoazii téměř zmizela. Tak bude ‚lid‘ vždycky rozdělen a nebude tudíž té mocné páky, která se roku 1848 ukázala tak účinnou.“¹²⁾ Přesto, nebo právě proto, bylo podle Engelse stále více evidentní, že socialisté (např. ve Francii) „trvalého vítězství mohou dosáhnout jen tehdy, získají-li předem velké masy lidu, což zde znamená rolníky“.¹³⁾ Bylo stále naléhavější o pozitivní svazky usilovat a je navazovat.

Engels se také v této době začíná hlouběji zabývat sociální diferenciací rolnictva z hlediska možnosti pozitivních svazků. Svědčí o tom předmluvy k „Německé selské válce“ (1875), k „Bytové otázce“ (1887), k „Třídním bojům ve Francii“ (1895) a speciální studie „Rolnická otázka ve Francii a Německu“ (1894). Všechny tyto práce vyznívají v jednoznačný závěr. Úspěch proletářské revoluce (ale i revoluce proti byrokratickomilitaristické monarchii v Německu) závisí na postoji středních vrstev, z nichž je třeba některé získat na stranu proletariátu již před, resp. v průběhu revoluce, zatímco u ostatních nadále setrvat na zásadě „nikoli proti nim“. Avšak i na ony posledně jmenované je nezbytné pamatovat po dobytí moci proletariátem. A tak Engels v souvislosti s pozitivními svazky koncipuje „plán“ dobrovolné socializace rolnictva cestou rolnických družstev.¹⁴⁾ Pozitivní svazky před, za a po dobytí moci „předurčují“ politické prostředí přístupu k moci, jakož i politické prostředí po jejím uchopení: vůči spojencům nelze vystupovat „diktátorsky“; politickým základem pozitivních svazků je *demokracie*.

¹¹⁾ K. Marx, B. Engels, *Vybrané spisy I*, str. 545–547.

¹²⁾ Tamtéž, str. 130.

¹³⁾ Tamtéž, str. 132.

¹⁴⁾ Srov. K. Marx, B. Engels, *Vybrané spisy I*, str. 133, 670–672; *II*, str. 454–460.

b) Strukturální změny v buržoazní demokracii a v demokratickém prostředí s možností pozitivních svazků dovolily Engelsovi učinit závěr o *představě* pokojné přeměny staré společnosti v novou. V Kritice Erfurtského programu píše: „Lze si představit, že stará společnost by mohla pokojně přejít na novou v zemích, kde *zastoupení lidu soustřeďuje veškerou moc*, kde podle ústavy *může člověk dělat vše, co chce*, jakmile má za sebou *většinu národa*; v demokratických republikách jako Francie a Amerika, v monarchiích jako Anglie...“¹⁵⁾

Soustředění veškeré moci v orgánu zastoupení lidu (v parlamentu, ale i v Kongresu s presidentem voleným lidem) a možnost dělat vše, jakmile máme za sebou většinu národa — tak vymezuje Engels politické prostředí, ve kterém si lze představit pokojný přístup k socialismu jako možný. Stejně prostředí také dovolovalo provést ono Engelsovo přebudování státního mechanismu; nahradit tradiční aparát *samosprávou* míst, oblastí atd. a podle potřeb proletariátu jej i jinak zformovat.¹⁶⁾

Engels však ani v nejmenším neidealizoval buržoazní demokracii či demokratickou republiku. Byl si plně vědom, že „jako každá jiná forma vlády je určována svým obsahem; pokud má formu buržoazní demokracie, je nám právě tak nepřátelská, jako kterákoli monarchie (nepřihlížíme-li k *formám*, v jakých se toto nepřátelství projevuje). Je proto naprosto nepřipustnou iluzí pokládat ji za skutečně socialistickou formu anebo ji ukládat — pokud je *ještě u moci* buržoazie, socialistické úkoly. Můžeme od ní vydobýt ústupky, ale nikdy ji nesvěříme uskutečnění svých vlastních úkolů, *nemáme-li možnost kontrolovat ji menšinou tak silnou*, aby se kdykoli mohla změnit ve většinu...“¹⁷⁾ (podtrhl E. K.). Engels tedy předpokládal, že demokratická republika se může změnit v nástroj uskutečňování vlastních socialistických úkolů proletariátu, stát se jeho politickou formou, jestliže proletariát získá takové postavení, jež mu umožní *změnit se v trvalou většinu* (v reprezentanta vlády *reálného* všeobecného dobrovolného souhlasu — *skutečné* většiny národa), tj. získá-li v podmínkách demokracie *hegemonii* v demokraticky a pokrokově orientované části společnosti (zejména mezi neproletářskými vrstvami pracujících) a *jejím prostřednictvím* nastolí vlastní politické panství. To nebylo zřejmě možné bez vzniku a rozvoje široké vlny nespokojenosti s kapitalistickým řádem,

¹⁵⁾ K. Marx, B. Engels, *Kritiky programů*, str. 104. (Podtrhl E. K.) Jak víme, nejde o závěr nový. Nové je rozšíření představy o pokojné přeměně staré společnosti v novou na jednu ze zemí evropského kontinentu. Že se touto otázkou Engels a tudíž též Marx vážně zabývali, svědčí tato věta z dopisu B. Engelse J. F. Beckovi: „Buď tu již nebude *třeba fráze o pokojném dosažení cíle*, anebo bude třeba ji brát mnohem vážněji.“ (R. 1879; *Vybrané dopisy*, str. 293.)

¹⁶⁾ Tamtéž, str. 106–107.

¹⁷⁾ K. Marx, B. Engels, *Vybrané dopisy*, str. 425, 426.

jež by zasahovala podstatně střední vrstvy a která by za hegemonie proletariátu přerostla v revoluční vlnu, zabezpečující opatření k přeměně společnosti, prováděné revoluční vládou proletariátu.

c) Na sklonku Engelsova života bylo popsáno prostředí stále ještě spíše výjimečné. Neexistovalo např. v Německu, v Rakousko-Uhersku, v Itálii aj., kde do značné míry docházelo k „demokratizaci“ shora, při zachování převahy bonapartistických a byrokratických forem, institucí a metod.¹⁸⁾ Zde parlament nesoustřeďoval veškerou moc. Nebylo možné, aby ten, kdo získá většinu národa, si dělal pokojně a legálně „co chce“. Proto také Engels označuje německý „parlament“ za „fikový list absolutismu“, neboť zde byla „... vláda téměř všemocná a říšský sněm a ostatní zastupitelské sbory bez skutečné moci...“.¹⁹⁾ Orientaci na „pokojný“ přístup k socialismu v takových zemích označil za „obrovskou iluzi“, neboť zde nelze zřídit ani „republiku pohodlnou pokojnou cestou“, natož pak komunistickou společnost.^{19a)}

Avšak ani v těchto zemích nepředpokládal Engels klasický způsob převzetí moci. Bylo to dáno jednak změnou „válečné techniky“,²⁰⁾ jednak přítomností více nebo méně významných prvků formální demokracie, zejména všeobecného volebního práva. Právě o ně se mělo proletářské politické hnutí opírat a dále je rozvíjet.²¹⁾ Mělo využívat demokratické prostředí k nepřetržitému růstu organizovanosti a komunistické uvědomělosti proletariátu, k získávání podpory ze strany středních vrstev a dosáhnout příklonění většiny středních vrstev na stranu proletariátu. Přípravovat se k rozhodnému boji, k němuž by nebylo vyprovokováno, nýbrž samo – jako garant legality a demokracie (a demokratického rozvoje) – by „vyprovokovalo“ druhou stranu dohnanou k zoufalství. *A právě v tomto okamžiku jako pán situace, zbavený „závazků“, mělo dělnické hnutí převzít revolučním způsobem moc – nastolit diktaturu proletariátu.*

Jak lze usoudit, neměl se druhý způsob převzetí moci proletariátem v zásadě odlišovat od prvního. Rozdílné mělo být finále, kde Engels předpokládal otevřené ozbrojené střetnutí „nového typu“^{21a)} se všemi jeho důsledky. Jistou obdobu takového finále nevyklučoval jako možnou ani v zemích první skupiny, neboť způsob řešení otázky moci vždy závisí na momentální

¹⁸⁾ K. Marx, B. Engels, *Vybrané dopisy*, str. 149, 154, 161, 332, 333, 339, 399, 422–423; *Vybrané spisy I*, str. 673–674 aj.

¹⁹⁾ K. Marx, B. Engels, *Kritiky programů*, str. 104.

^{19a)} Tamtéž, str. 105.

²⁰⁾ K. Marx, B. Engels, *Vybrané spisy I*, str. 124, 127–130.

²¹⁾ Tamtéž, str. 126–127.

^{21a)} Tamtéž, str. 129, 130, 132–134.

situaci a okolnostech, takže nebylo možné předem vyloučit, že i země první skupiny budou muset volit druhou variantu.

4. Ve vztahu k ekonomickému modelu diktatury proletariátu setrvali Marx a Engels na původním stanovisku (s uvedenými již modifikacemi). V kritice Gothajského programu hovoří Marx opětovně o „společnosti sdružených výrobců“, ve které „věcné výrobní podmínky“ budou „družstevním vlastnictvím dělníků samých“. Za takové situace „budou rovněž spotřební podmínky rozdělovány jinak než dnes“.²²⁾ Dělník se již nebude jen zúčastňovat výroby, *nýbrž bude se podílet na rozdělování a na správě společenského bohatství.*²³⁾

*

Engels umírá v době, kdy v zásadě končí etapa relativně klidného vývoje kapitalismu. Formující se monopolní kapitalismus a imperialismus vyvolávají sociálně ekonomický krizový stav a s ním spjatou revoluční situaci: otvírají epochu proletářských revolucí. Marxistické hodnocení této epochy — s odhalením důsledků pro přístup k socialismu a pro proletářskou politickou společnost — je spjato s jménem V. I. Lenina.

²²⁾ K. Marx, B. Engels, *Vybrané spisy II*, str. 17 a 20.

²³⁾ K. Marx, B. Engels, *Vybrané spisy II*, str. 168.

DALŠÍ POUŽITÁ LITERATURA

- Adler M. Staatsauffassung des Marxismus, Vídeň 1922;
Lehrbuch der materialistischen Geschichtsauffassung des Marxismus, Berlin 1930.
- Althusser L. Philosophie jako zbraň revoluce, La Pensée 138/1968.
- Arbes J. Komuna, neboli obec pařížská, Praha 1950.
- Aus der literarischen Nachlass von K. Marx, F. Engels und F. Lassalle, Stuttgart 1902.
- Bauer O. Der Weg zum Sozialismus, Vídeň 1919;
Der Kampf um die Macht, Vídeň 1924;
Kapitalismus und Sozialismus, Berlin 1931;
Rätediktatur oder Sozialdemokratie, Vídeň 1919;
Weltrevolution, Vídeň 1919.
- Bebel A. Die Tätigkeit des deutschen Reichstag, Berlin 1909;
Zena a socialismus, Praha 1962;
Briefwechsel mit F. Engels, Londýn 1965.
- Becker B. Geschichte und Theorie der Pariser revolutionären Kommune des Jahres 1871, Leipzig 1879.
- Besse G. Sociální třída a společnost, Cahiers du Communisme, 8–9/1968.
- Bertelmann K. K některým stránkám dialektiky třídního, politického a celospolečenského zájmu, Právník 10/1967.
- Bauman Z. Zarys marksistowskiej teorii społeczeństwa, Varšava 1964.
- Bernstein E. Zur Geschichte und Theorie des Sozialismus, Berlín 1901;
Dokumente des Sozialismus, Stuttgart 1904.
- Bucharin N. I. Theorie historického materialismu, Moskva 1921;
K teorii imperialistického státu, Moskva 1916.
- Bugajev E. Třídy a strany v předvečer Října, Kommunist 16/1966.

- Bystřina I. K teorii socialistické státnosti, Praha 1967;
K některým předpokladům všestranného rozvoje osobnosti za přechodu ke komunismu, Právník 10/1960;
Vznik ekonomického systému státu v Říjnu a po Říjnu, Právník 10/1967.
- Cogniot G. Století I. Internacionály, La Pensée 111/1964.
- Cornu A. Próba krytyki marksistowskiej, Varšava 1955.
- Cvekl J. Meditace nad dílem K. Marxe, Nová mysl 6/1968.
- Čirkin B. E. Formy gosudarstva perechodnogo k socialističeskomu tipu, Moskva 1966.
- Dubský I. Raná tvorba K. Marxe a B. Engelse, Praha 1958.
- Farberov N. P. K. Marx — Begründer der Staats und Rechts Theorie der Arbeiterklasse, Berlín 1968.
- Filipiak T. O ewolucji idei demokracji, Varšava 1967.
- Garaudy R. Karel Marx, Praha 1968.
- Gorelčenko N. K. Marx, F. Engels ob otnošenii proletariata k gosudarstvu v revolucii (1847—1852 gg.), sborník, Krasnodar 1966.
- Gramsci A. Základy politiky, Praha 1967;
Dopisy z vězení, Praha 1949.
- Hermach J. Jaké jsou podstaty socialismu, Nová mysl 5/1968.
- Chaloupka V. Pařížská komuna, první pokus o nastolenie diktatury proletariátu, Bratislava 1961.
- Chejce F. Pařížské kommunari, Moskva 1961.
- Jičínský Z. K vývoji socialistického pojetí občanských práv, Právník 3/1967;
K specifickým rysům základních práv za socialismu, AUC 2/1967.
- K. Marx o gosudarstve i prave, Moskva 1968.
- Kautský K. Aus der Frühzeit des Marxismus, Praha 1935;
Bernstein und das Sozialdemokratische Program, Stuttgart 1899;
Die Vereinigten Staaten Mitteleuropas, Stuttgart 1916;
Sozialdemokratische Bemerkungen zur Übergangswirtschaft, Lipsko 1918;
Demokratie oder Diktatur, Berlín 1920.
- Kautsky B. F. Engels' Briefwechsel mit K. Kautsky, Vídeň 1955.
- Kovalevskaja T. M. Osnovopoložniki marxizma leninizma o nasilstvennoj storoně diktatury proletariata na pervom etape jejo rozvitija, MOOP RSFSR 14/1966.
- Kotor V. F. K. Marx über das Staatswesen und die Diktatur des Proletariats, Berlín 1968.
- Kučera S. O socialistické revoluci, Praha 1962.
- Labriola A. Eseje o materialistickém pojetí dějin, Praha 1961.
- Lafargue A. Intimní Marx, Praha 1946.
- Lieb knecht K. Ausgewählte Reden, Briefe und Aufsätze, Berlín 1952.
- Lieb knecht B. Briefwechsel mit K. Marx und F. Engels, Mouton 1963.
- Lukič R. Politická teorie državy, Bělehrad 1962.
- Marx a dnešek, La Nouvelle critique 172/1966.
- Masaryk T. G. Otázka sociální, Praha 1946.
- Mehring F. K. Marx, F. Engels — sozdateli naučnogo kommunizma, Moskva 1961.
- Mlynář Z. Stát a člověk, Praha 1964.

- Mumut Z. S. Voprosy prava v „Kapitale“ K. Marxa, Sovetskoe gosudarstvo i pravo 12/1967.
- O diktatuře proletariátu, Bratislava 1959.
- Obščee i specifičeskoe v diktature proletariata, Moskva 1967.
- Průša O. Marxisticko-leninské učení — teoretický základ sovětské ústavy, Praha 1959.
- Socialistická samospráva a demokracie, Nová mysl 4/1968.
- Renner K. Marxismus, Krieg und Internationale, Stuttgart 1917.
- Rochet W. První Internacionála a otázky jednoty komunistů a socialistů, OMS 6/1964.
- Demokracie a socialismus, Cahiers du Communisme 4/1966.
- Sborník: Pařížská komuna, Praha 1951.
- Schmitt C. Die Diktatur, Mnichov 1928.
- Sombart W. Deutscher Sozialismus, Berlin 1964.
- Samalík F. Stát a komunismus, Filosofický časopis 3/1962.
- Temkin G. K. Marxa Obraz gospodarki komunisticznej, Varšava 1962.
- Temkinowa H. Bakunin i antinomie wolności, Varšava 1964.
- Tomšič V. Pozicija radnok čoveka u politici, Socijalizam 1/1967.
- Tureckij V. A. Rozvitije vzgljadov K. Marxa i F. Engelsa na gosudarstvo, Moskva 1949.
- Waldenberg M. Problem państwa socjalistycznego w myśli marksistów, Państwo i pravo 11/1967.

1. DIE EPOCHEN DER REVOLUTION UND DER MARXISMUS

Die Begründer des wissenschaftlichen Kommunismus schufen ihre materialistisch-historische Theorie in der Frühstufe der bürgerlichen Revolution in West- und Mitteleuropa (insbes. Frankreich und Großbritannien) und in der Etappe der Stabilisation des bürgerlichen Kapitalismus und Liberalismus. Dabei unterschieden sie bis zur Pariser Kommune zwischen dem Antritt des Proletariates zur Macht in den Ländern, die vor der bürgerlichen Revolution standen (besonders Deutschland), in Frankreich (mit seinem oligarchisch-monarchischem Regime oder Bonapartismus) und in Großbritannien. Der Autor kommt zur Schlussfolgerung, dass erst durch die Verknüpfung aller drei angeführten Entwicklungsprozesse Folgerungen allgemeinen Wertes gezogen und gleichzeitig — was für Marx vornehmend ist — das Wesentliche der einzelnen Länder voll respektiert werden können.

Mit der Pariser Kommune und den folgenden Jahren ereigte es sich in den Ländern der bürgerlichen Revolution die Epoche der bürgerlichen Revolution. Es begann die Periode der Stabilisation des Kapitalismus und seiner relativ ruhigen Entwicklung. Revolutionäre Aktionen traten in den Hintergrund. Auf die Tagesordnung traten „die Organisation“ des Proletariates in den Bedingungen der bürgerlichen Demokratie und der Regierung „der allgemeinen Zustimmung“.

Das alles führte Marx und Engels zu einer Konfrontation der ursprünglichen Schlussfolgerungen mit der, der entstandenen Situation und zur Überprüfung ihrer Anwendbarkeit. Die Frage des Allgemeinen wurde wieder aufgestellt, nicht aber in der Dimension des Ruins und des Entwicklungsarrests, sondern in der zeitlichen Dimension. Die kapitalistische Gesellschaft ist, wie Marx sagt, kein fester Kristall, sondern sie ist in Veränderungen fähiger und dauernd einem Prozess von Änderungen gewissermaßen erzwungen. Auch die marxistische Theorie ist kein theoretischer Kristall, sie ist eine lebendige Theorie.

E. Kučera

MARX UND ENGELS ÜBER DIE PROLETARISCHE POLITISCHE GESELLSCHAFT

Zusammenfassung

§ 1. DIE EPOCHEN DER REVOLUTION UND DER MARXISMUS

Die Begründer des wissenschaftlichen Kommunismus schufen ihre materialistisch-historische Theorie in der Schlussetappe der bürgerlichen Revolution in West- und Mitteleuropa (ausser Frankreich und Grossbritannien) und in der Etappe der Stabilisation des siegreichen Kapitalismus und Liberalismus. Dabei unterschieden sie bis zur Pariser Kommune zwischen dem Antritt des Proletariates zur Macht in den Ländern, die vor der bürgerlichen Revolution standen (besonders Deutschland), in Frankreich (mit seinem oligarchisch-liberalistischem Regime oder Bonapartismus) und in Grossbritannien. Der Autor kommt zur Schlussfolgerung, dass erst durch die Verallgemeinerung aller drei angeführten Entwicklungsprozesse Folgerungen allgemeinen Wertes gezogen und gleichzeitig — was für Marx bezeichnend ist — das Spezifische der einzelnen Länder voll respektiert werden können.

Mit der Pariser Kommune und den siebziger Jahren endete in den Ländern der „herrschenden Nationen“ die Epoche der bürgerlichen Revolution. Es begann die Periode der Stabilisation des Kapitalismus und seiner relativ ruhigen Entwicklung. Revolutionäre Aktionen traten in den Hintergrund. Auf die Tagesordnung traten „die Organisation“ des Proletariates in den Bedingungen der bürgerlichen Demokratie und der Regierung „der allgemeinen Zustimmung“.

Das alles führte Marx und Engels zu einer Konfrontation der ursprünglichen Schlussfolgerungen mit der neu entstandenen Situation und zur Überprüfung ihrer Applikationsfähigkeit. Die Frage des Allgemeinen wurde wieder aufgestellt, nicht aber in der Dimension des Raumes und des Entwicklungsgrades, sondern in der zeitlichen Determination. Die kapitalistische Gesellschaft ist, wie Marx sagt, kein fester Kristall, sondern ein zu Veränderungen fähiger und dauernd einen Prozess von Änderungen durchgehender Organismus. Auch die marxistische Theorie ist kein theoretischer Kristall, sie ist eine dynamische Theorie.

§ 2. DIE KONZEPTION DER PROLETARISCHEN POLITISCHEN GESELLSCHAFT

1. „Der vollendete moderne Staat“.

Der Sieg des Kapitalismus wird von einer organisatorischen und methodischen Trennung der bürgerlichen Gesellschaft von der politischen Gesellschaft begleitet. Hieraus geht hervor die Marxsche Auffassung des politischen Staates als „besondere Existenz neben der bürgerlichen Gesellschaft“, zwar von ihr abgeleitet, aber von der bürgerlichen Gesellschaft relativ unabhängig; der abstrakte Charakter des politischen Staates.

Die relative Autonomie erlaubt dem politischen Staat rückwirkend die bürgerliche Gesellschaft mitzuformulieren, umzubilden, aber auch sich zu unterstellen (Marx über den Bonapartismus). Gleichzeitig ist der politische Staat ein grundlegendes Hindernis für Veränderungen der sozial-ökonomischen Verhältnisse, durch welche er determiniert wird. Dadurch wird die Richtung des Ansturmes des revolutionären Proletariates bestimmt.

Der politische Staat (in seiner Gipfelform als „vollendeter moderner Staat“) bildet auch für die revolutionär-soziale Änderung der bürgerlichen Gesellschaft politische Voraussetzungen hervor in der abstrakten Demokratie, die Elemente der bürgerlichen Gesellschaft „negierend“ als politische Gegenwart und in der Umgebung der politischen Emanzipation.

Die Dualität der bürgerlichen Gesellschaft und der politischen Gesellschaft findet ihren Ausdruck in der Dualität des Individuums: der Bürger, der im „droits de l'home“ und im „droits du citoyen“ in Erscheinung tritt und endlich in der Dualität der bürgerlichen politischen Gesellschaft selbst: in ihrer demokratischen und bürgerlichen Linie. Das alles ist dafür bestimmend, dass die soziale Revolution des Proletariats als politische Revolution beginnt.

Der Autor führt an, dass „der vollendete moderne Staat“ bis zur Pariser Kommune eher die Zukunft als eine Tatsache darstellte. Dieser Umstand bestimmte die Abweichungen im Machtantritt des Proletariats und in der Organisation dieser Macht im Verhältnis zur Entfernung vom „vollendeten modernen Staat“. Trotzdem wurde der „vollendete moderne Staat“ für Marx zum Ausgangspunkt für seine Konzeption der proletarischen politischen Gesellschaft.

2. Der Durchbruch in die Welt des Kapitalismus.

Marx und Engels setzten voraus, dass die proletarische Revolution nur in den wirtschaftlich, sozial und politisch meist entwickelten Ländern, „im Herzen des Kapitalismus“, siegen kann. Sie waren sich bewusst, dass rückständigere Länder — „die Glieder des Kapitalismus“ — beschwerter von der Revolution sind. Sie gaben zu, dass die Revolution gerade in ihnen beginnen kann. Über ihr Schicksal, sollte aber die Revolution im „Herzen“ entscheiden.

Aus den Bedingungen des Kapitalismus der freien Wirtschaft hervorgehend setzten sie die proletarische Revolution als Weltrevolution voraus. In ihrer Entwicklung schrieben sie der Revolution in den Ländern der „herrschenden Völker“ einen bestimmenden Platz zu.

3. Die einzige wirkliche revolutionäre Klasse.

Marx und Engels kamen zur Schlussfolgerung, dass unter den Bedingungen des

Kapitalismus (von der feudalen Vergangenheit befreit) das Proletariat die einzige revolutionäre Klasse darstellt. Deshalb war in ihrer Auffassung eine der bedeutendsten Bedingungen der erfolgreichen sozialen Revolution, dass das Proletariat selbst eine aktive Mehrheit der Bevölkerung darstellt.

Die Forderung der Mehrheit enthält aber mehr als nur eine mechanische Zahl. Marx und Engels verstanden das Proletariat als einen wirklichen Vertreter aller abhängigen und ausgebeuteten Klassen und Schichten, der durch seinen „universalen Charakter“ bezeichnet ist. Sie setzten aber die Möglichkeit positiver Verbindungen zwischen ihnen und dem Proletariat vor und während der Revolution nicht voraus, wenn auch die Revolution des Proletariates nicht „gegen sie“ gerichtet sein sollte. Erst die Eroberung und Festigung der proletarischen Macht und die Durchführung destruktiver Eingriffe in die kapitalistischen ökonomischen Beziehungen sollten nach und nach die genannten Klassen und Schichten auf seine Seite zuwenden. Die Herrschaft des Proletariates war durch seine Herrschaft bedingt.

Trotzdem schlossen Marx und Engels Verbindungen zwischen dem Proletariat und nichtproletarischen Schichten der Arbeitenden nicht aus. Sie verstanden unter ihnen eine spezifische determinierte Erscheinung, worüber ihr Standpunkt zur Entwicklung der Revolution in Frankreich und der Hinweis über die Ergänzung der proletarischen Revolution „durch eine neue Ausgabe des Bauernkrieges“ zeugen.

4. Die Demokratie als Inhalt und Form.

Nach den Ansichten der Begründer des wissenschaftlichen Kommunismus führt der Weg zum Kommunismus über die Demokratie. In der ursprünglichen Marxschen politischen Konzeption ist die Demokratie eine Art der Staatsordnung — sie ist gleichzeitig Form und Inhalt. Ihre Bestimmung besteht in der Selbstbestimmung der Menschen, sie ist eine Einrichtung des Volkes selbst, reduziert auf den wirklichen Menschen und das wirkliche Volk, gelegt als sein eigenes Werk. In einer solchen Demokratie ist das formelle Prinzip gleichzeitig ein materielles Prinzip. Die Demokratie dann eine Akkomodation des politischen und unpolitischen Staates. Mit der Demokratie als Inhalt und Form überschreitet Marx gleichzeitig den Horizont der bürgerlichen Gesellschaft in der Richtung zur proletarischen politischen Gesellschaft. Das bezeugt einerseits seine Charakteristik des vollendeten modernen Staates, der erst eine politische Republik ist. Andererseits die erste Definition der Diktatur des Proletariates — die Erhebung des Proletariates zur herrschenden Klasse, die Eroberung der Demokratie.

5. Die Formen der Machtübernahme.

Marx und Engels leiteten die Formen der Bewegung und also auch die Formen, Methoden und Mittel der Ersetzung der Herrschaft der Bourgeoisie durch die Herrschaft des Proletariates ab vom kritischen Erkenntnis der historischen Entwicklung, von der Bewegung der materiellen und sozialen Elemente der Gesellschaft. Aus der historischen Praxis der oben angeführten drei Sphären hervorgehend, kamen sie zur Schlussfolgerung, dass auf dem Kontinent die Herrschaft des Proletariates durch eine gewaltsame Entmachtung der Bourgeoisie aufgebaut wird. Es sollte ihre Aufgabe sein die dem Proletariat im Wege stehenden hauptsächlichsten Hindernisse zu überwinden; den Militarismus und den bürokratischen zentralisierten Apparat zu zerschlagen.

Marx spricht in seinen Schlussfolgerungen nicht über die Zerschlagung der Demokratie, sondern von der Eroberung der Demokratie durch das Proletariat. Darüber zeugt seine Folgerung im Bezug auf Grossbritannien (und die Vereinigten Staaten),

wo man sich einen friedlichen Übergang zum Sozialismus (es existiert hier kein bürokratischer Apparat und Militarismus) mittels der Beherrschung der existierenden demokratischen Organe und Institutionen durch das Proletariat und ihre Veränderung in Organe der proletarischen Macht vorstellen konnte. Wobei Marx die existierenden demokratischen Institutionen und das Milieu keinesfalls für vollkommen und für das Proletariat in allem für passend hielt.

Auch die Forderung der Zerschlagung des Militarismus und des bürokratischen Apparates ist nicht mechanisch negativistisch. Marx war sich bewusst, dass die bewaffneten Organisationen die wirkliche Kraft des damaligen Staates darstellen. Darum sah er die Garantie der realen Macht des Proletariates als Klasse in der Bewaffung des Proletariates und in der Aufhebung des Militarismus.

Ähnliche Erwägungen stellte er — wie die Interpretation von Engels bezeugen — über das Schicksal des bürokratisch-zentralistischen Apparates an. Marx denkt hier vor allem an die Aufhebung der Bürokratie als aufgezwungene Einheit, in ihrer Disfunktion und ihrem Parasitentum und bürokratischer Irrationalität. Nicht an die Liquidation der notwendigen fachlichen Verwaltung als Rationalisierungsmittel der Gesellschaft und des Dienstes an der Gesellschaft. Damals existierte aber die zuletzt genannte Seite erst in Anzeichen (sie trat erst zum Lebensende von Engels mehr hervor). Die Forderung die erste Seite der Bürokratie zu vernichten trat also logisch einseitig in den Vordergrund.

6. Die Diktatur des Proletariats und die Demokratie.

Marx und Engels verstanden die Diktatur des Proletariats nicht als Selbstzweck. Sie sollte ein Machtsystem bilden zur Durchsetzung und Sicherung der gesellschaftlichen Änderungen, durch Formen, Mittel und Methoden, die durch innere und internationale Umstände determiniert waren. Eine genügend starke und stabile Macht, für den Übergang zum Kommunismus.

Sie sollte keine Diktatur des jakobinischen Typus sein und sich nicht durch die Irrationalität der ersten Pariser Kommune kennzeichnen. Sie sollte an eine ungewöhnliche Entfaltung des Demokratismus des Volkes anknüpfen, der den Hauptperioden der bürgerlichen Revolutionen eigen war, ohne aber einen Bruch (Thermidor) zuzulassen. Im Gegenteil, die revolutionäre Demokratie sollte sich durch die Festigung der Diktatur des Proletariates entfalten in ein komplexes System der proletarischen Demokratie. Die Diktatur des Proletariates wurde so konzipiert als eine Diktatur der Demokratie in der Demokratie und durch die Demokratie.

Die Erreichung dieser Synthese setzte unbedingt voraus eine organische Ergänzung der spontanen revolutionären Bewegung des Proletariats durch eine bewusste politische Führung, die mit der kommunistischen Theorie ausgestattet war und die Existenz einer politischen Partei des marxistischen Typus. In der Marxschen Auffassung ist die Diktatur des Proletariats eine Diktatur der ganzen Klasse als Klasse an sich und gleichzeitig für sich, sie ist eine Selbstbestimmung des Proletariates.

Die Diktatur des Proletariats lag in der Art der Benützung und Ausnützung der Demokratie durch das Proletariat zur Erfüllung seiner historischen Sendung. Dazu erschien — im Bezug auf die gegebenen Bedingungen — am gelegensten die demokratischen Republik, organisiert nach den Prinzipien der Selbstverwandlung und der Einheit von unten. In der demokratischen Republik sollte der Klassenkampf definitiv ausgefochten werden.

In die vom Proletariat eroberte Demokratie schlossen Marx und Engels die objektiven Verbündeten des Proletariates ein und schlossen selbst die Bourgeoisie nicht

aus. Bei einer Bewaffnung des Proletariates und Entwaffnung der Bourgeoisie, beim Verlust nicht nur ihrer Herrschaft, sondern auch der Hegemonie und bei ihrer Enteignung (durch ihre politische ideelle Isolation und der wirtschaftlichen Liquidation der Bourgeoisie unter den Bedingungen des Kapitalismus der freien Konkurrenz) war das Proletariat klar in der Übermacht. Es bildete sich ein politisches Milieu, dass die Lösung der grundlegenden sozialen Widersprüche ermöglichte. Endlich konzipierten Marx und Engels die Diktatur des Proletariats als eine vorübergehende und nicht eine dauernde Herrschaft des Proletariates. Der proletarische Staat sollte ein absterbender Staat sein.

In der Konzeption von Marx und Engels hebt die Diktatur des Proletariates die Demokratie nicht auf. Sie ist die Einheit eines Prozesses der sozialen Veränderungen und der Entfaltung der wirklichen Demokratie.

Der Autor befasst sich weiter mit möglichen Modifikationen des dargestellten Modelles. Vor allem mit der revolutionären Demokratie in der klassischen revolutionären Situation. Institutionell sollte es sich um die durch demokratische Repräsentativorgane übermittelte Diktatur des Proletariates handeln, die unter dem andauernden Druck revolutionärer Arbeiterklubs und Ausschüsse handelten und sich unter ihrem Einfluss in Organe der revolutionären Macht der Arbeiterklasse veränderten.

Zweitens mit der revolutionären Diktatur des Proletariates mittels Klassenorganisationen des Proletariats unter Bedingungen eines einstweiligen Gleichgewichtes der Klassenkräfte. Es darf angenommen werden, dass es in diesem Falle (wenn auch Marx dies nicht ausdrücklich erwähnt) zu einer zeitweiligen Begrenzung der Demokratie kommen würde. Die Diktatur der Proletariates wäre hier eine Demokratie für die Arbeitenden, geführt durch die Arbeiterklasse.

Drittens mit der revolutionären Diktatur des Proletariates im Falle seines Sieges in den „Gliedern des Kapitalismus“. Mit dieser Frage befasste sich Marx näher nicht direkt, sodass der Autor einerseits aus seinen Schriften indirekte Schlüsse zieht, andererseits geht er aus der weiteren historischen Entwicklung und aus der Entfaltung des marxistischen Denkens hervor.

Allen Formen der Diktatur des Proletariats bleibt eine Grundlage gemeinsam: die Herrschaft (Hegemonie) des Proletariates. Übereinstimmend ist auch ihre Grundaufgabe: das sich neu bildende sozial ökonomische System zu sichern und andauernd breiteren Raum für seine Entwicklung zu bilden.

7. Die politische Partei des Proletariates.

Marx und Engels waren sich dessen bewusst, dass eine unumgängliche Voraussetzung für den Erfolg des Proletariates darin besteht, sich in eine Klasse für sich — in eine politische Partei zu organisieren. Diese politische Partei verstanden sie als eine das Proletariat integrierende und zentralisierende Macht, organisch mit der Klasse verbunden, deren Aufgabe es ist die elementare Bewegung auf das Niveau der bewussten Bewegung zu erheben.

§ 3. DIE PARISER KOMMUNE

Die Pariser Kommune schätzten Marx und Engels im Grundsatz als eine Regierung der Arbeiterklasse, als eine Keimform der Diktatur des Proletariats ein.

1. Die Spezifität der Bedingungen der Machtübernahme durch das Pariser Proletariat. Für die Entstehung der Pariser Kommune war die Spezifität der politischen Ent-

wicklung Frankreichs entscheidend. Wie Marx nachwies, konnte nach dem zweiten Bonapartismus nur die proletarische Revolution kommen. Ihr Sieg war aber von der Ergänzung der Revolution in Paris durch Revolutionen in den Provinzen abhängig, die zu einem gemeinsamen Ziel führen würden, und dazu kam es nicht.

2. Die Pariser Kommune.

Nach einer kurzen Analyse der Organisation und der politischen Umstände der Pariser Kommune kommt der Autor zur Schlussfolgerung, dass die Pariser Kommune die Schlussfolgerungen von Marx und Engels über die proletarische politische Gesellschaft (wenn auch unwillkürlich) affirmierte. Sie vernichtete den Militarismus, den bürokratisch-zentralistischen Apparat und ersetzte sie durch eine demokratische Republik, die von unten nach oben als Selbstverwaltung organisiert war, sich auf das bewaffnete Volk stützte und die unbedingt notwendige fachliche Leitung (mit der Bindung der persönlichen und dienstlichen Subordinanz gegenüber dem Rate der Kommune) einer konsequenten öffentlichen unformalen oder institutionellen demokratischen Kontrolle unterstellte. Sie war nicht nur als Instrument der auf der Grundlage der Gesetze des Rates der Kommune verwirklichten revolutionären Gewalt eine revolutionäre Diktatur des Proletariates, sondern auch durch ihr qualitativ neues sozialpolitisches Wesen, dass sich in einer eindeutigen und klaren Übermacht der demokratischen proletarischen Kräfte objektivisierte, die in den demokratischen und Selbstverwaltungsorganen und Machtinstitutionen organisiert waren. Weiter konfrontiert der Autor die Pariser Kommune mit der „Gegenwart“, besonders in folgenden Fragen:

Vor allem vom Gesichtspunkt aus, ob der Übergang vom Kapitalismus zum Sozialismus sich unter allen Umständen in der Machtorganisation durch Kennzeichen der „traditionellen“ revolutionären Diktatur kennzeichnen muss. Zweitens mit der Möglichkeit einer Applikation der Machtorganisation des Proletariates in der Form der Pariser Kommune unter den gegenwärtigen Bedingungen. Und endlich mit der Frage des Verhältnisses der Diktatur des Proletariates und der Demokratie für die ganze Gesellschaft. In diesem Zusammenhang betont er die Schlussfolgerung von Marx und Engels über die Notwendigkeit des Überganges von der Partei-Assoziation zur Partei des Proletariates als politische Organisation mit bewusster Disziplin und Struktur, die die Aktionsfähigkeit der Partei sichert.

3. Die Produktionsdemokratie.

Die Pariser Kommune bereicherte die Diktatur des Proletariats auch um einen ursprünglichen Blick auf die proletarische ökonomische Organisation. Sie betonte, dass die politische Herrschaft der Produzenten nicht gleichzeitig mit der Verewigung ihrer sozialen Unterdrückung existieren kann und dass diese durch die soziale und ökonomische Herrschaft ergänzt werden muss. Der Autor analysiert in diesem Zusammenhang näher die Ansichten von Marx und Engels über die sozial-ökonomische Organisation der Übergangsperiode und kommt zur Schlussfolgerung, dass auch diese eine Organisation der demokratischen Selbstverwaltung darstellen sollte, die dem Proletariat eine Selbstrealisation nicht nur als Produzenten, sondern auch als den kollektiven Eigentümern und Verwaltern sichern sollte. Er verweist in dieser Hinsicht auf die ursprüngliche Rolle des Staates und der Verstaatlichung und ihre Veränderung unter den Bedingungen des Monopolkapitalismus, die von Marx im Kapital indirekt vorausgesehen wurden.

Einen Bestandteil dieses Teiles bildet weiter die Beschreibung der wirtschaftlichen Organisation (die eher nur beabsichtigt war) der Pariser Kommune in der Form

der Selbstverwaltung der Produzenten. Am Schluss des Kapitels konstatiert der Autor, dass die sozial-ökonomische Macht des Proletariates die Grundlage für die Stabilität der proletarischen politischen Gesellschaft und ihrer Bestimmung als konsequent demokratischer Organisation darstellt.

§ 4. MARX UND ENGELS ÜBER DIE PROLETARISCHE POLITISCHE GESELLSCHAFT NACH DER PARISER KOMMUNE

Nach der Pariser Kommune beginnt eine Periode der Stabilisation des Kapitalismus und seiner relativ ruhigen Entwicklung. Es kommt nach und nach zu einer Ersetzung der liberalistisch oligarchischen und bonapartistischen Regierungsformen durch bürgerlich demokratische Formen, besonders den Parlamentarismus und die Regierung der allgemeinen Zustimmung. Die Arbeiterklasse organisiert sich legal in einer politischen Partei und in den Gewerkschaften. Sie wird zu einem Bestandteil des offiziellen öffentlichen Lebens. Sie materialisiert ihre Zahlenmässigkeit in eine wirkliche politische und soziale Kraft.

Marx und Engels aus den Tatsachen der Pariser Kommune und den neuen Zügen in der Entwicklung der bürgerlichen und politischen Gesellschaft hervorgehend, unterstellten ihre Schlussfolgerungen einer kritischen Analyse. Aus dieser gehen dann Schlüsse hervor über die Diktatur des Proletariates und die demokratische Republik als der besten Form, in welcher der Klassenkampf definitiv beendet werden kann und als der spezifischen Form der Diktatur des Proletariates. Weiter betonen sie die Notwendigkeit der Selbstverwaltung und der Volksbewaffnung, als den bürokratisch zentralisierten Apparat und den Militarismus vertretende Mittel. Wobei weder Marx noch Engels die demokratische Republik keinesfalls idealisierten.

Neu wurde der Antritt des Proletariates zur Macht aufgefasst. Die Pariser Kommune, das allgemeine Wahlrecht und die Umstände der politischen Emanzipation betonten die Notwendigkeit positiver Verbindungen. Hier hat ihren Ausgangspunkt die Ansicht von Engels über die Forderung die grossen Massen (die Mehrheit der Nation) schon vor der Revolution auf die Seite des Proletariates zu gewinnen und sie während und nach der Revolution für sich zu erhalten. Zweitens erweitert Engels die Möglichkeit eines friedlichen Antrittes auf alle Länder, in welchen die Volksvertretung alle Macht vereinigt, in welchen der Mensch alles tun kann, was er will, sobald er die Mehrheit der Nation hinter sich hat. Aber selbst hier können wir keinen Illusionen verfallen, solange die Mehrheit nicht stabil und fest ist. Endlich, aus den angeführten Erfahrungen und Veränderungen und aus den neuen Zügen der Kriegstechnik hervorgehend, formuliert Engels neu die Machtübernahme durch den bewaffneten Aufstand. Er lehnt den klassischen Aufstand ab und orientiert das Proletariat auf die Entfaltung der Organisation und die Vertiefung der Demokratie in einem solchen Grad, in welchem ein weiterer Fortschritt in dieser Richtung für die herrschende Klasse nicht mehr tragbar ist und sie sich entweder mit unlegalen Mitteln oder durch ein Manöver in der Richtung einer Kriegsvorbereitung gegen ihn stellt. In beiden Fällen sollte die Arbeiterbewegung die entstehende revolutionäre Situation ausnützen und die Macht übernehmen.

Einen solchen Schlussprozess schloss Engels auch für die erste Staatengruppe nicht aus. Er blieb der revolutionären Theorie treu, aber auch ihrer Determiniertheit durch die konkrete Totalität.

ACTA UNIVERSITATIS CAROLINAE

IURIDICA 1970

MONOGRAPHIA XII

MARX A ENGELS
O PROLETÁŘSKÉ POLITICKÉ
SPOLEČNOSTI
EDUARD KUČERA

Redakční rada AUC Iuridica: prof. dr. V. Outrata † (předseda), doc. dr. Z. Lukeš, prof. dr. J. Boguszak, doc. dr. J. Hrdlička, doc. dr. O. Novotný. Graficky upravil Jaroslav Příbramský.

© Universita Karlova, Praha 1970.

K tisku připravila Olga Volková.
Z nové sazby písmem Primus vytiskl Tisk, knižní výroba, n. p., Brno, závod 1. Náklad 500 výtisků. Vydání I. Cena 10 Kčs.